

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HÁRS JÓZSEF *olvasószerkesztő*, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Berecz Dezső: Küzdelem a magyar színészetért Sopronban 1885 és 1905 között

Berecz Dezső: Küzdelem a magyar színészetért Sopronban 1885 és 1905 között

1. A címben foglalt két évszám a soproni magyar színháztörténetben két fontos határkövet jelent. 1885 őszén indult az első három hónapos magyar játékidő, 1905 őszén kezdődött az első hat hónapos magyar színi évad. Lássuk az előzményeket, miképpen jutottunk el az 1885. évi eredményhez.

A német társulatok október 1-től húsvétig végigjátszották az egész téli időszakot s a magyar színészek csak ezt követően szólalhattak meg a soproni színházban, feltéve, hogy ehhez a német színigazgató, akinek a várossal a színházra vonatkozóan éves bérleti szerződése volt, hozzájárult. A német színészek nem szívesen látták a magyar kollégákat, sőt le is nézték azokat, ezért vált szükségessé, hogy a város vezetősége 1841-ben, amikor az újonnan épült színházra Pokorny Ferenc német igazgatóval három éves bérleti szerződést kötött, kikötötte, hogy Pokorny köteles a színházat legalább hetenkint kétszer a jelentkező magyar társulatoknak átengedni.¹⁽¹⁾ Ennek a kikötésnek gyakorlatban az volt az értelme, hogy a magyar társulatok tavaszonkint néhány hétig szerepelhettek.

A német színészek nagyon is kedvelték Sopront, 1873-ban 14 német színigazgató pályázott Sopron színházára, közülük Ludwig József-re esett a választás. A német társulatok működésében is akadtak zavarok, éppen ezért alakította meg a város ugyancsak 1873-ban a színügyi bizottságot

(Theater-Überwachungs-Comission), melynek feladata: örködni azon, hogy a színház valóban a művelődés faktora legyen s hogy a színházzal kapcsolatos folytonos válságok megszűnjenek. A bizottság elnöke: dr. Kánia József ügyvéd²⁽²⁾, a törvényhatósági bizottság egyik vezető tagja. Érdekes, hogy ebben a bizottságban már kezdetben felmerült az az ötlet, hogy Péccsel szövetkezve magyar és német társulatot kellene szervezni 4–4 hónapos játékidővel, a tervet azonban egyelőre kivihetetlennek tartották (Polgármesteri jelentés 1873.)

A következő években egyre erőteljesebbé vált a magyar színészet iránti igény és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a német színészet se tudja már a hat hónapos játékidőt fenntartani. A polgármester 1881. évi jelentésében olvassuk: Míg régen a német igazgatók mintaszerű színházat létesítettek, újabban a kor követelményei, különösen a kiállítási darabok színrehozatala, a színészek fokozódó anyagi igényei, az általános drágaság és a közönség érdeklődésének csökkenése egyre nagyobb gondot jelent. 1873 óta a páholybérlok száma a felére esett vissza, Ludwig igazgató után Raul Manó³⁽³⁾ nagyon zilált pénzügyi ²⁹⁰viszonyok mellett működött, Verstl Rudolf idei igazgató pedig már decemberben fizetéképtelenné vált, csak a német nyelvű polgárság áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a társulat konzorciumos alapon⁴⁽⁴⁾ tovább működhessen. A magyar társulatok – folytatódik a jelentés – a 60-as években távozásukkor nem egyszer önkéntes adományokra szorultak, utóbbi időben azonban a magyar előadások iránt az érdeklődés emelkedett. Éppen ezért van a színügyi bizottság azon a véleményen, hogy a magyar és német társulatokat változtatni kellene s e célból Pozsonnyal szövetkezni. A bizottság városi szubvenciót javasolt a társulatok számára, ettől azonban a város vezetősége következetesen elzárkózott, ellenben magára vállalta a színház fűtését és megszigorította a kávéházi komédiázások engedélyezését.

Sopron erősödő magyarsága egyre hangosabban követelte a magyar színészet jogait s általában ez az irányzat érvényesült az egész ország területén. A Magyar Színész-Egyesület 1884. nov. 4-én Ribáry József elnök, egyébként belügyminiszteri tanácsos aláírásával kérvényt küldött a színügyi bizottsághoz: hasson oda, hogy a magyar színészet Sopron város színházát a téli időszakban kaphassa meg. Idézzük: „A magyar színészetnek régi vágya, hogy ne csak tavasszal rövid ideig, hanem végre valahára télen át is működhessen Sopron színházában, melyet eddig a téli hónapokban sajnosan kelle nélkülöznie, noha mindinkább rendezettebb és haladó nemzeti színészetünknek a művelődés mellett egyik legfőbb feladata a magyar nyelv terjesztése. Jól tudjuk ugyan, hogy Sopron városának vegyes ajkú lakossága van s hogy ennek nagyrésze a német nyelvet beszéli, de ez még nem ok arra, hogy az idegen nyelvű művészet a hazai felett előnyben részesüljön.” Hivatkozik arra, hogy az ugyancsak vegyes ajkú lakossággal bíró Buda, Kassa, Győr, Pécs már a magyar színészetet részesíti előnyben. (6/11. színügyi biz. 1884. GySmL. 2. sz.)

1885 tavaszi játékidőjére vonatkozóan több magyar színigazgató is adott be pályázatot, köztük Jakab Lajos, aki már két tavasszal át működött Sopronban s főállomáshelye Győr volt.⁵⁽⁵⁾ A színügyi bizottság javaslatára a város ismét Jakabbal kötött szerződést s ebben 500 ft. óvadék⁶⁽⁶⁾ letételére kötelezte. A Sopron c. lap e döntésről beszámolva megemlíti, hogy a színügyi tárgyalások során felmerült az a vélemény, hogy az egész téli játékidőt a magyar színészetnek kellene biztosítani vagy megosztani a magyar és német társulat között (II. 7-i szám.) Ugyanennek a lapnak febr. 28-i számában jelent meg a Sopron magyarosodása c. cikk, mely arról panaszkodik, hogy az ország más részéhez képest Sopron nagyon is elmaradt a magyarosodásban, a középiskolákon kívül nincs más intézmény, amely a magyar nyelvet terjesztené, az elemi iskolák tanítási nyelve a német, s a magyart heti négy órában ímmel-ámmal tanítják,⁷⁽⁷⁾ ²⁹¹a magyar irodalmat csak ügyvédek, papok, tanárok, magasabb rangú tisztviselők pártolják, a német színészek hat hónapig játszanak s a magyar Thália csak néhány hétre jöhet „versenyezni a tavasz csábjával”. Ideje volna, következteti a cikk írója, állandósítani a magyar színészetet.

2. A véletlen segítette. Cavar Aladár német színházgazdát bejelentette a városnak, hogy a következő 1885/6. évre nem tart igényt a színházra, szerződésétől eláll. A színházi bizottság a lemondás elfogadása mellett foglalt állást s azt javasolta, hogy a város írjon ki pályázatot a színházra. Ez az ártatlan javaslat került a város törvényhatósági bizottságának márc. 5-i közgyűlése elé, ezen megjelent 9 városi tisztviselő, 54 bizottsági tag és az elnök: Fink János polgármester. A javaslat ismertetése után szólásra emelkedett Démy Sándor bizottsági tag s indítványozta, hogy a város a következő téli idényre a színházat adja a magyar színészetnek, amelyet a magyar és német elemek együttesen képesek lesznek fenntartani. A váratlan indítvány nagyobb hatást keltett, mint amire maga Démy is számíthatott. A hozzászólók kifejtették, hogy Sopron közönségének kötelessége a magyar színészet ügyét felkarolni, viszont a magyarosodás még nincs azon a fokon, hogy Sopron egy magyar társulatot el tudna tartani, hiszen a német színészek is csak a német elemek nagy anyagi áldozata mellett tudnak boldogulni. Dr. Szilvássy Márton ügyvéd, bizottsági tag arra a mérsékelt álláspontra helyezkedett, hogy a téli szezont osszák meg a magyar és német társulat között s ily értelmű indítványt terjesztett elő. A polgármester először Démy javaslatára rendelte el a szavazást. A közgyűlés Démy javaslatát 27:22 arányban elfogadta, Szilvássy javaslata ezzel tárgytalanná vált. Démy javaslata mellett 4 városi tisztviselő és 23 bizottsági tag szavazott, köztük 18 német nevű, ellene szavazott 2 tisztviselő és 20 bizottsági tag, köztük dr. Kánia.

A döntés nagy port vert fel a városban. A magyar sajtó (Sopron III. 7.) lelkes örömmel fogadta a határozatot és hangsúlyozta, hogy a közgyűlésen senki se tette vitássá a magyar színészet meghonosításának szükségét, inkább anyagi vonatkozású aggodalmak hangzottak el. Annál jobban dúlt-fúlt az Oedenburger Zeitung (III. 8.), élesen támadta a várost és a polgármestert, mondván, hogy a napirenden csak a német igazgató lemondása szerepelt, Démy indítványa nem is lett volna tárgyalható, a szavazás szabálytalan, a való helyzetet az mutatja, hogy a törvényhatósági bizottságnak összesen 84 tagja közül csak 27 szavazott Démy javaslata mellett.

Érthető, hogy Sopron magyarsága is megdöbben a hirtelen sikeren, nem tudva, hogy a magyar színészetet hogyan fogják hat hónapon keresztül fenntartani. Mindenesetre márc. 14-én 50 meghívott jelenlétében életre keltették a Magyar Színpártoló Egyesületet azzal a feladattal, hogy erkölcsileg és anyagiilag támogassa a magyar színtársulatot. Az elnöki teendőket ideiglenesen édesapámat, Berecz Ábel ügyvédet, a titkári teendőket Újváry Béla tanárírórt bízta meg.

Nyílt színen folytak a viták, kulisszák mögött a tanácskozások s végeredményben megszületett az egyetlen korszerű és józan megoldás. A színházi bizottság új javaslattal állt elő: a város helyezze hatályon kívül előbbi határozatát, a téli szezont felezzék meg, ennek megfelelően okt. 1-től három hónapra Jakab Lajosnak, jan. 1-től ugyancsak három hónapra Cavar Alfrédnek adják bérbe a színházat. A város újabb közgyűlése ezt a javaslatot szinte vita nélkül fogadta el, legfeljebb a miatt aggályoskodtak, hogy a korábbi határozatot a belügyminisztérium már jóváhagyta. A magyarság minden lelkesedése mellett 292 érezhette, hogy a három hónapos szezonnal is túl nagy terhet vállal magára, a vagyoniilag tehetősebb németiség pedig belátta, hogy a féléves német szezonnal fenntartása kétségessé vált. Újváry Béla fogalmazta meg a hangulatot (Sopron IV. 4.): „Reméljük a kedvezőbb időt, midőn az eredeti határozat végrehajtásának semmi sem áll útjában. Addig ám legyen szent az áldozat, melyet mérsékelt, bölcs elemek hoztak a város békéjének és a színházi érdekének egyaránt.”

A magyarság tudta, hogy szervezkednie kell, ha nem akar szégyenben maradni. Meg is jelent a színpártoló egyesület toborzó felhívása: „Olyan közeget kívánunk teremteni, amely a színházi szerető közönséget hatóságokkal, testületekkel, színházi igazgatókkal, színtársulatokkal szemben erkölcsi és anyagi fontosságának egész súlyával képviselje, amely féltő gondossággal őrökdi színházunk művészi érdekei fölött,

nemesítőleg és finomítólag hasson színészetünkre.” Az egyesületben vannak alapító tagok egyszeri 100 ft. tagsági díjjal, rendes tagok évi 6 ft., vidéki kültagok évi 2 ft. díjjal és pártoló tagok, akik a 6 ft.-nál magasabb tagsági díjat ajánlanak föl. Cél: oly magyar színtársulatok erkölcsi és anyagi támogatása, melyek a művelt közönség „műkiválmait” kielégítik, továbbá a magyar színművészet iránt a nem magyar ajkú polgárság érdeklődését is felkelthetik. A május 26-i alakuló közgyűlésen már 230 tagja volt az egyesületnek, ezek egyharmada vidéki. Elnökké Augusztinetz Antalt,⁸⁽⁸⁾ alelnökké Berecz Ábelt és Simon Ödön alispánt, titkárrá Újváry Bélát, pénztárossá dr. Schwartz Ignác ügyvédet választották meg. Az egyesület rendes tagjainak erkölcsi kötelességévé tette, hogy a magyar színi évadra bérletet váltsanak, a bérletgyűjtés adminisztrációját is magára vállalta s így a bevonuló társulatokat már kész bérlet várta. Ez a helyzet csak akkor szűnt meg, amikor a magyar játékidő hat hónapra bővült s a színigazgatók bérletgyűjtő titkárokat alkalmaztak.

A szervezkedés természetesen már Jakab Lajosék tavaszi szereplésére is jó hatással volt, a társulat nem volt érdemtelen, komoly feladatokat is vállalt, így ekkor került Sopronban színre először „Az ember tragédiája” (IV. 30.). Mégis le kellett vonni azt a következtetést, hogy a három hónapos szezon bővebb műsort és nagyobb erejű társulatot kíván. Jakab a nyár folyamán átszervezte társulatát, színészei számát 20-ról 25-re emelte, a régiek közül hetet elbocsátott és 12 új tagot szerződtetett. Ezek között volt Ditrói Mór, a kiváló rendező és felesége Eibenschütz Mária népszerű naiva. A régiek közül maradt Pajor Emília neves operett-primadonna és Fenyvesy Emil⁹⁽⁹⁾ prózai színész. Jakab bővítette a kórust és szerződést kötött a soproni 76. gyalogezred zenekarával. Hatvan előadásra hirdetett bérletet és pedig középpáholy 230 ft., oldalpáholy 170 ft., I. sor zártszék 45 ft., a többi 28 ft. Az előre gyűjtött bérlet összege 5000 ft.-nál magasabb volt. A város 1200 ft. óvadékot kötött ki, ezt az összeget minden évben, most első alkalommal is, a színpártoló egyesület előlegezte s az minden évben visszatérült.

2933. Az első három hónapos magyar színiévad 1885 szeptember 26-án indult nagy ünnepélyességgel, a Nemzeti Színház több művészeinek és igazgatójának, Paulay Edének jelenlétében.¹⁰⁽¹⁰⁾ Az első két díszelőadáson telt nézőtér, de harmadik este már csak kevesen voltak kíváncsiak a Sárga csikó előadására. Ezután majdnem naponta más darab, operettek, népszínművek, szép számmal drámai művek, így a Képzelt beteg, Rómeo és Júlia, utóbbi üres ház előtt. A színpártoló egyesület közbenjárására Jászai Mari és Blaháné vállalt vendégszereplést, ilyenkor a színház minden este megtelt. A színpártoló egyesület 985 ft. segélyt adott Jakabnak, aki december 16-ig maradt, tehát a tervezett játékidő megrövidült. A magyar színészet ellenfelei bukásról beszéltek. A színpártoló egyesület nyilatkozatot adott ki, mely szerint bukásról nem lehet szó, hiszen a bérletek, a segély, a napi bevételek, különösen a vendégszereplések felemelt helyárai fedezték a költségeket s ha Jakabnak anyagi nehézségei voltak, ezek nyári ráfizetéseiből eredtek. Az operettelőadások voltak gyengébbek, a prózai előadások viszont megfeleltek a kívánalmaknak s ez leginkább a Ditrói-párnak volt köszönhető, kiemelkedő eseményt jelentettek a vendégszereplések. (Sopron XII. 19.)

A rideg valóság azonban mindenképpen az, hogy Jakab Lajos személy szerint minden erőfeszítése ellenére is megbukott Sopronban akár úgy, hogy ő mondott le Sopronról, akár úgy, hogy Sopron ejtette őt. 1886 elején a színpártoló egyesület már Győrrel lépett kapcsolatba s el is érte, hogy Győr, tekintettel Sopron magyarságának nehéz helyzetére, hajlandó társulatát az őszi idényben Sopronnak átengedni. Egyidejűleg mindkét város színházára Somogyi Károly debreceni igazgató adott be pályázatot s ezt Győr is, Sopron is elfogadta.

Somogyi Károly tehát 1886. okt. 2-án kezdte soproni szereplését és hat éven át vezette a színházat egészen 1892-ig. Vérteli, tehetséges színházi szakember volt, jó társulatokkal, jó műsorokkal dolgozott. Első

szezonja alatt primadonnája az országos nevű Krecsányi Sarolta, karmestere Barna Izsó, maga is komponista, vendég ismét: Jászai, Kiemelkedő siker volt a Cigánybáró, Hoffmann meséi, Egy éj Velencében. A polgármester jelentése (1886) megállapítja, hogy a magyar társulat már otthonosan érezhette magát Sopronban, a magyarságon kívül a német ajkú lakosság is támogatta. Ennek ellenére az anyagi eredmény mégsem kedvező, mert Somogyinak is a nyári szezon veszteségeit kellett pótolnia. Bevétele 9000 forintra tehető, ebből 6000 ft. volt a bérlet. A színpártoló egyesület 2000 ft. segélyt adott. Úgy a magyar, mint a német társulat, folytatja a polgármester, elismerést érdemel, de tény, hogy a német operett előadások magasabb színvonalúak voltak. Ez érthető is, mivel a német igazgató Bécsből könnyen kap szereplőket rövidebb időre is, míg a magyar igazgató kénytelen egész évre szerződteni. Cavar igazgató tetemes jövedelemmel távozott. A magyar színtársulatra nézve akkor várható javulás, ha a közönség nem hazafiságból megy színházba, hanem a művészet iránt való érdeklődésből.

Az 1887. őszi játékidőre Somogyi Laczkó Arankával,¹¹⁽¹¹⁾ Komjáthly Jánossal s ennek későbbi feleségével Závodszy Terézzel erősítette meg prózai társulatát, az operett fellendítésére pedig vendégül hívta Pálmay Ilkát és Hegyi Arankát. A polgármester (1887. évi jelentés) meg is van elégedve úgy a magyar, mint a német társulattal, de nem hallgatja el, hogy a németek operettelőadásait ²⁹⁴jobban szereti. A várostól egyik társulat se kapott segélyt, de a város magára vállalta a tűzoltók díjazását és szabályrendeletet alkotott arról, hogy a színházi idény alatt rendezett minden hangverseny és multság bruttó jövedelmének 10%-át be kell fizetni a színházi pénztárba. Arról nincs tudomásunk, hogy ez az „újítás” hatályba lépett volna.

Említsük meg, hogy Evva Lajos a Népszínház igazgatója meleg hangú levélben köszönte meg a színpártoló egyesületnek azt a meleg fogadtatást, melyben Pálmay Ilkát és Hegyi Arankát, a Népszínház két művésznőjét részesítette. „A vendégszereplés sikere fölött nagyon örvendek, amit lehetett, megtettem, Sopronért szívesen, önként lelkesedéssel.” A színpártoló egyesület műkedvelői ez év tavaszán adták elő Blaha Lujza vendégszereplésével a Falu rosszát s a 422 ft. tiszta jövedelmet is a színtársulat segélyezésére fordították.¹²⁽¹²⁾

4. Az 1888. évben Sopronnak nem volt magyar színháza. Győr ugyanis felmondta azt a korábbi megállapodást, hogy az őszi szezont Sopronnak engedi át. Megokolás: az újév utáni játékidő egybeesik a farsanggal (ehhez hozzátehetjük, hogy az akkoriban még jelentős nagybőjttel is), ez pedig nem kedvez a színészetnek. Ugyanez a hátrány azonban Sopronban is fennállott, azonkívül az is, hogy az őszi időben működő német társulatok is nehezítették az utánuk következő magyar színtársulatok helyzetét. A győri kívánságot mégis teljesíteni kellett, mivel másképp a győr-soproni szövetség felborult volna és Sopron számára a már népszerű Somogyi Károly is elveszett volna. Ettől kezdve tehát a magyar társulatok a téli évszak második felében, újév után működtek s ez a kedvezőtlen helyzet maradt érvényben egészen a féléves játékidő bevezetéséig.

A német társulatok sokkal élelmesebbek voltak, semhogy Sopront színház nélkül hagyták volna. 1888 elején Dorn és Sturm igazgatók társulata működött, jelenti a színügyi bizottság, de az együttes hiányos volt, az előadások gyengék, a közönség nem látogatta a színházat. A két igazgató kátyúban hagyva a társulat szekerét, meglépett. Az 1200 ft. óvadékot a város a színészek közt szétosztotta, ezek mint konzorcium vergődtek még egy darabig. Utolsó előadásait a várost ért erős földrengés zavarta meg. Az őszi évadra Moser Ottilia társulata vonult be Sopronba, de annyira silány előadásai voltak, hogy a város a vele kötött szerződést decemberben felbontotta. Ebből látható, hogy magyar társulat nélkül is elég gondjuk volt a színiügyekkel foglalkozó városatyáknak.

Somogyi Károly tehát 1889 elején indult, előzőleg Győrött és Kapuváron játszott. Visszahozta Laczkó

Arankát, Komjáthyékat és primadonnaként a Sopronban már ismert Honti Marit, szerződtette Pintér Imrét, ennek feleségét Szép Olgát, a prózai együttesben Follinusz Aurélt, Dezséry Gyulát, Bónis Lajost.¹³⁽¹³⁾ A Sopron (I. 5.) örömmel üdvözli a társulatot, amely rokonszenvet kelt a közönségben, hiszen a bérlet még sose volt ilyen sikeres, a földszinti és I. emeleti páholyok mind elkeltek.

Honti Mari körül nemsokára nagy vihar támadt: a Csókon szerzett vőlegény előadásán virágcsokrot nyújtottak fel neki a zenekarból, „állítólag” fekete-sárga 295szalaggal. Az állóhelyen szorongó diákság mindenestre fekete-sárgának nézte és parázs botrányt rendezett. Pisszegések, abcug-kiáltások hangzottak, tüntettek a színésznő ellen, aki pedig ártatlan volt a dologban, legalább is, ami a szalag színét illeti. A tüntetések másnap folytatódtak. Honti következő fellépésekor a diákság küldött három hatalmas csokrot széles nemzetiszínű szalagokkal, ezeket a zsinórpaddásról eresztették alá a közönség lelkes ünneplése mellett. A sajtó többször foglalkozott ezzel az esettel, de mindig nagyon óvatosan úgy, hogy a szalag „állítólag” fekete-sárga volt, ez pedig, írja a Sopron (I. 26.), „nálunk nem tartozik a legkellemesebb színvegyületek közé”, egyébként is a dinasztia színe lévén, azt csak joggal használhatta valaki.

A társulat saját erejéből előadta a Faust operát. A magyar sajtó elnézően ír róla, csupán azt ajánlja a rendezőnek, alkalmazzon kevésbé bűdös görögtüzet, az Oedenburger Zeitung azonban megírja kereken, hogy a feladat meghaladta a társulat képességét, a szereplők lámpalázzal küszködtek, a kórus rossz, a 16 tagú zenekarból még a fagott is hiányzott, egyedül Szilassy Irén Margitja volt elfogadható.

Jászai Mari és Helvey Laura vendég szerepelt. Többen kifogásolták, hogy sok a francia darab. Somogyi védekezik: az eddigi 75 előadáson 38 magyar darabot játszottak, jobb arány, mint a Nemzeti Színházban, ahol 60–65% az idegen darab. Szívesebben játszik drámát, mint operettet, de a prózai előadásokra rendesen ráfizet. Helvey vendégszereplésével is csak egyszer telt meg a színház. A Sopron (III. 27.) megjegyzi, hogy az idegen darabok közt sok a fércmű s hogy e miatt a Nemzetit is támadják.

A színpártoló egyesület segélye ez évben 1500 ft volt. Nagy István, a lövői kerület országgyűlési képviselője a parlamentben dicsérőleg emlékezett meg a színpártoló egyesület működéséről.

Somogyi ugyanezzel a társulattal még három évadon át játszott Sopronban váltakozó szerencsével, néha telt nézőtérnek, néha kongó háznak. A színpártoló egyesület segélye is leapadt évi. 1200 ft.-ra. Az egyesület titkára Újváry Béla Budapestre távozott, az új titkár Hering Zsigmond ügyvéd lett.

Somogyi végül a szegedi színházra pályázott, búcsút mondvá Sopronnak. Közzétette a hat évad statisztikáját: 557 előadáson színre került 429 darab és pedig 237 zenés darab 338 előadásban, 192 próza 219 előadásban. A darabok közül 104 újdonság, 178 magyar, 251 külföldi. Kiszámíthatjuk, hogy az 557 előadásból csak 128 volt olyan, amelyen már játszott darabot ismételték. Nem volt könnyű mesterség.

5. A színügyi bizottság a távozó társulatot a vidék egyik legjobb együttesének tartja, nem a társulaton múlt, hogy a közönség nem támogatta jobban. Sajnálunk kell, hogy Somogyi másfelé pályázott (Polgármesteri jelentés 1892.). A sajtó is sajnálja Somogyi távozását. Mi lesz a megoldás? – kérdi a „Sopron”, mert holmi kósza vándortársulat nem boldogul nálunk, azon kell lennünk, hogy az eddigi szövetség fennmaradjon. Hering Zsigmond drámai hangú jelentéséből idézünk: „Már a múlt évi jelentésben is panaszkodnom kellett a város közönségének közönye miatt, az ideai közönyösség azonban már igazán leverő jelenség, amely kétséget támaszt a tekintetben, vajon képesek leszünk-e városunkban a magyar művészetet egyáltalán fenntartani.” A színpártoló egyesület most először pendíti meg az államsegély eszméjét, amelyből csak hat év múlva lesz – horribile dictu – évi 500 ft.

296A győr-soproni színházi szövetség új igazgatója Makó Lajos addigi szegedi direktor, 1893. jan. 3-án Bánk bánnal indult, de a nagy hóvihár miatt alig volt közönség. Másnap a Traviata ugyancsak gyér közönség előtt. Csak január közepén törik meg a jég s a tudósító lelkesedve jelenti az első telt házat. Makó érdemes együttese a vidék legjobb társulatai közé tartozott, erkölcsi sikere kétségtelen és nem is fizetett rá Sopronra. Nagy sajnálkozást váltott ki Makónak az az elhatározása, hogy a soproni szezon végeztével társulatát felosztatja, lemond az igazgatóságról.¹⁴⁽¹⁴⁾

A Sopron (I. 31.) hosszabb cikkben foglalkozik a színház hanyódó sorsával. A januári kezdés nem válik be, a látogatottság évről-évre csökken, vissza kellene térni az őszi szezonhoz. Fejünk fölött a veszély, hogy esetleg Győr is egész téli szezont igényel, akkor Sopron itt áll egyedül. Sopronban is el kell következnie a féléves szezonnak, annál is inkább, mert a kormány ez esetben évi 10.000 ft. segélyt helyezett kilátásba.

Ellentmondásnak látszik az a mindjobban előtérbe kerülő kívánság, hogy a játékidőt bővíteni kellene. Ennek ellene mond a gyenge színházmenet. A színüggyel törődők azonban ekkor már látták, hogy elsőrendű társulatot néhány hónapos játékidőre nem kaphatnak s hogy ennek következtében kormánysegély nélkül nem tudnak boldogulni. A kormánysegély előfeltétele pedig a hosszabb játékidő. Nemcsak a színházmenet volt gyenge, a színpártoló egyesület tagjainak létszáma is apadt, ennek megfelelően a színtársulatnak jutó segély összege is. „Fájdalom, a régi láng elhunyan van, az alapítóknak csak töredéke maradt meg, a többi elkedvetlenedve félreállt”, – írja Berényi Pál a Sopron hasábjain (V. 30.).

A nyár folyamán sikerült összekovácsolni az új színikerületet: Győr–Sopron–Pápa–Komárom–Balatonfüred. Győr egyelőre megelégszik a téli időszak első felével. Új igazgató Komjáthy János, a Somogyi-társulat népszerű drámai színésze. Ez a megoldás három évig maradt érvényben (1894–96).

Komjáthy János és felesége Závodszy Teréz kiváló művészpár, kettőjük legnagyobb teljesítménye Othello, Rómeo és Júlia, Hamlet, Bánk Bán, Petrucchio és bős Katája. Az operett tehát kissé háttérbe szorult, e műfajban a társulat legfőbb erőssége Sziklay Kornél, a kitűnő komikus.¹⁵⁽¹⁵⁾ A színpártoló egyesület évi 1000 ft. segélyt tud adni. A színügyi bizottság szerint a társulat megfelelt a követelményeknek, de a közönség nem pártolta eléggé, a német társulat gyengébb volt, de több közönséget vonzott. Ennek az lehet a magyarázata, mondja a bizottság, hogy Sopronban még mindig sokan nem értik a magyar nyelvet.

6. Győr már 1895 folyamán értesítette soproni partnerét, hogy a szövetséget 1897-re felmondja, mivel egész téli játékidőre tart igényt. Sopron erre Székesfehérvárral lépett érintkezésbe, ahol az eddigi 6 hónapos szezont 100 előadásra kívánják csökkenteni s ahol a színpártolás sincs eléggé megszervezve. Igaz ugyan, hogy a város 1000 forinttal segélyezte a társulatot, amely azonban a magántulajdonban lévő színházépületért bért fizetett. Vagyis elsőrendű társulatra nem lehetett számítani s valóban nehéz esztendők következtek. Míg 297Komjáthy a debreceni színházban rendezkedett be, Sopron az 1897. évre Dobó Sándor székesfehérvári igazgatóval kötött szerződést. A színpártoló egyesület máris aggodalmaskodott és 1000 ft. kormánysegélyért folyamodott. Ezt a kérelmet a miniszter azzal a megokolással utasította el, hogy csak anyagilag tönkrement társulatot segélyezhet.

Még Dobóék bevonulása előtt egy véletlen eset felzaklatta a kedélyeket s kiélezte a magyar–német ellentétet. Scheiber Alfréd német színházigazgató, akiről egyébként a színügyi bizottságnak nagyon kedvezőtlen véleménye volt, községi adójának elengedését kérte. A város vezetősége javasolta is a kérelem teljesítését, a közgyűlésen azonban Hering Zsigmond és társai élesen szembeszálltak a javaslattal mondván, hogy semmi szükség sincs a német kultúra támogatására, a német igazgató azért van itt, hogy üzletet

csináljon, a pénzt pedig kiviszi az országból. A közgyűlés elengedte az adót, ezt a határozatot Hering és Rátz Ottó törvényszéki bíró megfellebbezte s a minisztérium helyet adva a fellebbezésnek, kötelezte a várost, hogy a német igazgatón hajtassa be a községi adót, melynek elengedésére a városnak joga nincsen. Az eset nagy port vert fel, szenvedélyes volt a vita a sajtóban, ebbe a budapesti lapok is beleszóltak. Ezt az epizódot csak azért említjük, mivel az ingerültség még hónapokig érezhető volt s attól kellett tartani, hogy a német ajkú lakosság még inkább kerülni fogja a magyar színházat (Soproni Újság XII. 31.)

Dobó társulata 1897 és 1898 első negyedében működött Sopronban. Műsora az első évadban nem is volt rossz, ötször játszotta Az ember tragédiáját, két vidéken ritkán hallott operát: A bibliás embert és A zsidónőt, vendég volt Hettyey Aranka és Csillag Teréz, szerepelt a világhírű olasz Salvini staggione-társulata. A közönség is eléggé pártolta.¹⁶⁽¹⁶⁾ A második évben a színvonal nagyot esett, ennek az oka volt, hogy Dobó jan. 1-e és febr. 15-e között Győrben is tartott egyidejűleg előadásokat, színészei kifáradtak, produkciói Sopronban is, Győrött is gyengék voltak. A Győri Hírlap sincs meglegedve ezzel a megoldással: az előadások nem jók, a közönség épp oly kevés, mint máskor (Sopron I. 16.). A „Sopron” a székesfehérvári közösséget a megpróbáltatások idejének nevezi (I. 20.), vissza kellene térni a régi rendszerhez: három hónap Győrben, három Sopronban, ami mindkét városnak becsületére vált. Febr. 6-i számában már a színházbajárás teljes csődjéről ír: üres ház követ üres házat. A színpártoló egyesület megállapítja, hogy még nincs bukás, de a közönség még sose volt ennyire érzéketlen. Körlevelet bocsát ki, Dobó új bérletet hirdet. A színpad az a hely, ahol a legváltóságosabb pillanatban is akad tréfa: Ki a legegészségesebb ember Sopronban? Válasz: Dobó igazgató, mert ő semmit sem vesz be.

Győrből hivatalos küldöttség érkezik Sopronba s újból felajánlja a közösséget azzal, hogy hajlandó 4 és fél hónapos szezonnal meglegedni, azonban három év múlva Sopron is térjen át erre az időtartamra. Ugyanakkor a német igazgató is megígérte, hogy ha 4 és fél hónapos lesz a magyar játékidő, akkor hajlandó az őszi szezonra a magyar társulatnak átengedni. Mi késztette erre, rejtély.

A terv a városi közgyűlés elé került, ahol ismét meglepő dolog történt. Szilvássy Márton abból kiindulva, hogy három év múlva se lesz több színházlátogató, mint 1898-ban, azon a véleményen volt, nincs helye halogatásnak: a város már most emelje fel a magyar játékidőt 4 és fél hónapra, adjon a társulatnak ²⁹⁸megfelelő szubvenciót és kérjen kormánysegélyt. Hoffmann Pál kifogásolta Győrnek azt a feltételét, hogy három év múlva Sopron is köteles legyen áttérni a hosszabb szezonra: ma nem dönthetünk arról, mi legyen három év múlva s ebbe Győr se szólhat bele. Eredmény: a közgyűlés Szilvássy indítványát 5 szavazattöbbséggel elfogadta.

Szilvássy mint járatos városi ember jól tudta, a város mereven elzárkózik attól, hogy a társulatot szubvencionálja, valamint azt is, hogy a kormány csak csőd esetén hajlamos anyagi támogatásra. Rejtély, hogy Szilvássy mit akart tulajdonképpen elérni? Annyit mindenesetre elért, hogy a győri szövetséget csírájában elgáncsolta.

Győr városa, amikor a soproni határozatról értesült, nem is tehetett mást, mint hogy a szövetség tervét nyomban elutasította. Nagyon köznapi szóval azt mondhatnánk, hogy Sopron itt állt megfűrödve.

A színpártoló egyesület aggasztónak látta a helyzetet, a döntés elhamarkodott volt. A közönség közönyét Dobóék előadásainak alacsony művészi színvonalával és az általános gazdasági depresszióval magyarázta. A társulatnak már csak 900 ft. segély jut, de a belügyminisztérium az egyesület kérésére Sopronnak 500 ft. évi állami segélyt állapít meg s ezen felül Dobónak még 250 ft. gyorssegélyt is utalványoz.

7. A város pályázatot hirdetett a színházra s öt pályázó közül hirtelen elhatározással Szalkay Lajos

székesfehérvári igazgatóra esett a választás. Csakhamar kitűnt (1899), hogy Szalkay se különb elődjénél. A színügyi bizottság és a színpártoló egyesület szinte elfásultan, meglehetősen közömbösséggel nézte a színpad gyenge produkcióit és a színházvezetés tehetségtelenségét. Pozsonnyal próbált összeköttetést létesíteni, ahol szintén megérett már az idő a magyar színház állandósítására.

Pozsony azonban Relle Ivánnal, a budapesti Magyar Színház igazgatójával kötött éves szerződést, melyben Relle arra vállalkozott, hogy magyar és német társulatot szervez, a két nyelven váltogatva tart előadásokat és pedig Pozsony kívánsága szerint a zenés darabokat adja magyar szöveggel s a próza jut a német együttesnek.

Somogyi Károly, aki sikertelenül pályázott a pozsonyi színházra és a szabadkaira is, lemaradván a nagyobb városok színházáról, hamar megpályázta Sopront, ahol a hivatalos körök is, a közönség is örömmel fogadta a jóemlékű direktort. A város három éves szerződést kötött vele. Somogyi értékes műsorral, megfelelő, ha nem is elsőrendű társulattal jelentkezett (1900). Különös volt azonban, hogy a Somogyi-társulattal egyidejűleg érkezett a városházára Deák Péter zombori, egyébként kezdő színiigazgató pályázata a következő évre. Kiderült, hogy Somogyi időközben megpályázta és megkapta 7 hónapos játékidővel Nagyvárad színházát, ennek következtében lemond Sopronról, a következő évtől kezdve kéri szerződésének felbontását s maga helyett Deák Pétert ajánlja. A város érthetetlen gyorsasággal elfogadta Somogyi lemondását és Deák pályázatát annak ellenére, hogy még két pályázó jelentkezett, köztük Micsey F. György kecskeméti igazgató, aki felajánlotta, hogy a pozsonyi minta szerint magyar operett-társulatot és német prózai együttest szervez.

A Sopron (I. 27.) bírálja is a korai döntést s véleménye szerint újból meg kellene fontolni a kezdő és Sopronban teljesen ismeretlen Deák Péter ajánlkozását. „Semmi mást nem tudunk róla, csak azt, hogy Somogyi protezsálja. Protezsálja azért, mert meg akar szabadulni Soprontól, ahova csak kényszerhelyzetben [299](#) jött.” Újból felmerült a sajtóban is, a színügyi bizottságban is a hat hónapos szezon terve, hivatkozva arra, hogy három hónapos szezonra nem lehet olyan társulatot kapni, amely Sopronban megfelelné. „Mi soproniak finnyások vagyunk és fukarok, közöttünk csak nagyon jó társulat boldogulhat,” – írja a Sopron. Somogyi műsora, megfelelt, de társulata elmaradt Somogyi korábbi színvonalától. A színpártoló egyesület csak 500 ft. segélyben részesítette, mivel „többet nem érdemel”. Általában a közvélemény rossz néven vette tőle a szerződésszegést.

Deák Péter (1901, 1902) társulata talán valamivel jobb volt Dobó és Szalkay társulatánál, de az előző évek gyarlóságai miatt visszariadt közönséget nem tudta mozgósítani. Műsorában kiemelkedett Gárdonyinak A bor c., G. Hauptmannak Takácsok c. darabja. A színpártoló egyesület évi 2000 korona segélyt utalt. Különös balszerencsét jelentett, hogy éppen Deák igazgatása alatt történtek Sopronban olyan izgalmas dolgok, amelyek az egész várost foglalkoztatták s a színiügyek alakulására is döntő befolyással voltak. Az alábbiakban ezekről lesz szó.

8. Rust József német színiigazgató 1900 nyarán működési engedélyének meghosszabbítását kérte. A belügyminisztérium 94748/I. sz. alatt 1900. szept. 6-i dátummal a következő leiratot intézte Gebhardt József polgármesterhez: „Tekintetes Úr! A Rust József színiigazgató közvetlenül hozzám benyújtott folyamodványára kiállított színiengedélyt a felhasználatlanul maradt 1 kor. bélyeggel együtt a nevezettnek leendő kézbesítése végett azzal a kijelentéssel küldöm meg, hogy a Rust Józseffel a városi színház bérbeadására kötött és 1901. végéig tartó szerződés lejártá után Sopronban német nyelvű előadások rendezésére színiigazgatói engedély többé kiadni nem fog. Tekintetes uraságodnak figyelmébe ajánlom miszerint megfelelő módon intézkedjék, hogy a szükséges előkészületek idejekorán megtéssenek arra

nézve, hogy a magyar színészet Sopronban kizárólagossá tétessék. Ennek keresztülvitele és biztosítása érdekében készséggel nyújtok támogatást egy színikerület létesítésére, melynek Sopron város mintegy központját képezné s a város hazafias törekvéseit méltánylással fogadom.” Aláírás: Széll, vagyis Széll Kálmán miniszterelnök, aki a belügyi tárcát is vezette (GySmL 2. sz.: XXV. 27414.)

Ez az ugyancsak elhamarkodottnak mondható miniszteri álláspont bombaként hatott, ismét kiújultak az ellentétek és a szenvedélyek összecsaptak. Érezni lehetett, hogy a németiség készül valamire. Készült is, de a robbanást a magyar színiévadra időzítette. 43 városatyá Szilvásy Márton vezetésével memorandumot szerkesztett a miniszterhez címezve s azt a városi tanács asztalára tette. Lényege, hogy a miniszter álláspontja törvényellenes, sérti a város autonómiáját, kéri a döntés visszavonását és az addigi színházi helyzet fenntartását.

A memorandummal, melyet a magyar sajtó nagy felháborodással fogadott, először a színügyi bizottság foglalkozott. A memorandum visszautasítását javasolta s egyben dr. Hoffman Pál¹⁷⁽¹⁷⁾ azon tervezetét terjesztette a városi tanács elé, hogy 1902-től kezdve a magyar színészet játékeje 4 hónap legyen okt. 1-i kezdettel s ezután következzen a 2 hónapos német szezon.

300A városi tanács elvben elfogadta ezt a javaslatot azzal a módosítással, hogy az új rend 1903-ban lépjen érvénybe és pedig egy pozsonyi szövetség keretében s a belügyminiszter adjon Sopronnak 10.000 kor. államsegélyt.

A bomba tulajdonképpen csak a város márciusi közgyűlésén robbant, ahol három álláspont találkozott: a memorandumban foglalt, a színügyi bizottságé és a városi tanácsé. A legfontosabb kérdés azonban az volt, hogy a város továbbítsa-e a memorandumot vagy vesse el? Szilvásy Márton a memorandum aláírói nevében szólalt fel, a memorandum továbbítását javasolta mondván, hogy a németiségnek joga van saját színészetéhez s ha azt megtarthatja, akkor hajlandó a magyar színészetet is támogatni. Kánia József, a színügyi bizottság elnöke a tanács álláspontját vélte elfogadhatónak, ugyanígy Hoffmann Pál is. Következett Hering Zsigmond szenvedélyes felszólalása, éles szavakkal támadta a memorandumot, amely „egy hazafias célú intézkedés ellen demonstrál”, aláíróit hazafiatlansággal vádolta: „meggyőződésesem egész erejével, tiszta hazafisággal indítványozom, hogy térjünk napirendre a memorandum felett;” Felszólalását heves vita követte, érvek és gorombaságok röpködtek a forró levegőben s a városatyák majdnem ököltre mentek. Széchenyi Emil főispán az elnöki székéből alig tudta a rendet helyreállítani. Elrendelte a szavazást. A közgyűlés először Hering javaslatáról döntött s azt 76:10 arányban elutasította, Gebhardt polgármester nem szavazott, majd 49:38 arányban elhatározták, hogy a memorandumot a miniszter elé terjesztik.

A közvélemény felbolygatott méhkasként fogadta a döntést s a vita folyt tovább pro és contra. A Soproni Napló (III. 31.) Jó éjszakát kurucok c. vezércikkében elkeseredve méltatlankodik, hogy a közgyűlés a magyar színészet terjeszkedése elé emelt gátat, sajnos, hogy a hazafias álláspont mellett csak tizen álltak ki s nem kétséges, hogy abból a 38-ból is sokan csak ímmel-ámmal szavaztak a memorandum felterjesztése ellen. A jóval mérsékeltebb Sopron (III. 29.) a féléves magyar szezon elérésére törekszik, de belátja, hogy a miniszter kétség kívül jogos rendelkezése hirtelen és a talaj előkészítése nélkül érkezett. Mindenekelőtt a magyar színészet sorsát kellett volna államsegély rendszeresítésével tisztázni. A valóság az, írja tovább a lap, hogy annak idején Komjáthy János társulata nagyon elkényeztetett bennünket, utána egymást érték a gyarló társulatok s lerombolták azt, amit a magyar színészet érdekében építettünk.

A színpártoló egyesület nyilván a memorandum ellensúlyozására a féléves magyar szezon érdekében tett felterjesztést a miniszterhez, egyben ellenvetés nélkül kimondta, hogy a féléves szezon megvalósulása

esetén a rendes segélyen kívül három éven keresztül évi 2500 korona külön segélyt ad a színtársulatnak törzsvagyona terhére.

Szenvedélyes, túlzásokkal teli idők voltak. A városatyák pártjában is szakadás történt. A túlzásoktól óvakodó Augusztinetz Antal pedig magas korára hivatkozva lemondott a színpártoló egyesület elnökségéről s lemondásához minden kérés ellenére is ragaszkodott. Színügyi vonatkozásban elkövetkezett az a furcsa helyzet, hogy amikor rövidesen döntő lépésekről kellett határozni, nemcsak a színügy hivatalos intézőit kellett megkérdezni, hanem a memorandum aláíróit és a fellebbezők tízes csoportját is, mert hiszen Hering és társai a közgyűlés határozatát megfellebbezték.

Ez év (1901.) nyarán a kulisszák mögött, de főleg a belügyminisztériumban fontos tanácskozások folytak a sopron–pozsonyi színi szövetség létrehozása érdekében. Brolly Tivadar Pozsony város polgármestere szeptember elején közli soproni kollégájával (GySmL 2. sz.: XXV. 27414.), hogy a színügy közös rendezésének [301](#)tervét Pozsony közgyűlése már elfogadta, kívánatos, hogy Sopron hasonló határozatot hozzon. Lényeg az, hogy Pozsonyban a magyar szezont okt. 1-től jan. 15-ig terjedne, ezt követően ápr. 30-ig Sopronban játszik a magyar társulat, de tovább is maradhat, ha Sopron úgy kívánja. Pozsonyban azért előnyösebb az őszi szezont a magyar színtársulat számára, írja a polgármester, mivel az ottani magyar társaság újév után rendezti összejöveleiket, ez pedig nem kedvez a színháznak. Hozzátehetjük, hogy Pozsonyban is van farsang! Sopron szempontjából öröndetes a pozsonyi szövetség, mégis soká kifogásolták az időbeosztást és különösen azt, hogy a magyar játékidő csak fél hónappal növekszik.

A Sopron szept. 15-i számában foglalkozik az ügygel, amelyet már eldöntöttek mond. Nagy eredmény, hogy Sopron elsőrendű társulatot kap, amelyet a kormány szubvencionál, ily körülmények között már nem lesz veszélyes ellenfél a német múzsa sem, s remélhetjük, hogy pár év múlva elérjük a magyar színészet kizárólagosságát. Közli, hogy a memorandum aláírói már hozzájárultak a szövetséghez, ugyanígy a fellebbezők is bizonyos fenntartással (pl. hogy az állami segély összege mindkét városban azonos legyen).

Sopron közgyűlése okt. 5-én járult hozzá a szövetséghez feltételezve, hogy a minisztérium a német színészet működését is engedélyezi. Démy Lajos dr. felszólalásában kifejtette, hogy a pozsonyi szövetség katasztrófától menti meg a soproni magyar színészetet, melynek színvonala évről-évre süllyedt, az utóbbi időben már olyan botrányos előadások is akadtak, hogy tartózkodva kellett színházba menni. Mivel a féléves szezont még nem időszerű, a pozsonyi szövetség látszik a legjobb megoldásnak.

A belügyminisztérium dec. 18-i kelettel 117388/I. fő/1901. szám alatt (GySmL 2. sz. XXV. 27414) jóváhagyta a közgyűlés határozatát, mely a színügyet Pozsonnyal egyetértően 1902 okt. 1-től kezdve hat évi időtartamra olyképpen rendezte, hogy a téli időszak első három és fél hónapját a német társulatnak adja, ez alatt Pozsonyban a magyar társulat működik, az évszak másik felét jan. 16-tól ápr. 30-ig a magyar társulatnak biztosítja, mely időszakban Pozsonyban a német társulat játszik. Ez a megállapodás három év elteltével bármely fél részéről felmondható. A minisztérium a két város közös magyar társulatának évi 12000 kor. segélyt ad és a szezont végén mutatkozó hiányt fedezi. A magyar társulat igazgatójává Szendrey Mihály kassai színiigazgatót jelöli ki, aki köteles elsőrendű társulatot szervezni és számadásait bemutatni. A minisztérium az Operaház és a Nemzeti Színház ösztöndíjas tagjainak, szükség szerint más művészeinek is vendégszereplését engedélyezi.

A város is „megemberelte” magát a magyar társulat segélyezésében: a társulat a színház világítását 3000 korona erejéig ingyenesen kapja és a három hivatalos ingyen páholyból kettőt megszüntet.[18\(18\)](#)

9. A sokat vajúdo színügy tehát egyenesbe juthatott volna, ha nem robban még egy hatalmas bomba:

megbukott az Építőbank (Baubank). A Sopron okt. 20-i száma jelenti az eseményt: Schladerer Alfréd, a bank mindenható igazgatója, akiben munkatársai és ügyfelei vakon bíztak, eltűnt, Wrchovszky Károly pénztárost és Prohaszka Artur könyvelőt letartóztatták, az igazgatóság és [302a](#) felügyelő-bizottság tagjainak vagyonára bűnügyi zárlatot rendeltek el. Eltűnt 2 millió korona letéti összeg, benne városi pénzek is, így az ún. P. Müller-alapítvány 1 milliója. A bank minden passzívája kb. 5 és fél millió. A lap következő száma közli, hogy Schladerer holttestét a bánfalvi erdőben megtalálták. Agyonlőtte magát.[19\(19\)](#)

Schladerer egyik vezetője és bizalmasa volt a soproni németeknek, éveken át sikkasztott, senki se tartotta szükségesnek az ellenőrzést, a bank igazgatósága sem. A város leggazdagabb családjai, kereskedők, iparosok az Építőbankra bízták a pénzt, most a bank bukásával vagyonuk nagyrészt elvesztették s olyan gazdasági pangás következett, amely még évek múlva is éreztette hatását. Gebhardt József polgármestert, aki a bank igazgatóságának volt tagja, állásából felfüggesztették, majd nyugdíjazták úgy, hogy nem is tért vissza a polgármesterségbe. Ugyancsak felfüggesztették Krétschy Sándor városi tanácsnokot, a városházán a színiüggyek előadója, aki a bank felügyelő-bizottságának tagja volt, őt azonban később állásába visszahelyezték. Kánia József tekintélyes ügyvéd, aki a színiügyi bizottságnak kezdetől fogva elnöke volt, tagja volt a bank igazgatóságának. Mint vagyoni felelős személy egész vagyonát elvesztette, testileg-lelkileg tönkrement, két év múlva meg is halt. A bankbukás az egész város életére kihatott és természetesen a színház menetét is befolyásolta.

A színpártoló egyesület választmánya dec. 21-én Berecz Ábel alelnök vezetésével eléggé nyomott hangulatban foglalkozott a küszöbön álló színi szezonnal. Az előzetes bérletgyűjtés majdnem teljesen eredménytelen. Újabb propagandára van szükség, mert a magyar színi szettet elejteni nem szabad, kéri a kormánysegély 2000 koronára való emelését. Maga az egyesület 3000 korona segélyt ad. Deák Péter utolsó évadját (1902) is átvészelte, sőt a színiügyi bizottság még dicsérte is.

A sajtó inkább a jövővel foglalkozik (Sopron II. 13.), nagy várakozással néz a pozsonyi szövetség elé, amely véget vet a nyomorúságnak, amely eddig a magyar színi szettet osztályrésze volt; Sopron Pozsonnyal karöltve Kolozsvár színvonalára emelkedhet.

A színiügyi bizottság elnöke dr. Hoffmann Pál, a színpártoló egyesület pedig Széchenyi Emil főispánt tette meg elnökének, a titkári teendőket Dukavits István főispáni titkár látta el. Ezt követően az alelnökségről Berecz Ábel mondott le, helyébe Lóskay Fidél bencés tanárt választották.[20\(20\)](#)

10. A Pozsonnyal kötött szövetség tehát 1902. okt. 1-én lépett életbe, e napun Blasel Pál német igazgató nyitotta meg a színházat. Jó műsorral, jó társulattal érkezett, tagjai közé tartozott Gizella Werbezirk, a bécsiek kedvelt komikája és Max Pallenberg, aki később Reinhardt színházánál mint komikus színész világhírré tette szert (l. Csatkai a 16. lábjegyzetben i. m.) A magyarság reménykedéssel és 8000 korona értékű előzetes bérlettel várta Szendreyt, aki 1903. jan. 16-án indult Fényes Samu kassai szerző darabjával, ami nem volt éppen szerencsés választás. Társulata értékes, operaelőadásokra alkalmas, említsük meg Déri Jenő operaénekest, a Sopronban már ismert Hunyadi József [303](#)baritonistát és Bónis Lajost, továbbá Kaposy Józsa széphanjú énekesnőt, Ferenczy Károlyt.[21\(21\)](#) A kezdéssel egyidejűleg indult az első színházi újság: a Magyar Színház, szerkesztője: Hungaricus. A pozsonyi színiügyi bizottság meg volt elégedve Szendreyékkal, műsoruk tartalmas, sok az újdonság, csak a kórus hiányosságát kifogásolta. A Soproni Napló (II. 12.) állandóan emelkedő érdeklődésről számol be, szerinte ennél jobb társulat még nem működött Sopronban, előadásai kitűnőek, az operákat a német közönség is látogatja. A színiügyi bizottság kedvezően ítélte meg a társulat működését, az elég gyakori helyáremelésekhez hozzájárult. Szendrey május 3-áig maradt, innen nyári állomáshelyére, Fiuméba vitte társulatát, melynek a minisztérium ingyen utazást

biztosított.

A budapesti lapok máris arról írtak, hogy a minisztérium meg akarja szüntetni a sopron–pozsonyi szövetséget, mert túlságosan nagy a ráfizetés, s akkor Szendrey Sopron helyett a budai Várszínházat kapná. A Sopron ápr. 9-i számában foglalkozott a tervvel s azon a véleményen volt, hogy a szövetség felbontása csak Pozsonyra nézve jelentene előnyt. A Várszínháznak nem lévén szervezett közönsége, ott még nagyobb államsegélyre lenne szükség, mint Sopronban, ez pedig Pozsonynak kedvez. Kétségbe vonja, hogy Sopron okozta volna a ráfizetést, hiszen Sopronban nagy bérlet volt, Pozsonyban pedig alig három páholyt béreltek s az ottani törvényhatósági bizottság megrótta a közönséget, hogy nem támogatja a magyar társulatot, amely pedig jobb a német társulatnál. Sopronban havi 3000 korona államsegélyt kapott a társulat, Pozsonyban ennek a háromszorosát. Ha mégis meg akarnák szüntetni a mostani szövetséget, akkor a kormány gondoskodjék arról, hogy Sopronnak féléves színházi szezonja legyen.

A valóság jobban kitűnik abból a leiratból, amelyet a belügyminisztérium július elején intézett Sopron főispánjához a színügyi helyzetről. Eszerint Szendrey első éve rossz anyagi eredménnyel végződött, Szendrey a 8 hónapra 50.000 korona államsegélyt kapott abból a 66.000 koronából, amely a vidéki színészet segélyezésére a miniszternek rendelkezésére állt. Tehát valójában a többi vidéki igazgatót kellett megrövidíteni. Ennek ellenére Szendrey 22.000 kor. hiányt mutat ki, ennek 2/3 része Sopronra esik. Szendrey társulatát a pozsonyi igények és az ottani színház befogadóképességének figyelembevételével szervezte, helyzetét Sopron nehezítette, bár a színpártoló egyesület 2000 korona segélyt adott neki. A magyar színészetet a jövőben úgy kell szervezni, hogy kisebb anyagi áldozattal is megfelelhessen a közönség igényének. Ha Sopron fenn akarná tartani a pozsonyi szövetséget, akkor számolnia kell azzal, hogy a társulat állami segélye havi 4000 koronánál nagyobb nem lehet. A miniszter azt ajánlja, hogy a pozsonyi szövetséget szüntessék meg és Sopron megfelelő államsegély mellett Győrrel szövetkezzenek, amihez Pozsony is, Győr is hajlandó hozzájárulni (GySml 2. sz.: XXV. 21414.) Mondhatnánk: újabb bomba. Ismeretessé vált Szendreynek az a véleménye, hogy Pozsonyban elegendő havi 4000 kor. államsegély, de Sopronban a színház kisebb befogadóképessége miatt havi 6000 korona államsegélyre van szükség. A színügyi bizottság tárgyalta a miniszter leiratát s egyhangúlag kimondta, hogy a pozsonyi szerződéshez havi 6000 korona államsegély mellett ragaszkodik, de nem ragaszkodik Szendrey Mihály személyéhez. Hering Zsigmond és Nelky József különvéleménye szerint 304kezdettől fogva nem lelkesedtek a pozsonyi szövetségért, mert Sopronban csak a magyar színészet kizárólagossága jelenti a kivezető utat.

A belügyminiszter októberben tudomásul vette, hogy Sopron ragaszkodik a pozsonyi szövetséghez, de ismétli, hogy az államsegély havi 4000 korona, a város adjon ingyen világítást, engedje el a rendőrségi és tűzoltó díjakat, a színpártoló egyesület pedig részesítse nagyobb támogatásban a társulatot.

A magyar sajtóban is, a színügyi bizottságban is egyre erőteljesebben alakul ki az kívánság, hogy 1905-től kezdve 5 hónapos játékidő legyen, amit a német ajkú lakosság sem ellenez, sőt a memorandisták is hozzájárulnak, ehhez megfelelő állami támogatást kell kérni. A városi tanács ilyen értelemben tett felterjesztést a miniszterhez (Soproni Napló X. 22.)

Egyelőre azonban a német társulat működött Sopronban és 1904. jan. 16-án kezdődött Szendreyék második évadja. A Soproni Napló (I. 10.) lealáznál ítéli azt a helyzetet, hogy a magyar társulat előtt a német színészek aratják le a babért és az anyagi sikert. Tíz éve írunk, írja a lap, a magyar színészet állandósításáról, azóta Sopron megmagyarosodott, az utcán több a magyar szó, mint a német, a boltokban, vendéglőkben magyar szóval fogadják a vendéget, itt az ideje, hogy végleg szakítsunk a német műzsával

annál is inkább, mert Pozsonyban is ez a tendencia.

A városi tanács felterjesztésének és dr. Töpler Kálmán polgármester közbenjárásának volt következménye, hogy március végén Bezerédj Viktor miniszteri tanácsos és Festetics Andor a színészet országos felügyelője megjelent Sopronban, széles körű értekezletet hívtak egybe a városházán s beszámoltak a hivatalos álláspontról. A miniszter örömmel vette tudomásul a városnak azt az elhatározását, hogy a magyar színészet működésének kiterjesztését kívánja, ami csak elsődrendű társulattal, megfelelő színikerületben és kellő támogatás mellett valósítható meg. Remélni lehet, hogy a közönség lelkes pártfogása segítségével a magyar színészet Sopronban is örvendetes fejlődést érhet el. A miniszter 5 hónapos szezonra havi 3000 korona segélyt helyezett kilátásba és operaházi tagok vendégszerepeltetését. Javaslat: elvben mondja ki az értekezlet, hogy 1905 ősztől kezdve a magyar színi szezonnak 5 hónapra való meghosszabbítását kívánja. Az értekezlet ezt a javaslatot egyhangúlag elfogadta (Soproni Napló III. 31.)

A javaslatot ezután a színügyi bizottság is, a városi tanács is ellenvetés nélkül magáévá tette, majd ápr. 27-én a város közgyűlése is egyhangú határozattal elfogadta azzal, hogy a színházat az egész téli időszakra a magyar színtársulatnak engedi át. Ez a határozat egyszersmind a pozsonyi szövetség felmondását jelentette.

11. Vajon mi a magyarázata ennek a sima elintézésnek és az egyhangú határozatoknak? Kétségtelen, hogy a német elemek elvesztették azt a harci kedvet, amely két évvel korábban még egy tapodtat sem engedett a téli szezon egyenlő megosztásából. A bankbukás éppen a német lakosságot érintette, anyagi fölényét is elvesztette. Ez azonban csak az egyik ok. A másik a magyar színészet megerősödése, minek következtében a német színészet országszerte kiszorult a hegemoniából, már csak Sopronban és Pozsonyban tartotta magát, de érezhető volt, hogy a folyamatot semmiképpen se lehet megállítani. Azt el kell ismerni, hogy a német színészet másfél százados működése alatt magyarországi városokkal megismertette a színházi kultúrát, közönséget teremtett **305** ez által akaratlanul előkészítette a talajt a magyar színészet számára, amely az adott mostoha körülmények között csak lassan tudott versenyképessé válni.

A színészeti felügyelő Sopront ismét Győrrel kívánta egy kerületbe osztani, mivel azonban a magyar társulat csak decemberben kezdhetne volna a soproni szereplést, Sopron ezt a megoldást nem fogadta el és önállóan hirdetett pályázatot. Három pályázó jelentkezett: Baráti Rezső színházi titkár, Krémer Sándor szatmári és Nádasy József pécsi színigazgató. A város közgyűlése 62 : 27 arányban Nádasy pályázatát fogadta el azzal, hogy három évre köt szerződést és az első játékidő 1905. okt. 1-től 1906. febr. 15-ig tart.

A német színészet tehát 1904-ben élte utolsó őszi szezonját, ezt követően a tavaszi évaddal kellett megelekednie, mint 1885 előtt a magyar színészetnek. 1905. jan. 16-tól ápr. 26-ig még a pozsonyi szövetség keretében Szendrey Mihály működött igen szép eredménnyel. Jan. 27-én mutatták be Kacsóh Pongrácz János vitézét kitűnő előadásban. A címszerepet Hunyadi József, Iluskát a nagyon bájos Zalai Margit, a királylányt Kaposy Józsa, Bagót Nyáray Antal²²⁽²²⁾ játszotta. Három hónap alatt 21-szer került színre, ebből háromszor délutáni előadásban, mindig óriási sikerrel, zsúfolt nézőtér előtt. Ennél nagyobb siker se előzőleg, se utána nem volt, legkiemelkedőbb csúcs a soproni színháztörténetben beleértve a német színészetet is. Csatkait idézzük: „Ezzel a darabbal dőlt el a magyar és német színészet csatája.” Magyarok és németek együtt lelkesedtek a nézőtérén.

A színpártoló egyesület teljes elismeréssel nyilatkozott Szendrey működéséről, csak egyes újdonságok sikamlósságát kifogásolta, a búcsúelőadáson Szendreyt ezüst babérkoszorúval tüntette ki és 2000 korona segélyt utalványozott. Szendreyék 90 előadásán 60 darab került színre, ebből 6 opera, 1 daljáték (János

vitéz), 18 operett, 4 népszínmű, 19 vígjáték, 8 színmű, 4 egyéb. Újdonság: 14. Vendégek voltak: Kramer Teréz, Szoyer Ilona, Újházy Ede.

Nádasy József 1905. szept. 30-án kezdte az első teljes téli játékidőt a Denevérrel s rohammal vette be a soproniak szívét, írja a Soproni Napló (X. 5.). Minden elismerést megérdemel, a gáncsoskodók elhallgattak s az emberek maguk jelentkeznek bérletért.²³⁽²³⁾ Nádasy ügyes érzékű igazgató volt, minden előadás 15 ingyen karzati jegyet osztott ki szegény sorsú németek között. Időnkint társulatának egy részével átrándult Szombathelyre s ott Sopronnal egyidejűleg tartott előadásokat. A szezon márc. 26-án fejeződött be, tehát megvalósult a féléves magyar játékidő. Ez idő alatt 169 előadás volt, ebből 3 opera, 10 János vitéz, 27 operett, 23 dráma és színmű, 19 vígjáték, 9 bohózat, 11 népszínmű stb. Újdonság: 24. Vendégek: Vízváry Mariska, Újházy, Dezső József és felesége Ligeti Juliska, Tapolczay Dezső, Dömjén Rózsa.

A színügyi bizottság meglelégedéssel szolt a társulat működéséről, javasolta, hogy a város a villanyátalányt 3000 koronáról 4000 koronára emelje s a villanyvilágítást a nézőtérre is vezettesse be. Széchenyi Emil Sopronból való távozása miatt lemondott a színpártoló egyesület elnökségéről, Dukavits pedig a titkárságról. Új elnök: Nelky József; titkár: Deszkásy Lajos; alelnök: Töpler ³⁰⁶Kálmán és Zergényi Jenő. Az egyesület az első világháború alatt talaját veszve elsorvadt, csak 1936-ban kelt új életre új formában és kisebb jelentőséggel.

Azzal a korszakkal foglalkoztunk, melyben a soproni magyar színészet legnehezebb küzdelmeit vívta, egyidejűleg a megkívánt színvonalra emelkedett és kialakult a magyar színház közönsége is. Bár a német múzsa már nem volt harcossal ellenfél a küzdelmek tovább folytatódtak, mert küzdeni kellett a színészet fennmaradásáért, a társulatok megélhetéséért, a színvonal minőségéért. S a küzdelmekben csak nagyon ritkán volt szünet.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században

Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században

1. „Ideje hát, hogy felébredj, te álmos, te mámoros, te hályogos szemű magyar nép! ...Drága gyermekeid, hazánk reményei már bölcsőjüktől fogva a tudatlanság feneketlen örvényébe merülnek, és így felnőt korokban sem látják meg soha a világosságot, sem saját javukat, sem a haza javát. Még egyszer mondom hát, serkenj fel, és állíts alsó iskolákat!” – e prófétai szavakkal sürgette Apáczai Csere János a XVII. század közepén az iskola nélküli erdélyi falvak lakosságát az iskolaszervezésre.

Nyugat-Magyarországon ebben az időben a kis-iskolák széleskörű hálózata létezett és működött. Különösen fejlettek voltak a katolikus kis-iskolák, jól ismerjük őket a győri egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveiből. A XVII. század elejei vizitációk jegyzőkönyvei már nincsenek meg, de az 1641-től kezdve tartott kánoni látogatások eredeti iratai fennmaradtak a győri püspöki levéltárban. Ezek szövegét példamutató gondossággal tette közzé Buzás József a „Burgenländische Forschungen” 52–55. kötetében „Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert” (Eisenstadt, 1966–1969) címmel (vö. SSz. 1970, 288).

Tanulmányunkban e jegyzőkönyvek nyomán a nyugat-magyarországi katolikus kis-iskolákat kívánjuk bemutatni. Kis-iskola: így nevezzük a továbbiakban a „latin” iskolától, gimnáziumtól, kollégiumtól

szervezetileg független, alaptananyagot oktató, az oktatásban kizárólag az anyanyelvet használó, 1868 utáni, továbbalakított formájában „elemi népiskolának” nevezett iskolatípust; ezek a kis-iskolák a XVI. század második felétől kezdve szerveződtek a hazai városokban, mezővárosokban és nagyobb falvakban egyaránt.

Az a terület, ahol ezeket a vizitációkat lebonyolították, a győri egyházmegye nyugati, a török által meg nem szállt része volt, egészen az akkori magyar országhatárig, a Lajtaig, az egykori Sopron és Moson vármegye. Ennek során nyolc vizitáció a soproni főesperesség egyházközségeit vizsgálta meg 1641-ben, 1651-ben, 1659-ben, 1663-ban, 1674-ben, 1680-ban, 1685-ben és 1696-ban; 1670-ben ennek egy részét (az alsó soproni kerületet); ötször jártak a püspöki vizitátorok a locsmándi (ma: Lutzmannsburg) főesperesség teljes területén: 1646-ban, 1651-ben, 1663-ban, 1674-ben és 1697-ben; 1659-ben ennek a főesperességnek csak egy részét (a rábaközi kerület magyar plébániáit) látogatták meg: végül vizitációt tartottak 1659-ben, 1663-ban, 1680-ban és 1696-ban a mosoni főesperességben.

307A „canonica visitatio” műfajából következik, hogy ezekben az iratokban a tanítóra, iskolára vonatkozóan elsősorban az anyagi-jövedelmi vonatkozásokat részletezték. Ennek ellenére a vizitátor személyétől sok függött: volt, aki ezeken túl sok más részletet is lejegyeztetett. A legtöbb „canonica visitatio” pontos statisztikai összesítésekre ad lehetőséget.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században / I. A soproni főesperesség

I. A soproni főesperesség

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században / I. A soproni főesperesség / 2. A mezővárosi és a szabad királyi városi kis-iskolák 1651-ben

2. A mezővárosi és a szabad királyi városi kis-iskolák 1651-ben

Az 1651-ben felvett jegyzőkönyvből tudjuk meg a legtöbbet a meglátogatott helységek kis-iskoláinak tanítóiról, tanulóiról, épületéről stb.

A plébániával rendelkező mezővárosokban 1651-ben működő tanítókra vonatkozó adatokat foglalja össze az 1. táblázat.

A mezőváros neve	A lakosok vallása, nyelve	A tanító neve	Származása	Végzettsége	A tanulók száma
Feketeváros (Purbach)	katolikus, német	Schueberth János György	a szomszédos Fraknóról	filozófia bakkalaureusa, jogot is hallgatott	80
Szentmargit (St. Margarethen)	katolikus, német	Pruner Lőrinc	morva	„fizikát” végzett Olomuchban	46
Szarvkő (Hornstein)	katolikus, horvát és német	Busicz János	horvát	a grammatikai osztályokat befejezte	10

Nagymarton (Mattersburg)	katolikus, német	Summerer János Anzelm	a filozófiát elvégezte, „theologia moralis”-t is hallgatott	40
Széleskút (Breitenbrunn)	katolikus, német	Zimmermann Rudolf	„svevus” a grammatikai osztályokat befejezte	30

1. táblázat

308A lakosok anyanyelvét nem az 1651-i, hanem az 1663-i vizitátor jegyeztette fel, onnan iktattuk ide. A tanulólétszámok aránylag magasak, a jegyzőkönyvben álló „circiter” szó jelzi a hozzávetőleges értéket. Meglepő a tanítók végzettségének polaritása. Az öt tanító közül kettő a jezsuita gimnázium négyosztályos grammatikai tagozatát végezte, a „humanitas”-tanulmányok nélkül; egy tanító viszont – túl a hatosztályos gimnáziumon – az egyetem három évfolyamos filozófiai fakultását is elvégezte; két tanító pedig e filozófiai fakultás második évfolyamát, a fizika-studiumot fejezte be (egyikük megszerezte a bakkalaureátus fokozatát is).

A további apró adatokból jól kirajzolódik előttünk a XVII. század közepén működő nyugat-magyarországi kis-iskolai tanító alakja. Egyik jövedelmi forrása a tandíj volt. A nagymartoni tanítóról feljegyezték, hogy az olvasást tanuló gyerekektől negyedévenként 5 krajcár, az írást tanulóktól 10, a számtantanuló gyerekektől pedig 15 krajcár tandíjat kap; a széleskúti tanító „az olvasást és írást tanuló gyerekektől a szokásos negyedévi tandíjat” kéri; a feketevárosi tanítónak pedig az olvasás megtanításáért negyedévenként ugyancsak 5 krajcár járt. Nyilvánvalóan másutt is a nagymartoni tandíj-taksa volt az általános, ha volt írás- és számtantanulásra vállalkozó gyerek.

Ma már nehezen érzékelhető, de akkortájt fontos „értelmiségi” feladata volt a tanítónak a legtöbb faluban a templom toronyórájának kezelése, miért külön – aránylag jelentős – honoráriumot kapott. Széleskúton 13 forint járt a tanítónak „pro directione horologii”. Szarvaskőn nem volt toronyóra, ezért a tanító az időjelző, s napi háromszori harangozásért házanként 2 krajcárt kapott évente. Szentmargiton az óra kezeléséért és a falu jegyzői tisztének ellátásáért 2 kanna bor vagy ennek megfelelő összeg járt a tanítónak.

Az „iskolaház” (amely egyben a tanító lakásául is szolgált) többféle változatban tűnik elénk e feljegyzésekből. Széleskúton – ahol a tanítóról azt is megtudjuk, hogy családos és már 14 éve itt tanít – az iskolaház „jól megépített, s szobából, éléskamrából és pincéből áll”, s konyhakert van mellette; a nagymartoni iskolaépület zsindegyel fedett, 2 szobája van, s itt is kert csatlakozik hozzá. A feketevárosi iskola is több helyiségből áll, alkalmas a tanításra, a teteje azonban rossz, ezért az előljáróság – nyilván a vizitátor ösztönzésére – vállalja, hogy saját költségén megjavíttatja. Szentmargit iskolája ellenben alapos renoválásra szorul, ezt is a község fogja rövidesen rendbehozni, a nagymartoni iskolai építkezés viszont egyházi pénztárból történik, a község pedig a szállítóeszközökről gondoskodik.

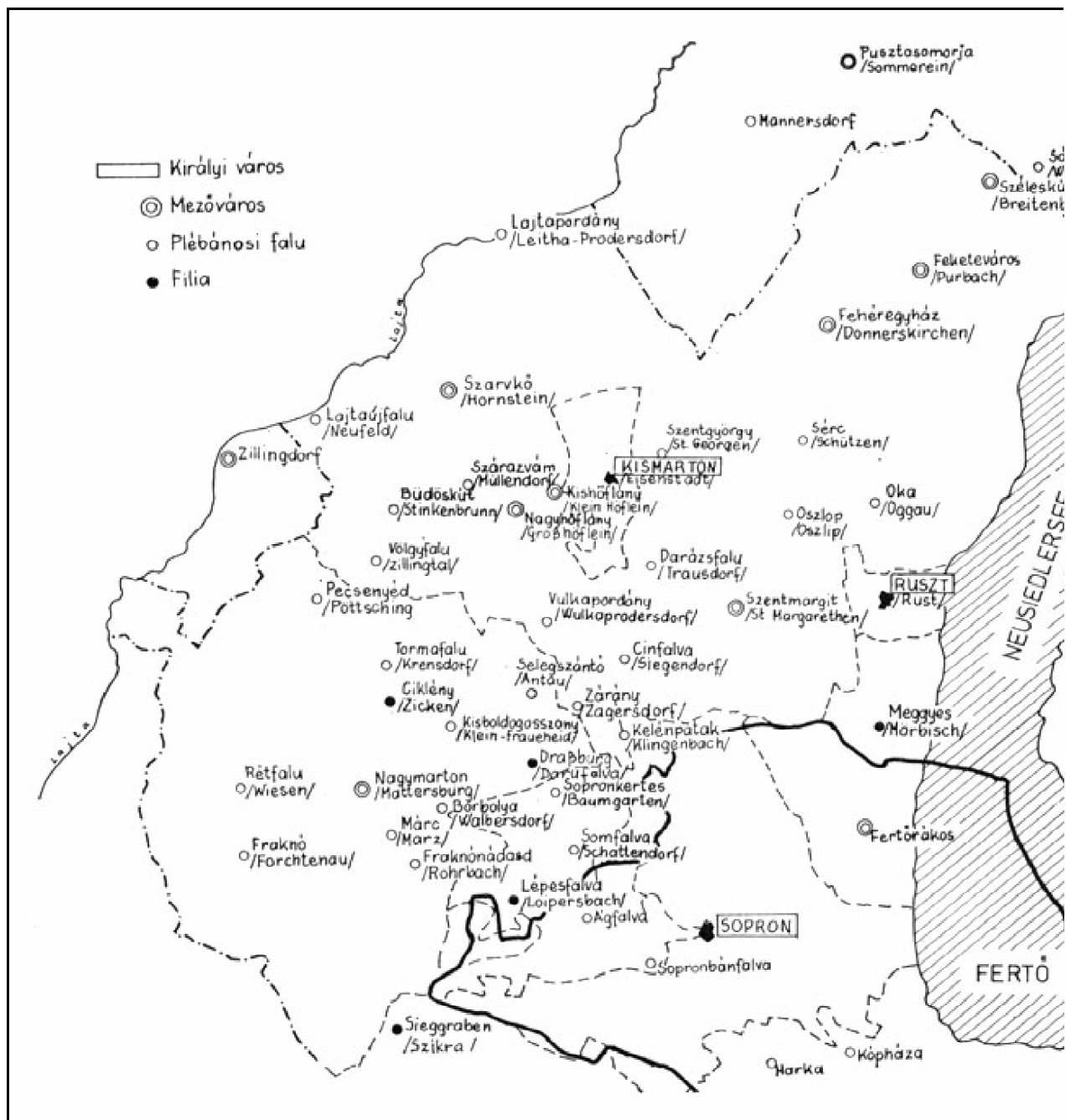
Gazdálkodó „paraszt”-tanító lehetett a szarvkői iskola vezetője: kőből épített, zsindegyel fedett iskolája van, egy szobával és istállóval („tanítványa bezzeg kevés, tizen vannak” – mintha megrovóan tenné hozzá ezt a jegyzőkönyv), van szőlője és szántóföldje, amelyeket maga művel. Hasonló, jogilag is az iskolához tartozó „szolgálati” szántóföldje volt a szentmargitai tanítónak is.

Minden tanító alapjövedelmét a községtől járó készpénz és természetbeni juttatás alkotta. Évenként 20 forint járt Szentmargiton („ebben az orgonálás díja is benne van” – fűzték hozzá), Feketevároson 18 forint a községtől, 16 forint az egyházi pénztárból, és még külön 10 forint a községtől az orgonálásért, valamint a mezővárosi polgárjog nélküliektől, a zsellérektől egyenként 4 krajcár; Széleskúton a községtől 35 forint;

Nagymartonban 24 forint. Ezekhez járultak a legtöbb helyen az óraigazítási díjak.

Nagymartonban 12 köböl rozs és egy szekér fa („házhoz szállítva”) járta községtől a tanítónak, Szarvaskön 30 köböl gabona, Szentmargiton 24 köböl gabona.

309A feketevárosi tanító gabona-járandóságából kiszámítható a mezőváros törzslakosságának száma is. Minden telkes ház negyed köböl gabonát volt köteles adni a tanítónak, ez a vizitáció évében összesen 14 köböl gabonát jelentett a tanító számára, a mezővárosban tehát 56 telkes ház, hozzávetőlegesen ennyi „telkes”-család volt. (És természetesen mellettük ott éltek a telek nélküliek is.) Az iskolásgyermekek száma ekkor 80, ami aránylag jó „beiskolázási” számnak tűnik.

1. A soproni főesperesség kis-iskolái 1696-ban

A Lajta-hegység két oldalán feküdtek ezek a mezővárosok, ezért nem különös, hogy minden tanítónak a szüret idején „collectura” járt: a lakosok tetszésük szerinti mennyiségű musttal ajándékozták meg a tanítót.

Mindezekhez járult a tanítónak az egyes egyházi szertartásokkal kapcsolatos kántori tevékenységéért járó pénzösszeg, az ún. stóladíj. Ezen a vidéken volt német és horvát stóladíjszabás.

A német stóladíj összegei magasabbak: kereszteléskor 2 krajcár, az anyának szülés után a templomba való bevezetésekor 1 krajcár, esküvőkor, illetőleg az azt megelőző háromszori kihirdetésért 6 krajcár, az utolsó kenet kiszolgáltatáskor 310tetszés szerint, nagyobb temetésen 6, kisebb temetésen 3 krajcár, csendes gyászmisén 2 krajcár, énekes gyászmisén 5 krajcár járt a tanítónak.

A horvát stóladíjszabás: kereszteléskor 1 krajcár, a „bevezetésért”, az esküvőért és a háromszori kihirdetésért 3–3 krajcár, az utolsó kenetnél tetszés szerint, nagyobb temetésnél 2, kisebb temetésnél 1 krajcár, csendes gyászmisén 2 krajcár, énekes gyászmisén 2 krajcár.

A felsorolt mezővárosok közül Szarvkőn a horvát stóladíjszabást alkalmazták a falu lakosai, a többiben pedig a németet.

E mezővárosi tanítók jövedelme tehát – a jegyzőkönyv szerint – egy esztendőre a következő volt a XVII. század közepén:

Feketeváros: a községtől 18 Ft, az egyházi pénztárból 16 Ft, az orgonálásért a községtől 10 Ft, a zsellérektől házanként 4 krajcár, minden telkes háztól negyed köből gabona (összesen 14 köből), az olvasást tanuló gyerekektől negyedévenként 5 krajcár. Collectura. Német stóladíjszabás.

Széleskút: a községtől 35 Ft, órakezelésért 13 Ft; az olvasást és írást tanuló gyermekektől a „szokásos” tandíj negyedévenként; konyhakert. Collectura. Német stóladíjszabás.

Szarvkő: a napi háromszori harangozásért minden háztól 2 krajcár, a községtől 30 köből gabona; szőlő és szántóföld. Collectura. Horvát stóladíjszabás.

Nagymarton: a községtől 24 Ft, 12 köből rozs, 1 kocsi fa; az olvasást, az írást és a számolást tanuló gyerekektől 5, 10, illetőleg 15 krajcár. Collectura. Német stóladíjszabás.

Szentmargit: a községtől 20 Ft és 24 köből gabona, az órakezelésért és a jegyzőségért 2 kanna bor vagy ennek megfelelő összeg, 2 és fél hold szántóföld. Collectura. Német stóladíjszabás.

Még egy mezőváros volt ezen a területen: az evangélikus lakosságú Ruszt, amely kincstári birtokként Magyaróvárhoz tartozott. Itt katolikus plébánia nem volt, a fertőrákosi plébános járt át a régi katolikus templomba misézni. Az ugyancsak régi iskolaépületben az evangélikusok kis-iskolája működött: tanítója luteránus – ahogy az 1641-i vizitáció leírja. Az evangélikusok templomukat saját maguk építették – ezt az 1663-i vizitáció jegyzőkönyvéből tudjuk.

Két szabad királyi város volt ennek a főesperességnek a területén. Kismartonban (Eisenstadt) kiemelkedően magas volt a „magister scholae” évi jövedelme: a földesúrtól, gróf Esterházy Lászlótól évi 200 forintot, az egyházi pénztár költségén 3 kanna bort, a mezőváros lakosságától 6 köből gabonát kapott, de énekkart is kellett vezetnie. (Az elemi ismereteket segédtanítóval – saját költségen – taníttatta a kismartoni iskolamester, ezt az 1680-i jegyzőkönyvből tudjuk.) Itt az orgonistának, az énekkar tagjainak, de még az orgona fujtatójának is meghatározott jövedelem járt.

Más volt a helyzet Sopronban. Itt már 1533-ban működött magán kisiskola (SSz. 1968, 48). A reformáció győzelme után az evangélikus városi tanács a katolikusok használatában csak a város legkisebb templomát, a Szentlélektemplomot hagyta meg. Az 1670-i jegyzőkönyvben találunk említést e Szentlélek-plébánia kis-iskolájának tanítójáról: „A tanulók által fizetett tandíjából él, mellékjövedelme a temetésekből és

keresztelőkől van”, fizetése, természetbeni jövedelme tehát nincs.

311 Ugyanebben az évben, 1670-ben a vizitátor a tanácshoz fordult, hogy a város pénztárából is járuljanak hozzá a katolikus kis-iskola tanítójának megélhetéséhez. Ez volt a válasz: „Megfelelő tanárok állnak rendelkezésre a jezsuita atyák kollégiumában a serdültebb ifjúság oktatására, ezért jelenleg nincs szükség valamiféle képzetlenebb iskolamesterre ebben az iskolában, amely úgyszólván az alsóbb rétegekből származó gyermekek számára épült (...pro plebea saltem juventute aedificata). Ezt akkor is leszögeztük, amikor a jezsuita atyák engedélyt kaptak a városban való letelepedésre. Ezért nincs semmi lehetőség arra, hogy e kikötés körül a tanács bármilyen változtatást tegyen.” A városi tanács azonban emellett nyomatékosan hangsúlyozza jóindulatát: „...a város költségén épült néhány esztendővel ezelőtt az iskola, Vitnyédi Ferenc úrnak, a Szentlélek-templom plébánosának tiszteletteljes kérésére, az alsóbb rétegekből származó katolikus ifjúság részére...”¹⁽²⁴⁾

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században / I. A soproni főesperesség / 3. A plébániás falvak kis-iskolái

3. A plébániás falvak kis-iskolái

A legbővebb adatokat szolgáltató 1651-i jegyzőkönyv szerint ebben az évben 24 olyan falu volt a soproni főesperességben, amelyben katolikus plébánia működött. E falvak iskoláira vonatkozó főbb adatokat foglaltuk az alábbi táblázatokba.

Falvak száma, ahol van tanító és van iskolaépület	17
Falvak száma, ahol van tanító, de nincs iskolaépület	3
Falvak száma, ahol van iskolaépület, de éppen nincs tanító	1
Falvak száma, ahol az iskolaépület jó állapotban van	15
Falvak száma, ahol az iskolaépület javításra szorul	3
Falvak száma, ahol szerzetesek látják el az oktatást	2
Falvak száma, ahol se tanító, se iskolaépület nincs	1

2. táblázat

Az iskolaépületre vonatkozó adatokat tartalmazza a 2. táblázat. Fehéregyházán (Donnerskirchen) mintha az alaptípust írták volna le a vizitátorok, számos más faluban ugyanilyen lehetett: „Az iskolaház megfelelő, bár náddal fedett, de kőből való; két szobája van s pincéje, kert is kapcsolódik hozzá”. Ujjonnan készült el a fertőrákosi iskola. A szárazvámi (Müllendorf) iskola „bár kőből épült és zsindegyel fedett, de szűk, ezért rövidesen bővíteni fogja a község”. A vulkapordányi (Wulkaprodorsdorf) tanítónak „nincs kőből épült iskolája, de a közeljövőben sorra kerülő építkezéshez már együtt van az építőanyag, az építkezés az egyház költségén történik, a szállítóeszközökről a lakosok gondoskodnak.” **312** Itt Vulkapordányban is bizonyára faépületben folyt a tanítás, mint az egyik filiában (Rétfalu-Wiesen), ezt azonban a vizitátorok alkalmatlannak minősítették a tanításra.

A tanítók tanultságára, képzettségére vonatkozik a 3. táblázat. Két falu plébániáját, valamint a kis-iskolai oktatást a helybeli szervita, illetőleg minorita rendház látta el, ezért nem szerepel a vizitációs jegyzőkönyvben semmi anyagi jövedelmi vonatkozású adat iskolájukról, sem más tájékoztatás. Ezért a továbbiakban e két falut kihagyjuk számításainkból.

A 22 faluban működő kis-iskolai tanítók száma összesen	20
Közülük akadémiai osztályt is járt	2
Közülük a gimnázium VI. osztályát végezte	3
Közülük a gimnázium V. osztályát végezte	3
Közülük a gimnázium IV. osztályát végezte	4
Közülük valószínűleg nem járt latin iskolát	3
Falvak száma, ahol a tanító végzettségéről nincs feljegyzés	5

3. táblázat

A jegyzőkönyv a jezsuita hat osztályos gimnázium beosztását veszi alapul a tanítók végzettségének jelzésére: a grammatika a IV., a poétika az V., a retorika pedig a VI. osztályt jelentette. Az akadémia alaptagozata a filozófiai fakultás volt, amely logikai tanulmányokkal kezdődött. Ezért kapta Sérc (Schützen am Gebirge) falu tanítója a „logicus” jelzót: a filozófiai fakultás első esztendejét végezte el; a pecsenyédi (Pötsching) tanító pedig „philosophus absolutus”, tehát befejezte, abszolválta a teljes, három éves filozófiai fakultást.

Három falu tanítójáról ezt jegyezték fel: „járatlan a latin nyelvben”, ők valószínűleg nem jártak latin iskolába, csak a falusi kis-iskolában szerezhették ismereteiket, amelyeket azután éppen úgy adtak tovább, mint ahogyan maguk azokat elsajátították.

Érdekes megjegyzés olvasható a völgyfalvi (Zillingtal) tanító neve mellett: „olim et Martis alumnus” vagyis egykor „Mars növendéke”, azaz katona volt. Annakelőtte azonban elvégezte a gimnázium grammatikai tagozatát is.

A tanítók nemzetiségét is megörökítették: osztrák, német és horvát a zömük a lakosság anyanyelvének megfelelően, de van közöttük „slavus” (szlovén), két „svevus” (sváb), egy „styrus” (stájer), egy bajor, a vulkapordányi tanító Trierből, a pecsenyédi pedig Mainz mellől jött.

Mindegyik tanító kellő egyetértésben dolgozott a plébánossal és a falu népével, csak két esetben olvashatunk erre vonatkozó kritikai megjegyzést. A pecsenyédi tanító „tumultuosus” vagyis nyughatatlan, az oszlopi (Oslip) pedig „aquietans populum”, azaz „a népet megzavaró”.

313 Tanítóval rendelkező falvak száma, ahol a vizitáció időpontjában volt tanuló	13
Tanítóval rendelkező falvak száma, ahol a vizitáció időpontjában nem volt tanuló	2
Tanítóval rendelkező falvak száma, ahol a tanulókról nincs feljegyzés a jegyzőkönyvben	5

4. táblázat

A tanulók létszámára vonatkozó adatokat gyűjti össze a 4. táblázat. Fertőrákoson 40, Sércen 20, Fehéregyházán 90, Kishőflányban (Kleinhöflein) 75, Vulkapordányban 35, Zillingdorfban (ma Alsó-Ausztria) 25, Büdöskúton 13, Pecsenyéden 30, Kisboldogasszonyban (Kleinfrauenhaid) 82, Márcon (Marz) 26 volt a tanulók száma 1651 márciusában. „Alig van tanulója” a darázsfalvi (Trausdorf) és a cinfalvi (Siegendorf) tanítónak. Vimpácon (Wimpassing) nem volt iskola, s – az előljárók szerint – „a gyerekek a Lajtán túl levő faluba járnak át” iskolába.

A legtöbb helyen itt is 5 krajcár a gyerekek negyedévi tandíja, ebből az is kikövetkeztethető, hogy a legtöbb helyen – túl a katekizmuson és az alapvető vallási-erkölcsi és állapotbeli ismeretek nyújtásán – az elemi ismeretek közül „csak” az olvasástanítással foglalkoztak. (Mindez ekkor persze egyáltalán nem

lebecsülendő tananyag!). A fehéregyházi iskolában azonban az írást is oktatták negyedévi 7 krajcárért, a szentgyörgyi iskolában pedig a számtant is, negyedévenként 12 krajcárért. A szárazvámi tanítónál ugyanezekért a tantárgyakért 7 krajcár és „két bécsi pénz” („duos nummos Viennenses”), illetőleg 9 krajcár és „két bécsi pénz” a fizetség.

Falvak száma, ahol a lakosság német nemzetiségű, tehát a tanítás nyelve a német	12
Falvak száma, ahol a lakosság horvát nemzetiségű, tehát a tanítás nyelve a horvát	8

5. táblázat

A tanítás nyelvéről tájékoztat az 5. táblázat. Ez könnyen megállapítható egyrészt a stóladíjszabás megjelöléséből, másrészt a tanítók származásából is. Fentebb azt írtuk: „csak” olvasást tanítottak a legtöbb iskolában. A gyerekek kezében levő ábécéskönyvek nélkül, a silabizáló módszerrel, felnőttek számára készült ima- és énekeskönyvek segítségével német, illetőleg horvát szövegek²⁽²⁵⁾ 314 olvasását megtanítani ezeknek a falusi kisgyerekeknek – mindez nem lehetett könnyű feladata e vizitált tanítóknak. Még nehezebb helyzetben lehetett Sérc falu tanítója: itt a lakosság fele német, fele pedig horvát volt.

A vizitációs jegyzőkönyv szerint e falvak legtöbbször lakossága katolikus. A kismartoni földesúr birtokában levő Oka (Oggau) faluról azonban feljegyezték: „A lakosok németek, s a telkesek mind eretnekek, a zsellérek és a többi munkások katolikusok”. Az „eretnek” kifejezéssel az evangélikusokat illették, ezen a vidéken reformátusok nem voltak. Ugyanezt állapították meg Ruszt mezővárosról is: „A lakosok közül csak két telkesgazda katolikus, ezek egyike tanácstag, a többi lakos mind eretnek, kivéve a munkásokat...” Fehéregyházán a lakosságnak majdnem fele, Márcon pedig nagyobb fele volt evangélikus, „de azért a magyar ünnepeket megtartják”, ti. a magyar szentek ünnepeit – fűzte hozzá a vizitátor.

Mindhárom faluban (Oka, Fehéregyháza, Márc) volt katolikus iskola. Nem kis bonyodalmak keletkeztek azonban akkor, amikor a katolikus kis-iskola tanítója a falu minden lakosától igyekezett begyűjteni pénzbeli és természetbeni járandóságait, vagy amikor esedékké vált a „község” által végzendő iskolatatarozás. De Márcon ezt is feljegyezték: az evangélikusok gyermekeiket a szomszédos falu evangélikus iskolájába küldik, ezt azonban – teszi hozzá a vizitátor – „szigorúan igyekszünk megakadályozni, ennek érdekében szükséges a földesuraság közbelépése is”.

Tíz évvel korábban, 1641-ben ezt jegyezték fel ugyancsak Márcon: a falu vezetői panaszkodtak a vizitátornak, hogy a márciak fiaikat Borbolyára (Walbersdorf) küldik, az evangélikusok iskolájába, „mivel ott oktatásukról megfelelő tudományú tanító gondoskodik, mind a német és latin írásban, az énekben, sőt még a számolásban is”.

Nagy tekintélye lehetett ennek a borbolyai evangélikus tanítónak, mert 18 év múlva, az 1659-i vizitáció során a nagymartoni katolikus tanítóról ezt írták: „Részeges ember, aki rosszul tanítja a gyerekeket, ezért a nagymartoni evangélikusok fiaikat a borbolyai lutheránus iskolába járatják”.

Ebből a szövegből az is kiderül, hogy a nagymartoni katolikus iskolába katolikus és evangélikus gyerekek vegyesen jártak. 1659-ben Fehéregyházán ezt a tényt a jegyzőkönyvben is rögzítették: A katolikus tanítónak tágas iskolája van, „ahol mind a katolikus, mind az evangélikus gyerekeket oktatja”.

Nem volt lényeges különbség az átlagos mezővárosi és az átlagos falusi tanítói jövedelem között. Tipikus lehetett például Lajtapordány (Leitha-Prodersdorf) tanítójának járandósága: „van 5 font hozamú – az iskolához tartozó – szőlője, amelyet maga művel, egy kaszálásnyi rétje, a községtől készpénzben 5 forint, az óra kezeléséért újabb 5 forint; ugyancsak a községtől 18 köből gabona és 18 köből zab; collectura a

szüret idején; német stóladíjszabás.”

Alighanem Kópháza tanítójának jövedelme volt a legszűkösebb ebben a főesperességben: minden telkes háztól fél köből gabonát, ugyancsak minden telkes háztól 7 és fél kanna bort kapott, valamint stóladíjakat a horvát szabályzat szerint. A jegyzőkönyv hozzáfűzi: a lakosok szegények és „a földesuraság által rájuk rakott iga ellenére a katolikus hitben jámborak.” A földesuraság: Sopron város tanácsa.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században / I. A soproni főesperesség / 4. A filiák kis-iskolái

3154. A filiák kis-iskolái

Aránylag kevés filia, azaz önálló plébániai állomáshellyel nem rendelkező település volt ezekben az évtizedekben a soproni főesperességben. A rájuk vonatkozó 1651-i adatokat tartalmazza a 6. táblázat.

Filiák száma összesen	9
Filiák száma, ahol van tanító és van iskolaépület	2
Filiák száma, ahol tanító van, iskolaépület nincs	1
Filiák száma, ahol nincs se tanító, se iskola	6

6. táblázat

E falvak közül kettő Nagymarton mezőváros filiája, mindkettőben van tanító és iskolaépület, de mindkettő ellen kifogást emelt a vizitátor. Fraknó (Forchtenau) faluban „az iskolamester csak preceptornak nevezhető, mivel semmi más jövedelme nincs, csak a tanítványaitól kapott negyedévi tandíj.” (A preceptor azaz segédtanító „státusa” tanulmányunk további részében még szóba kerül.) Iskolája egyébként nagyon szűk, tehát aránylag sok tanítványa lehetett. Nagymarton másik filiája Rétfalu volt, a már említett, alkalmatlannak minősített, fából készült iskolájával, itt 14 tanulója volt a tanítónak.

Pecsenyéd falu filiája volt Tormafalu (Krensdorf), ahol ugyan iskolaháza nem volt a tanítónak, mégis 28 gyereket oktatott.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században / I. A soproni főesperesség / 5. Fejlődés 1641-től 1696-ig

5. Fejlődés 1641-től 1696-ig

Érdemes e vizitációs jegyzőkönyvek gazdag adatanyagát hosszmetsetben is kivetíteni, legalább egyetlen vonatkozásban. A kis-iskola létének alapvető feltétele minden korszakban: a tanító. Vajon milyen mértékben gyarapodott a katolikus tanítók száma e hat évtized alatt a soproni főesperességben? Ezt tartalmazza a 7. táblázat.

A táblázat mindegyik rovatában első helyen a meglátogatott települések száma áll, ehhez kötőjellel kapcsolódik az ezeken a településeken működő tanítók összlétszáma. E táblázatban nem szerepelnek a szabad királyi városok (Sopron, Kismarton, Ruszt) adatai, ezek vizitációja ugyanis nem volt rendszeres, legtöbbször elmaradt, különféle akadályok miatt. Nincs benne az a két falu sem, amelyekben szerzetesek végezték a lelkipásztorkodást, egyben a kis-iskolai oktatást is.

	3161641	1651	1659	1663	1674	1680	1685	1696
Mezővárosok – tanítók	6–4	5–5	6–6	7–7	8–8	9–9	9–9	10–10
Plébániás falvak – tanítók	20–20	22–20	22–22	22–22	27–26	25–25	26–24	26–26
Filiák – tanítók	8–0	9–3	7–2	7–2	8–4	6–4	6–3	6–5
Olló	34–24	36–28	35–30	36–31	43–38	40–38	41–36	42–41

7. táblázat

Táblázatunk jól tükrözi a településfejlődést követő iskolatelepítés, tanítói státus-szervezés mértékét.

1641-ben ugyanis a következőképpen oszlottak meg a vizitált települések: 6 *mezőváros* (Nagyhöflány, Szarvkő, Nagymarton, Szentmargit, Széleskút, Feketeváros); 20 *plébániás falu* (Szárzavám, Fehéregyház, Lajtapordány, Zillingdorf, Büdöskút, Völgyfalu, Pecsényéd, Kisboldogasszony, Márc, Somfalva-Schattendorf, Sopronkertes-Baumgarten, Selegszántó-Antau, Cinfalva, Kishöflány, Szentgyörgy-St. Georgen, Darázsfalva, Oszlop, Sérc, Oka, Fertőrákos); 8 *filia* (Fraknó, Rétfalu, Fraknónádasd-Rohrbach, Szikra-Sieggraben, Zárány-Zagersdorf, Kelénpaták-Klingenbach, Darufalva-Drassburg, Tormafalu).

Jó fél évszázad múlva, 1696-ban viszont ez volt a vizitált települések összképe: 10 *mezőváros* (az 1641. éveken kívül Fehéregyház, Zillingdorf, Fertőrákos, Kishöflány); 26 *plébániás falu* (a fentiek, leszámítva a mezővárosokká váltakat, továbbá Fraknónádasd, Rétfalu, Tormafalu, Kelénpaták, Zárány az 1641. évi filiák közül; az új, 1641 óta szervezett filiák közül: Lánzsérújfalu-Neudorf, Borbolya, Ágfalva, Sopronbánfalva; ideszámítva az 1641-ben nem vizitált Vulkapordány plébániás falut is; Fraknó időközben plébániás falu lett, de 1696-ban nem vizitálták); 6 *filia* (az 1641-ben vizitáltak közül 2 filia maradt: Szikra és Darufalva; 1641 óta alakult: Lépesfalva-Loipersbach, Lajtaújfalu-Neufeld, Meggyes-Mörbisch, Siklósd-Sigles).

Ebben az időben már természetesnek számított, hogy a mezővárosok gondoskodnak saját kis-iskolájuk megszervezéséről, táblázatunkban ezért nem meglepő, hogy 1651-től a soproni főesperesség területén mindegyik mezővárosban van tanító. Korántsem ilyen természetes országos méretekben a tanító jelenléte a falvakban: a táblázatnak a plébániás falvakra vonatkozó rovata viszont azt tanúsítja, hogy majdnem az összes plébániás faluban volt tanító. E két adatsor kiegyensúlyozottan magas fejlődési szintet bizonyít.

Különösen figyelemreméltó azonban a népoktatás szempontjából a filiák helyzete: 1641-ben mind a 8 filia nélkülözötte a tanítót, a további évtizedekben újabb 8 filia alakult, eleinte ugyancsak tanító nélkül. A 16 filia közül (melyekből 317 időközben 10 plébániás falu lett) a század végére már 15-ben tanítót alkalmaztak! A népoktatás fejlődésének egyik legfontosabb mutatója ez.

Egy másik fontos mutató a tanítók összlétszámának gyarapodása: 1641-ben 24, 1696-ban pedig 41 tanítói „státus” volt betöltve a soproni főesperesség mezővárosaiban és falvaiban. Ez is jelentős fejlődés, ha ez a

szám nem is egészen pontos. Különböző okok miatt ugyanis egy-két helység meglátogatása mindig kimaradt a vizitátorok programjából, máskor meg ide nem tartozókat is meglátogattak. 1651-ben például vizitálták Kópházát, máskor viszont a locsmándi vizitáció keretében; 1674-ben nem látogatták meg Fraknónádasdot és Kelénpatakot, 1680-ban Meggyest, 1685-ben Sopronbánfalvát és Darufalvát, 1696-ban Fraknót hagyták ki. 1680-ban Szárazvámot és Fraknónádasdot azért kerültk el a látogatók, mert ezekben a falvakban pestisjárvány dühögött.

A vizitációs jegyzőkönyvek adataiból jól kivetíthető egy másik, ugyancsak fontos népoktatási szintjelző adatpár: a meglátogatott helységek és az e helységekben működő tanítók számának egymás mellé helyezéséből adódó olló. Minél közelebb van egymáshoz a két szám, annál jobb a mutató. Az 1641-ben 34–24 adatpárral kezdődő és 1696-ban 42–41 adatpárral végződő számsor jelentős fejlődést tanúsít.

A feudális fenntartású népoktatásnak – amikor a tanító egzisztenciáját biztosító jövedelem tetemes része a lakosság pénzbeli és természetbeni adományából áll össze – egyik legnagyobb erőpróbája (a rossz termésű évek mellett) a háború. 1683 nyarán ezen a területen vonult át Kara Musztafa 100 ezer főnyi török hadserege Bécs elfoglalására, majd 1683. szeptember 12-i vereségük után a szövetséges seregek errefelé szorították vissza őket. Az 1685-i vizitáció szinte minden oldalán felégetett falvakról, rombadöntött templomokról, a török, illetőleg „német” katonák által elrabolt javokról, pusztává tett földekről ír a vizitátor.³⁽²⁶⁾ Sok falura lehetett ekkor jellemző az, amit Selegszántó falunál jegyeztek fel 1685-ben: „Nincs lakása a tanítónak, akárcsak a plébánosnak, a lakosok megígérték házuk rendbehozatalát”. S a tanító jövedelmével kapcsolatban is sok faluban lehetett olyan a helyzet, mint Vulkapordányban 1685-ben: „A tanító stóladíja és jövedelme ugyanaz (mint az előző vizitációkor), de aligha tudja azt bevasalni a szegény lakosoktól”.

S még egy apró adat e szörnyű pusztulást hozó évekből. A pecsenyédi templom kórusán orgona állt az 1680-i vizitáció szerint. 1685-ben ezt jegyezték fel a pecsenyédi tanítóról: „Meg tud élni a korábban megállapított jövedelmekből. Az orgona azonban elégett, ezért nem tud megegyezni a községgel”. Az elöljárók nyilván nem akarták folyósítani a tanítónak – orgona hiányában – az orgonálásért járó külön fizetséget. 1696-ban egyébként már újra van orgonája a falunak.

Az 1683–1684-i hadjárat keserves esztendei után különösen jelentős az 1696-i vizitáció nyújtotta kép: egyetlen kivétellel a soproni főesperesség minden mezővárosában, plébániás és filia-falvában volt tanító.

Az iskolaszervezet fejlesztésében fontos szerepük volt e vizitációknak, felügyeleti látogatásoknak: a vizitátorok erőteljesen ösztönözték a falusi elöljáróságokat az iskoláról, tanítóról való gondoskodásra, s ha nem volt még iskola, akkor annak felépítésére. Bár gyakran előfordul a jegyzőkönyvekben az a megjegyzés, hogy az iskolaépítés „az egyházi költségvetés terhére” történt, esetleg ³¹⁸ földesúri adományból, mégis az iskola folyamatos karbantartása, tatarozása éppen úgy, mint a tanító fizetése mindenütt a falu lakosait terhelte. A vizitátorok ösztönzése vagy parancsa gyakran ezen – a falu anyagi teherbíróképességén – bukott meg, s nem egyszer a falusi elöljáróság heves ellenállását is kiváltotta a vizitátorokkal szemben.

1641-ben Somfalván a vizitátorok számonkérték az elöljáróságtól az 1635-ben lezajlott felügyeleti látogatás határozatát: a lakosok építsenek iskolát és szerződtesse nek tanítót. „Most azonban – írták a jegyzőkönyvbe 1641-ben – a falu lakosai makacsul szembeszállva nemcsak megtagadták az iskola céljaira szolgáló külön ház felépítését, hanem – semmibe véve Isten félelmét és nem teljesítve a főmagasságú nádor és a főtisztelendő győri prelátnak urak számukra kiadott rendelkezéseit – sértő és gyalázkodó szavakkal illették a nagyrabecsült vizitátorokat. A bíró többek között azt állította, hogy a fentnevezett vizitátorok

1635-ben valamit csalárd módon írtak be a jegyzőkönyvbe, de még a következő szavakat is hozzátette: „Ti ugyan írhattok azt, amit akartok, mi azonban nem törődünk vele!” (... Vos quoque potestis inscribere, quod vobis videtur, quod tamen nos nihil curamus).

A legtöbb esetben azonban a falusi előjáróság a lakosság nevében megígérte az iskola tatarozását, a tanító írásbafoglalt jövedelmének megadását pénzben is, terményben is. Érezhetően szinte mindig az egyetértésre, a diplomatikus megegyezésre törekedtek, saját érdekükben.

Egyszer fakadtak ki a földesúr ellen, a locsmándi főesperességben levő Fülesten (Nikitsch) 1659-ben: „Fülesten nincs iskolaház – írták a jegyzőkönyvbe –, ezért a tanító egy másik házban kénytelen lakni, itt azonban nem tudja tanítani a gyerekeket. A lakosok szívesen felépítenék az iskolaházat, de ahogy ők állítják, a falu jelenlegi földesura megtagadja tőlük annak telkét”.

A vizitációs jegyzőkönyvek egy-egy faluról szóló zárórészei a falusi előjáróság tagjaira is fényt vetnek. A plébánossal együtt ugyanis mindenütt ők tájékoztatták a vizitátorokat az ügyekről, köztük az iskola ügyeiről is. A falu „polgári-politikai” előjárósága a 3–6 esküdtből és az élükön álló bíróból tevődött össze, kik a falunak kellő vagyoni „tehetséggel” rendelkező tekintélyes lakosaiból kerültek ki, a földesúr jóváhagyásával.

Számos feladatuk igényelt nagy körültekintést kívánó – és gyakori felelősségrevonással járó – döntéseket. Ők határoztak például a földesúrnak végzendő munkáknak a lakosság közötti kiosztásáról és rendben való lebonyolításáról, többek között ők számították ki, azt is hogy a „község” egyes lakosai mennyi pénzbeli adománnyal és milyen természetbeni járandósággal tartoznak a tanítónak (és a plébánosnak), s ők gondoskodtak ezek összegyűjtéséről is.

Jelen volt a vizitációs megbeszélésen a falu egy másik, ugyancsak felelős tisztséget betöltő lakosa is: a templomgondnok, akinek – a jegyzőkönyv szerint – 3–5 évenként írásos jelentést kellett készítenie a templom és az egyházközség anyagi ügyeiről.

Így zárták le a jegyzőkönyvet – megörökítve a falu tisztségviselőit – például Sérc faluban: „Praesentes autem fuere Sixtus Czil iudex, Laurentius Pintér aedituus, Mathias Claus, Sebastianus Pázmán, Hans Svoger iurati aliique complures”. Vajon jártak-e gyermekkorukban ők is a helybeli kis-iskolába?

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században / II. A locsmándi főesperesség

319II. A locsmándi főesperesség

6. A locsmándi (Lutzmannsburg) főesperesség a Sopron és a Kőszeg közötti részen terült el. 1674-ben nyugati felét vizsgálták meg. Ez a következő helységeket foglalta magában: 5 *mezőváros* (Nyék-Neckenmarkt, Lók-Unter-Frauenhaid, Locsmánd, Nagybarom-Gross-Warasdorf, Keresztur-Deutsch-Kreutz); 16 *plébániás falu* (Récény-Ritzing, Szentmárton-St. Martin, Veperd-Weppersdorf, Császárfalu-Kaisersdorf, Derecske-Drassmarkt, Rámóc-Rabnitz, Kőhalom-Steinberg, Kethely-Mannersdorf, Frankó-Frankenau, Alsópulya-Unterpullendorf, Közép- és Felsőpulya-Mittel- und Oberpullendorf, Csáva-Stoob, Ligvánd-Nebersdorf, Gyirót-Geresdorf, Balf, Kópháza); 17 *filia* (Haracsony-Haritschon, Harka, Lakfalva-Lackendorf, Felső-Péterfa-Oberpetersdorf, Kabold-Kobersdorf, Borosd-Weingraben, Lánzsér-Landsee, Károly-Karl, Dörföly-Dörfel, Felsőlászlai-Oberloisdorf,

Alsólászlai-Unterloisdorf, Klostrom-Klostermarienbergr, Micske-Strebersdorf, Pervány-Kleinmutschen; Udvard-Grossmutschen, Kisbarom-Klein-Warasdorf, Küllő-Girm).

Ugyanennek a 38 településnek 1697-ben a következő volt a státusa: 6 *mező-város* (a fentiek, továbbá Kőhalom); 19 *plébániás falu* (a fentiek Kőhalom nélkül, továbbá Haracsony, a korábban nem vizitált Füles, Peresznye és Pörgölény-Pilgersdorf); 18 *filia* (a fentiek Haracsony nélkül, továbbá Doborján-Raiding, Rőtfalva-Rattersdorf).

E települések iskolaépületeinek és tanítóinak számát a 8. táblázat tartalmazza.

	1674			1697		
	mezőváros	plébániás falu	filia	mezőváros	plébániás falu	filia
Az iskolaépület jó állapotban van	4	7	3	5	12	2
Az iskolaépület javításra szorul	1	3	–	–	1	–
Iskolaépület nincs	–	4	15	–	2	15
Az iskolaépületről nincs feljegyzés	–	1	–	1	4	1
A tanítók száma	5	15	2	6	19	4

8. táblázat

1674-ben három helyen is feljegyezték, hogy a tanítónak nincs iskolaháza, hanem a községházán lakik, ott tanítja a gyerekeket (Derecske, Kópháza, Balf); Rámóc faluban sem volt ekkor iskolaház, mert a tanító a falu szülötte volt, és a saját házában lakott, valószínűleg ott tanított. Ugyanő ugyanígy lakott 23 év múlva, 1697-ben is.

320 Az 1697-i jegyzőkönyvből több részletet is megtudunk a falusi iskolaépületekről. A csávai tanítónak – aki szintén helybeli származású volt – „jó iskolaháza” volt, „ahol a gyermekeket tanítja”, de van egy elkülönített szobája” is. A legtöbb iskolaház azonban egyetlen szobából állt ezen a vidéken is, akárcsak az ország többi részén. Ebben a szobában lakott a tanító, itt folyt a gyermekek oktatása is. A tanító a legtöbb esetben házasember volt, tehát egész családja is ott élt az iskolateremben.

A balfi iskola is egytantermes volt, de külön éléskamrája is volt a tanítónak. Vajon hogyan folyt a tanítás nap mint nap Harkán, ahol a tanítónak „tágas iskolaháza van egy szobával és éléskamrával; a kezdő betűtanuló gyerekektől negyedévenként 4 krajcárt, az olvasást és írást tanulóktól 5 krajcárt kap; 47 gyereket tanít.”

Vagy esetleg úgy kell érteni ezeket a feljegyzéseket, hogy az az egy szoba csakis tanterem céljaira szolgált? Szentmártonban ezt jegyezték fel ekkor: „Habet domum scholarem commodam cum cubiculo 1, ubi docet pueros”. Vajon ez úgy értendő, hogy ezen a szobán kívül, amely a gyermekek oktatásának színteréül szolgált, a tanítónak külön lakószobája is volt? Nem valószínű, mivel az ilyen eseteket külön feljegyeztette az 1697-i vizitátor, például Keresztúrott: „Habet domum scholarem commodam cum cubiculis 2 pro schola et pro se”.

1697-ben – az 1674-i vizitációval ellentétben – a locsmándi főesperesség keleti részét is végigjárta a

vizitátor. Ez a kerület főként magyar településekből állt, a következő megoszlásban: 6 *mezőváros* (Csepreg, Bő, Lövvő, Nagylozs, Hegykő, Fertőszentmiklós); 15 *plébániás falu* (Nemesládony, Németgeresd, Iván, Csapod, Újkér, Egyházásfalu, Sopronhorpács, Sopronkövesd, Nagycenk, Hidegség, Peresztég, Fertőszéplak, Süttör, Répcevis, Bük); 12 *filia* (Répceszemere, Jánosfa, Cirák, Szopor, Und, Völcsej, Pinnye, Sopronszécseny, Ebergőc, Sarród, Zsira, Röjtök).

Nemeskéren és Szakonyon is járt a vizitátor, de az első artikuláris hely volt, a másik pedig teljesen evangélikus.

A locsmáncsi főesperesség magyar részének 1697-ben iskolaépülettel (s egyben tanítóval) való ellátottságát a 9. táblázat foglalja össze.

	mezőváros	plébániás falu	filia
Az iskolaépület jó állapotban van	3	8	–
Az iskolaépület javításra szorul	3	3	1
Iskolaépület nincs	–	–	11
Az iskolaépületről nincs feljegyzés	–	4	–
A tanítók száma	6	14	–

9. táblázat

„Kétszobás” az iskolaépület Csepregen, Csapodon és Fertőszentmiklóson; Nagycenken külön konyhája is volt a tanítónak (felesége tehát nem a „tanteremben” főzött); Hidegségen istálló állt a ház végében, az iváni iskola mögött pedig konyhakert is volt.

Nezsiderben (Neusiedl am See) 1696-ban az iskolarektor évenként 50 forintot kapott „pro Scholae Rectoratu”, ezen kívül pedig 25 forintot, „hogy segédtanítót tartson”. Nyilván a tanulók magas száma készítette erre a megoldásra a mezőváros vezetőit. A három főesperességben másutt nem találoztunk korábban segédtanítóval – hasonlatként való említésén kívül (Fraknó, 1651.) –, csak Kismartonban. Az 1680-i vizitáció szerint e királyi városban az iskolarektor évi 124 forintot kap, hogy ebből segédtanítót tartson, aki egyben az énekesfiúk zenei oktatója is („Habet ...annuatim florenos 124, ex quo salario tenetur intertenere praeceptorem, instructorem puerorum, qui etiam musicam calleat”). Vagy talán külön preceptort és külön instruktort alkalmazott – a szöveg nyomán erre is gondolhatunk.

	1680	1696
Mezővárosok – tanítók száma	16–16	17–18
Plébániás falvak – tanítók száma	14–14	18–19
Filiák – tanítók száma	13–0	12–8

10. táblázat

Másképpen differenciálódott az iskolai munka Moson vármegye egyik legjelentősebb kincstári mezővárosában, Magyaróvárott: itt külön magyar és külön német tanító tevékenykedett a kis-iskolában. Óvár kis-iskoláját így állítja elénk az 1680-i vizitáció:

„Itt két tanító van, egyik a katolikus magyar, a másik az ugyancsak katolikus német tanító. Ez utóbbi egyben organista és az óra kezelője. A magyar tanítót a prédikátor kiutasítása után szerződtették, s a magyar gyermekeket oktatja. Jövedelme a községtől évente 40 forint készpénz, 12 kocsi fa. Stóladíjként az esküvéért 50 denárt, hasonlóképpen a temetésért 50 denárt kap. Más jövedelme – a gyerekek oktatásáért járó tandíjon kívül – nincs. Ugyanabban a házban lakik a német iskolamesterrel, amelyekben a prédikátorok laktak: a magyar tanító a földszinten, a német pedig az emeleten. Maga az iskolaépület jó; pince, istálló, kút tartozik hozzá. A német mesternek évenként 40 forint készpénz jár, az órakezelésért 10 forint, a vihar elleni harangozásért 5 forint, valamint 12 szekér fa. Emellett a városon kívül van egy kertje, ezt azonban ő császári felsége egyik tisztviselője, névszerint Birschl Tamás birtokolja, aki köteles a kertet visszaadni, ha a főtisztelendő püspök úr ezt helyesnek tartja. 323A német iskolamester a gyermekek tanításáért évnegyedenként kap mindenegyes ábécétanulótól 30 denárt, az olvasni és írni tanulóktól 40 denárt, a számolást tanulóktól pedig 50 denárt.”

1696-ban Magyaróvár iskolájáról szólva ugyancsak a magyar és a német tanítóról beszél a vizitációs jegyzőkönyv (már régen ez utóbbié a városon kívüli kert), mindkettőjük számára magas jövedelmet rögzítve.

Az 1696-i mosoni vizitációban itt-ott minősítő véleményt is olvashatunk egyes tanítókról. Pándorfalun-(Parndorf) jegyezték le a legjellemzőbbet: Sehy Gábor, az Oroszvárról származó, 38 éves magyar nemzetiségű tanító „derék ember, feladatainak végzésében szorgalmas, és mindenki dicséri őt, főként a gyerekek tanítása miatt”. De vajon miért nevezték így ekkor a pomogyi (Pamhagen) tanítót: Johannes Vagabundus?

És még egy tanulság a mosoni vizitációs anyagból: a Fertő tó környékén a tandíj egy részét nádban kellett leróni. Az 1659-i feljegyzések szerint Illmicen (Illmitz), Bánfalván (Apetlon) és Pomogyon „mindegyik gyerektől, aki iskolába jár, egy kocsi nád” a járandóság.

IV. Összegezés

8. Tallózásunk végén érdemes összesíteni az egyes főesperességekben a tanítókról kapott XVII. század végi adatokat. A 11. táblázatban a meglátogatott helységek száma mellé a működő tanítók számát tettük.

	Soproni főesperesség	Locsmándi főesperesség	Mosoni főesperesség
Mezővárosok – tanítók	10–10	12–12	17–18
Plébániás falvak – tanítók	26–26	34–33	18–18
Filiák – tanítók	6–5	30–4	12–8
Olló	42–41	76–49	47–44

11. táblázat

A katolikus kis-iskolák e nagyarányú fejlődésében kétségtelenül döntő tényező volt az 1670-es években újjult erővel meginduló ellenreformáció. A század utolsó negyedében ugyanis a protestáns földesurak egyre nagyobb számban tértek vissza a katolikus egyházba, ennek következtében – a korábban is érvényesített, de most ellenkező irányban foganatosított „cuius regio eius religio” elv alapján – egyre több katolikus kis-iskola szervezésére nyílt lehetőség a jobbágyfalvakban és a mezővárosokban.

Az ellenreformáció hatására a katolikus földesurak saját birtokaikon, illetve a kincstári birtokokon is – kegyúri jogaik alapján – a korábnál sokkal erőteljesebben katolizálták a falvakat. Sok falu „tért át” ekkor itt egyik napról [324](#)a másikra az evangélikus vallásról a katolikusra, teljes lakosságával együtt. Igen jellemző ebből a szempontból a Németjárfaluról (Deutsch-Jahrendorf) olvasható 1680-i bejegyzés: „A falu összes lakosa újonnan megtért és esküt tettek, hogy a katolikus hitben akarnak ezután élni és meghalni. Mégis ebben nagyfokú erősítésük és szilárdításuk szükséges, a plébános úr buzgósága és szorgalma, valamint a földesuraság tekintélye által.” Illmic falu lakói „húsz évvel ezelőtt tértek meg – írták 1680-ban – a földesuraság és a plébános úr buzgóságából és segítségével...” (A háttér illusztrálására: a vizitált plébánosok jelentős részét Kollonics Lipót kardinális szentelte pappá Bécsben vagy Bécsújhelyt – ezt is pontosan feljegyezték a jegyzőkönyvekben.)

Mivel az ellenreformáció a XVII. század utolsó negyedében a királyi városokban is egyre jobban éreztette hatását, ezért ezek kis-iskoláinak száma is meggyarapodott, a meglévők megerősödtek, oktatásuk tananyaga differenciálódott, tanulólétszámuk tovább gyarapodott. 1674 februárjában a soproni katolikusok is visszakapták a Szent Mihály templomot, régi hatalmas plébániatemplomukat és újjászervezték kis-iskolájukat is. Így ír róla a jegyzőkönyv: „Az iskolamester Krelich Ferenc, katolikus, 24 éves, származására nézve osztrák. Fizetése a várostól 50 forint, 8 kanna bor, 20 szekér fa, 20 köböl gabona. ...Az iskolaház tágas, hét szobája van a tanulók számára, más szobák szállásul szolgálnak. A gyermekek tanításáért negyedévenként a szótagoló tanulóktól 3 krajcárt, az olvasóktól 4 krajcárt, a számolást tanulóktól pedig 5 krajcárt kap.”⁴⁽²⁷⁾

9. A három főesperesség XVII. századi vizitációs jegyzőkönyveit forgatva sok olyan apró adat kerül elénk, amely teljesebbé teszi a XVII. századi hazai falusi tanítóról alkotott képet.

Kétségkívül fontos szerepet játszott a „Magister Scholae” vagy „Rector Scholae” ekkor a falu életében, mint a falusi lakosság legtekintélyesebb vezetőjének, a papnak közvetlen munkatársa. Kettős feladata ekkorra már jól kikristályosodott, úgy, ahogyan 1685-ben Magyarpardányban feljegyezték: ha nincs tanító, annak „nagy kárát látja mind az isteni szolgálatok rendje, mind pedig a gyermekek oktatása.”

Első feladatkörében egyik legfőbb közreműködője volt a templomi és a templomon kívüli szertartásoknak, népszokásoknak, hagyományoknak, amelyekkel a falvak és mezővárosok lakosai az emberi élet nagy eseményeit, a születés, a házasságkötés és a halál napjait körülvették; egyik legfőbb szereplője volt azoknak az ünnepeknek, amelyek színes ritusaikkal-liturgiájukkal tagolták és keretbe foglalták az emberek munkával elfoglalt hétköznapjait; e megbecsült tisztség jó betöltésével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a vasárnapok ritmikusan visszatérő társadalmi együttlét-alkalmainak közösségi élményhatásai fokozódjanak s az emberekben elmélyüljenek.

E fontos „népnevelő” munka mellett tulajdonképpen másodlagos feladata volt a falusi tanítónak az iskolai oktatás, hiszen ez nem a falu lakosságának összességére vonatkozott, mint előző tevékenysége, hanem csak kevesekre (még nagyon messze vagyunk a gyerekek törvénnyel kötelezett iskolabajáratásától). A XVII. század utolsó évtizedeiben azonban már egyre több jele van a kis-iskolák belső gazdagodásának, tananyag-differenciálódásának is. Azok a vizitátorok, akik az iskolásgyerekek által fizetett tandíjakat tanulócsoportonkénti [325](#)részletezéssel jegyeztették fel, azok jegyzőkönyveiben a korábbiaknál jóval több helyen olvasható az, amit például Lajtaújfaluban rögzítettek 1674-ben: „Az ábécé betűit tanulók és a szótagolók 5 krajcárt, az olvasók ugyanannyit, az írást tanulók 8 krajcárt, a számolást tanulók 10 krajcárt fizetnek”. Vagy Nyulason 1696-ban: „A tanítónak minden alfabetista 5 krajcárt fizet; aki olvas és ír, az 10 krajcárt; aki olvas, ír és számolást is tanul, az 15 krajcárt.”

A vizitátorok sajnos rendszertelenül jegyezték fel az ilyen elemi oktatásban részesülő gyerekek számát, de nagyon valószínű, hogy számuk jelentékenyen nem emelkedett a század folyamán a falvakban, az elemi oktatásban részesülő falusi gyerekek köre lényegesen nem szélesedett, hiszen a társadalmi igény (a falusi lakosság érdeke) nem változott e téren: azoknak volt szükségük ezeknek az elemi ismereteknek az elsajátítására, akik mások akartak lenni, mint mezőgazdasági munkát végző falusi sorstársaik. Azok tanulták tehát az olvasást-írást-számolást, akik valamiféle mesterségre készülődtek, vagy pedig további tanulmányokra igyekeztek, elsősorban azért, hogy papok lehessenek. De azoknak is érdemes volt jól elsajátítani a falusi kis-iskola tananyagát, akik később maguk is kis-iskolai tanítók akartak lenni. A falusi elemi oktatásban akkor még nyilván csakis azok a gyerekek vettek részt, akiknek lehetőségük, reális kilátásuk volt arra, hogy a fenti célok egyike felé elindulhassanak. E körülményeket ismerve nem is tűnik rossz beiskolázási aránynak az összlakosság számához viszonyítva az, amit Lövön jegyezték fel 1697-ben: a tanító „tanítja az iskolásokat, számuk 15. Negyedévenként 5 krajcárt kap tőlük. E falunak összesen 322 lakosa van, ezek közül 12 evangélikus, a többi katolikus”. De nem hagyható figyelmen kívül ez a tény sem: a falusi lakosság zömének ahhoz, hogy felnőtt korában munkáját jól el tudja látni, nem volt szüksége a falusi kisiskolában oktatott elemi ismeretekre.

A jegyzőkönyvekben a plébánosok és a tanítók neve mellett feltüntették származási helyüket is. A falusi kis-iskolák funkcionálásának egyik fontos konkrét bizonyítéka, hogy a század második felében egyre több plébános, de még inkább egyre több tanító erről a területről származott. A falu szülötte volt a tanító 1697-ben a locsmáncsi főesperesség területén Rámócon, Császárfalun, Veperden, Csáván, Ligvándon, Kópházán; közeli helyről származott a következő falvakban: a derecskei tanító Szentmártonból, a szentmártoni Nagymartonból, a lóki és a fülesi Nagybaromból, a nagybaromi Köpcsenyből, a balfi Mosonszentjánosból, a harácsonyi Nyékről, a locsmáncsi Zillingdorfból, a fraknoi Alsólendváról, a böi és a

nemesládonyi Ivánból, az iváni Kispátyból, az újkéri Bükről, a horpácsi és a sopronkövesdi Ölbőről, a lövői Gencsről, a nagycenki, a röjtöki és a répczevisi tanító Csepregről, a peresztegi Zsiráról, a nagylózsi Tamásiból, a hegykői Pordányból, a süttöri Csanakból, a büki pedig Sárvárról való volt.

Ezek a tanítók tehát oda tértek vissza, ahonnan vették: gyerekkorukban megtanulták szülőfalujukban a kis-iskola tananyagát, majd szülei mellett a falusiak szokásos munkáját végezték a földeken és az állatok mellett; némelyek a közeli város gimnáziumának néhány osztályát is elvégezték, azután pedig 20 évesek elmúlva, elvállalták a helybeli vagy valamelyik környékbeli iskola vezetését.

Alighanem az általános képet tükrözik a locsmáncsi főesperesség tanítóinak életkori viszonyai. Itt az 1697-i vizitáció szerint a süttöri tanító volt a legfiatalabb: a Sopron megyei Csanakról származó 21 éves Csóka Ferenc. Viszont a legidősebb tanító ekkor Frankó faluban tevékenykedett: a 71 éves, alsólendvai 326születésű Lendvai István, aki „tiszttségében az 51-ik évet tölti”. Ritka volt azonban az ilyen öreg iskolamester, a többi tanító életkora így oszlott meg: 23–28 év között volt tíz, 30–35 év között tizennégy, 37–45 év között tizenkettő, 46–50 év között öt, 54–56 év között pedig három tanító. Három tanító életkorát nem jegyezték fel.

Nem volt azonban ritka az olyan, aki hosszabb ideig tevékenykedett egy faluban. A soproni főesperesség vizitátora például 1680-ban és 1696-ban egyaránt Oszlopban találta Bernerics Miklóst, Ágfalván Rael Mihályt. 1674-ben szerepel először Velics György völgyfalvi tanító, aki ekkor 33 éves; Ress András tormafalvi tanító ekkor 34 éves – mindketten ugyanabban a faluban tanítottak 1680-ban is, 1696-ban is. 1685-ben ugyanaz volt a tanító Fraknónádasdon, Szárazvámon, Kisboldogasszonyban és Darázsfalván, mint 1696-ban.

Az új tanító munkábaállításának ideje – akárcsak a többi falusi és mezővárosi tisztviselőé – Szent György napján (április 24) volt, erről intézkedtek Nagymartonban és Darázsfalván 1659-ben.

A tanító tekintélyét az is emelte, hogy értett az íráshoz: a falusi lakosság írásos ügyeit ő intézte. Keresztúrottnak külön juttatása volt: „5 hold föld tartozik az iskolához, amelyet a lakosság művel, ennek viszonzásaként, ha a szükség úgy kívánja, köteles írivalóikat elkészíteni.” A tanító vezette a kereszteltek anyakönyvét (1697: Szentmárton), másutt a halottak anyakönyvét (1674, Zillingdorf). A házasságkötésnél ő készítette el a szükséges iratokat. 1674-ben Sopronbánfalván kétféle házasságlevél között lehetett választani: vagy a díszesebbet, ezért 5 krajcár járt a tanítónak, vagy pedig az egyszerűbbet 3 krajcárért („a litteris matrimonialibus, si scribat in charta regali, habet grossos 5, si vero in charta simplici, tum grossos 3”). Ő készítette el a templom kapujára kifüggesztett házassági hirdetést, de ugyancsak mindenütt ő foglalta írásba a házasságkötés alkalmával szükséges egyesség-okiratot a hozományról, a „litterae dotalitiae”-t is. 1697-ben népies kifejezést használtak Balfon ennek az iratnak a megnevezésére, amelyért – a hirdetéssel együtt – 10 krajcárt kapott a tanító: „... a copula una cum schedula denuntiationis et literis Moring, grossos 10”. 1659-ben Rajkán azt is megemlégették, hogy „ha a tanító a plébános számára összeírja a dézsmát, akkor a plébános 5 köből gabonát köteles adni neki”. 1680-ban Szentmargiton a szüret idején szükséges írásbeli munkáért 12 forint járt a tanítónak.

A jó íráskészség mellett a nagyobb falvakban, valamint a mezővárosokban még az orgonáláshoz is értenie kellett a tanítónak: a XVII. század második felében ugyanis ugrásszerűen megnőtt a mezővárosi és falusi templomokban levő orgonák száma. 1651-ben a vizsgált területen még csak a következő mezővárosokban volt orgona (illetőleg a jegyzőkönyvek szóhasználatával: „positivum” vagy „regale”): Feketevárosban, Szentgyörgyön, Szentmargiton (Itt ekkor készült el az orgona „100 császári tallérért és két hordó borért”).

Díszes orgona volt az egyetlen vizitált királyi városban, Kismartonban („pulchrum organum depictum et deauratum”; az iskolarektor pedig „musicus bonus”).

1659-től orgona van Nyulason („positivum bonum”), Gáloson, Védenyen (Weiden), Répcekehelyen („regale est novum”), Mosonbánfalván ez utóbbi helyen külön 10 forint járt az orgonálásért a tanítónak. A szentmargitai tanítónak alighanem énekkart is kellett vezetnie, 1663-ban ezt jegyezték fel: fából van a templomban a kórus, „ahol az orgona van és ahol az énekesek („musicici”) tartózkodni szoktak”.

3271663-tól van orgona Vimpácon és Nagymartonban, 1674-től Nagyhőflányban, Kishőflányban, Sércen („positivum parvulum”), Pecsényéden („unum regale renovatum”).

Mindenütt a templom kórusán állt az orgona, de 1674-ben Fehéregyházán úgy említik, hogy a „positivum” az oltár előtt van, s a tanítónak pedig 5 forintot fizetnek évente az orgonálásért. Ugyanebben az esztendőben Szárazvámon ezt jegyezték fel: „A fából levő kóruson van az orgona. A község 32 forintot fizet a tanítónak az orgonálásért. A templom pénztárából 8 forint jár azoknak a gyermekeknek a segélyezésére, akik segítenek neki az éneklésben”.

1680-ban említik az orgonát Zurányban (Zurndorf: „Positivum ...satis magnum et pulchrum”), Miklóshalmán-(Nickelsdorf), Pusztasomorján, Hegyeshalmon, Levélen (itt 10 forint jár a tanítónak), Nezsiderben. („A kóruson positivum, a tanítónak az óra kezelése és az orgonálás fejében két szőlője van, amelyet maga művel”). A répcekehelyi tanító számára ekkor 40 forintot állapítanak meg az orgonálásért, a rajkai tanító viszont csak 10 forintot kap ugyanezért, hangszeréről ezt állapították meg: az elpusztult régi regale helyett készült új positivum („In choro positivum, regale antiquum destructum...”).

Ugyancsak 1680-tól szerepel a templomi leltárban az orgona Széleskúton („Organum satis novum, pulchrum et pretiosum, nondum tamen depictum vel deauratum, cum sumptibus Ecclesiae comparatum”), és Fraknó faluban, itt 27 és fél forint jár az orgonálásért. 1696-tól van már orgona Zillingdorfbán, Fertőrákoson (két köből gabona az orgonálásért), Okán („positivum unum novum”) is, Szárazvámon a régi helyett újat készítettek („positivum novum”). 1697-től rendelkezett orgonával Keresztúr, Nyék (26 forint az orgonálás évi díja), Locsmánd („organum novum”).

Vajon hol, hogyan és kitől tanultak meg orgonálni ezek az egyszerű falusi tanítók? 1659-ben Mannersdorfbán a vizitáció idején éppen nem volt tanító, de a helybeliek leszögezték: „Ide olyan tanító kívántatik, aki tud orgonálni”.

10. Ezek az egykori falusi tanítók nyilvánvalóan fontos szerepet játszottak a különféle népszokásokban is. A feldolgozott vizitációs jegyzőkönyvek frappáns példát nyújtanak az egyik ősi és sokáig élő falusi hagyományos szokás, a halottvirrasztás és a XVII. századi tanítók kapcsolatára.

Lajtha László 1956-ban terjedelmes kötetben adta közre a Sopron vármegyei virrasztó énekek válogatott gyűjteményét.⁵⁽²⁸⁾ Bevezető tanulmányában közli, hogy ezeket az énekeket az 1950-es évek elején gyűjtötte, Sopron megye összes faluját végigjárva. Énekeseinek elbeszélése nyomán részletesen leírja a szokást: a temetést megelőző éjszakán az elhunyt családja, rokonai és ismerősei a halott mellett virrasztottak, s a falu előénekesének vezetésével énekeltek, imádkoztak. A pap vagy a kántor az elmúlt száz esztendőben sohasem vett részt a virrasztásokon, ez mindenütt teljes egészében népi-paraliturzikus tevékenység volt. Az 1956-ban közreadott kötet gazdag anyagának jelentős részét – mint a kísérő jegyzetekben Erdélyi Zsuzsa bemutatja – XVI–XVII. századi énekeskönyvekből származó rövidebb-hosszabb, gyakran több tucat

versszakos énekek alkotják.

A szokás utóbbi száz éves történetének ismeretében eléggé meglepő, hogy a locsmáncsi főesperesség 1697-ben végzett vizitációja szerint a magyar falvakban mindenütt a tanító – azaz a falu kántora – közreműködésével folyt a virrasztás. **328**A jegyzőkönyv szakkifejezése a tanító e feladatára: a temetéssel kapcsolatos „cantus nocturnus” vagy „cantatio nocturna”, például Pinnyén: „A cantatione nocturna ad funus grossos 5, a comitiva denarios 12.”. Általában ez a járandóság másutt is: a virrasztáson való éneklésért 5 krajcár, a temetésen a halottkísérő énekért pedig 12 denár. Így volt Nemesládonyban, Ivánban, Nagycenken, Röjtökön, Nemeskéren, Hegykön, Szakonyban, Frankón, Udvardon. 5 krajcár volt a virrasztás és 10 denár a kikísérés díja Nagylozson és filiájában, Ebergőcön.

Másutt 25 denár járt a virrasztó énekekért a tanítónak, így Csapodon, Peresztegen, Fertőendrédén, Sopronkövesden; egy forintot kapott a tanító a virrasztásért Sarródon, 8 krajcárt Hidegségen és Sopronszécsenben, 13 krajcárt Bükön; 2 krajcárt Középpulyán és Felsőpulyán; ahogyan megegyezik a lakosokkal: Süttőrön, Fertőszentmiklóson és Répcevisen.

Geresden ez volt a szabály: ha éjjel is és a temetőbe kíséréskor is énekel a tanító, akkor 48 denár a fizetség, ha csak ez utóbbi alkalommal, akkor 12 denár; Egyházásfalun és Völcsejben, valamint Sopronhorpácson az éjszakai és a kísérő éneklésért összesen 5 krajcár, ha a virrasztáson nem vesz részt, csak a temetésen, akkor 12 denár jár részére; Lövön viszont a két alkalmon való közreműködésért együttesen 7 krajcár és 2 denár volt a tanító járandósága.

A mosoni főesperesség területén csak egyetlen helyen, Mecséren jegyezték fel 1680-ban a virrasztást a tanító járandóságai között: „A quovis funere den. 12. Si de nocte cantat, etiam denarios 12.” A jegyzőkönyvek német és horvát lakosságú falvakban sohasem említik a halottvirrasztás szokását.

A vizitátorok által bejárt összes magyar faluban élt a XVII. század végén a halottvirrasztás ősi, ugyanakkor mélyen emberi, az ember és az élet tiszteletét, nagyrabecsülését oly megkapóan kifejező népszokása, amelyben a tanító is fontos szerepet játszott. Lajtha László említett kötetének számos darabja ezekből a falvakból való (például Hegykőről, Hidegségről, Lövőről, Nagylozsról, Peresztegről, Fertőszentmiklósról, Süttőről, Röjtökmuzsajról stb.), s nyilvánvalóan e hajdanvolt iskolamesterek a Lajtha László által lejegyzett XVI–XVII. századi énekek közül is jónéhányat énekelhettek. Sőt talán nekik is volt valamelyes alakító szerepük abban, hogy a kötetben közölt énekek éppen ilyen dallamokkal és éppen ilyen szövegekkel kerültek az 1950-es években a népzene gyűjtők kottapapíraira, magnószalagjaira.

11. A kis-iskolákról írta Apáczai a XVII. század közepén a Magyar Encyclopaediában: „Az ilyen scholáknak tartások s felállítások oly szükséges, hogy valamely országban, tartományban s városban nincsen, megcsalhatatlan jele, hogy az az ország, tartomány és a város a temérdeki tudatlanságnak tengerébe borult bé, s Isten országától is messze vagyon.” A kis-iskolák jelentik az oktatási intézményrendszer alapját, éppen olyan fontosak ezek, mint a gimnáziumok, kollégiumok: „Minek okáért szintén olyan szükséges a keresztyén s hazáját igazán szerető fejedelmeknek effélelét állatniuk, mint másféle scholákat, holott azoknak is az a fundamentomok.”

Nem ugyan fejedelmek gondoskodásából, de a mezővárosi és falusi lakosság erőfeszítéseinek, áldozatvállalásának és költségviselésének eredményeképpen, az egyháziak hathatós ösztönzésére fejlődtek, erősödtek a XVII. század folyamán a nyugat-magyarországi kis-iskolák.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRASUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Tóth Sándor: Egy gótikus építészeti részletmegoldás történetéhez

Tóth Sándor: Egy gótikus építészeti részletmegoldás történetéhez

Entz Gézának, tisztelettel

Az alábbiakban – semmilyen szempontból sem törekedve a feldolgozás teljességére – a gótikus nyílászkeretek egyik egyszerű, de jellegzetes válfajának formatörténeti összefüggéseire, ill. az egykorú építészetben betöltött szerepére szeretném felhívni a figyelmet; felhasználva egyben az alkalmat arra is, hogy egy korábbi tévedésemet korrigáljam.

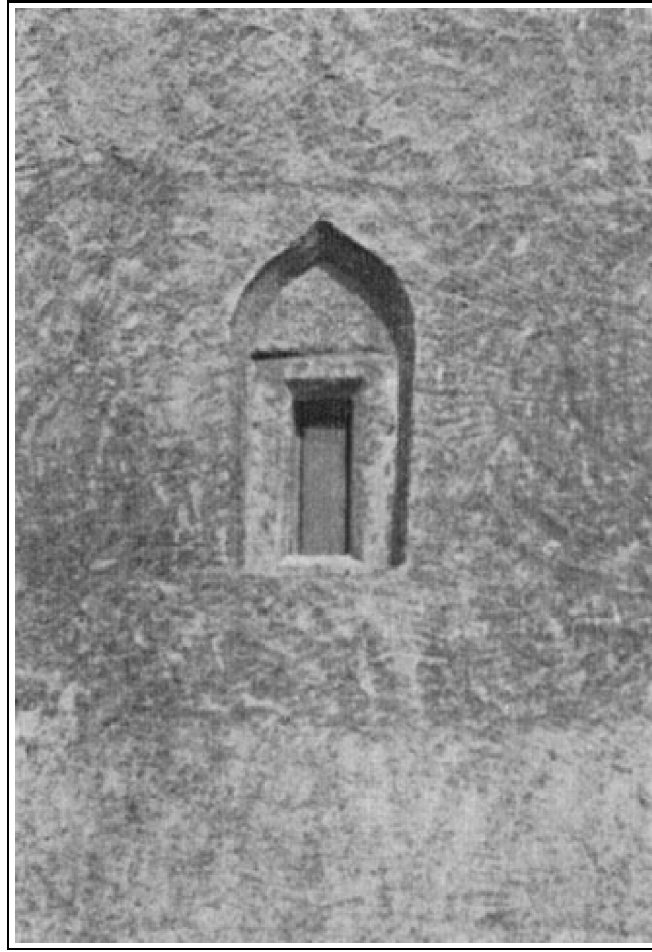
1. kép. Csúcsíves nyílászáradék a veszprémi Bakonyi Múzeumból. Fotó: Mihalik

Azoknak a faragványoknak egyikéről van szó, amelyeket a veszprémi sírkőtöredékekről szóló tanulmányomban közöltem.¹⁽²⁹⁾ A zömök téglalapformátumú kő homloklapján rézsúvel visszametszett

csúcsíves tükör jelenik meg, szekundér 331háromkaréj-kitöltéssel; jellegzetes a mezőt keretelő ferde síkú tagozat számárhátívre emlékeztető, „kihegyezett” záradéka, és figyelemre méltó a tagolatlan homloksík szélein körbefutó, a sarkoknál derékszögben megtört, enyhén bevéssett vonal (1. kép). A töredéket az idézett tanulmányban síremlék részletének határoztam meg, és keletkezését a XIV. század első, vagy második harmadára tettem. Azóta kiderült, hogy a funkcionális meghatározás hibás, a keletkezés időpontja pedig esetleg pontosabban is rögzíthető.

3302. kép. A soproni várostorony, a loggia alatt a csúcsíves ablakkal. Fotó: Mihalik

3. kép. A soproni várostorony csúcsíves ablaka. Fotó: Adorján A.

A faragvány egykori rendeltetését a soproni Tűztorony egyik részletének megfigyelése révén sikerült – úgy vélem, megbízhatóan – meghatároznom. A torony hengeres részének város felőli oldalán apró, álló téglalap alakú, szűk ablakocskák sorakoznak függőlegesen egymás fölött: a csigalépcsőt megvilágító nyílások (2. kép). Ezek legfelsőbbike, bár nem nagyobb a többieknél, azokhoz képest valamivel gazdagabb kiképzésű: a rézsűs keretelésű téglalapalakú ablakot egy szélesebb, a falsíkba közvetlenül bemélyedő csúcsívesen lezárt, ugyancsak rézsűs tagozat fogja körül, amely a nyílás fölött ívmezőt alkot; a záradék itt éppoly „kihegyezett”, mint a veszprémi faragvány esetében (3. kép). A záradékmezőt egyetlen kő alkotja; a torony vakolatának leverésekor (1969) [332](#) közvetlen közléről megfigyelhettem, hogy e faragvány ugyanolyan zömök téglalap-formátumú, mint a veszprémi töredék. [2\(30\)](#)

A következtetés kézenfekvő: az általam korábban síremlék részletének tartott faragvány – leszámítva a háromkaréjos kitöltést, amely ebből a szempontból lényegtelen – oly mértékben egyezik a soproni ablak záradékát alkotó kővel, hogy szerkezeti szerepük lényegi azonossága nem lehet kétséges. A veszprémi töredéken tehát tulajdonképpen egy nyílás ívmezeje jelenik meg; a tükröt határoló rézsű bizonyára a száraz függőleges élszedéseivel együtt alkotta a faláttörés egységes keretelését.

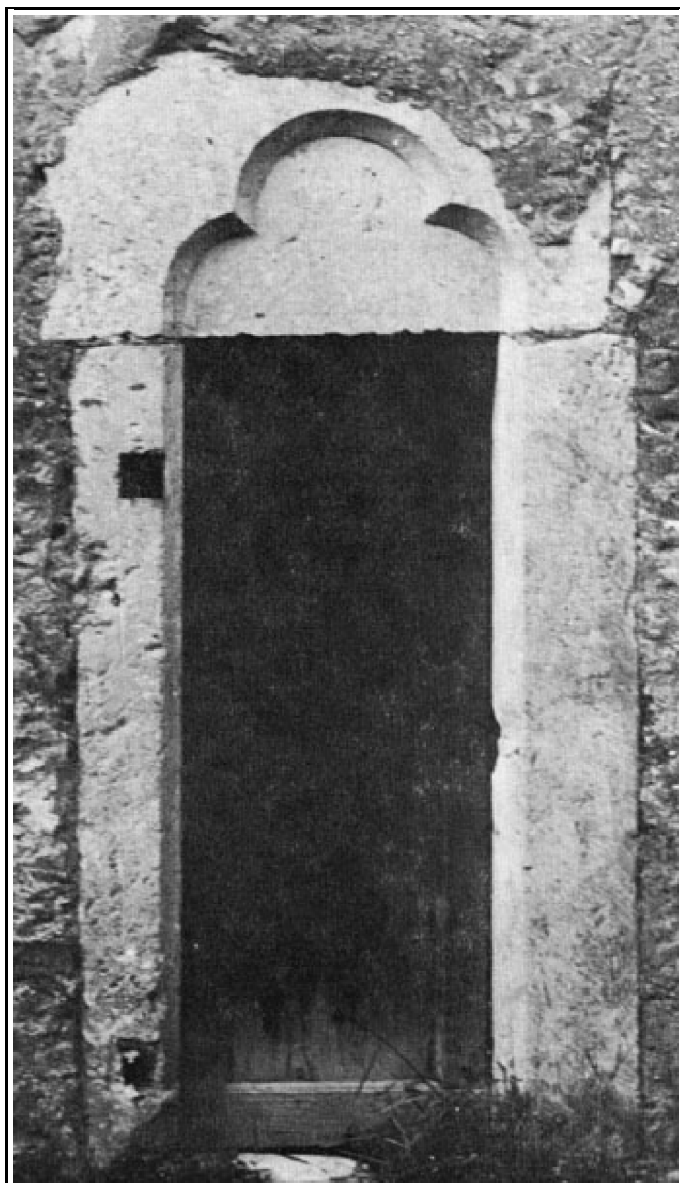
A veszprémi kő nemcsak gazdagabb tagolású, hanem nagyobb is soproni párhuzamánál; a faragvány

méretei akár egy tágasabb ablak, akár egy szűk ajtónyílás terjedelmének megfelelőhetnek.³⁽³¹⁾

Azt, hogy hasonlóképpen megoldott keretelés ajtónyílások esetében is előfordul, a romosan fennmaradt szászorbói (Girbova) templom egyik részlete mutatja: itt a részben fennálló sekrestyének a szentély északi falában megmaradt bejáratát olyan kő hidalja át, amelynek homloklapján rézsús visszametszéssel háromkaréjos, alul nyitott tükröt képeztek ki; a bemélyített felületet határoló ferde sík a szárkövek élszedésében folytatódik (4. kép). Nyilvánvaló, hogy itt ugyanolyan típusú megoldásról van szó, mint a veszprémi és soproni példák esetében; a záradékmotívum formai eltérése ebből a szempontból mellékes, és csupán azt bizonyítja, hogy a nyíláskeretések kérdéses válfajának a csúcsív nem nélkülözhetetlen tartozéka.

A szászorbói bejárat szélessége kb. a veszprémi töredék megfelelő méretével azonos nagyságrendű. Könnyen lehetséges tehát, hogy az utóbbi egykor szintén ajtónyílás záradékát alkotta; éppily könnyen elképzelhető azonban a faragvány ablakáthidalóként is, bár ilyenfajta párhuzamát az adott méretben pillanatnyilag nem ismerem.⁴⁽³²⁾

Egy további példa azt mutatja, hogy a kérdéses keretelési megoldást ennél szélesebb körben is alkalmazták. A nógrádsápi templom helyreállítása közben a szentély északi falán kis, egyszerű kiképzésű szentségfülke került feltárássra; ennek a falsíkba metsződő rézsús keretelése a négyszögletes üreg fölött sima, csúcsíves mezőt vesz körül, a záradéknál alig észrevehetően „kihegyesedve” (5. kép). A nagyobb méretű veszprémi faragvány funkcionális meghatározása szempontjából ez a párhuzam aligha jelenthet további lehetőséget; figyelemreméltó ³³⁵azonban, hogy a szentségfülke formai megoldása szinte minden részletében a soproni Tűztorony hasonló nagyságrendű ablakát idézi.⁵⁽³³⁾

3334. kép. Szászorbó (Girbova, Románia): sekrestyeajtó. Fotó: Tóth-Mihalik

3345. kép. Nógrádsáp: szentségfülke. Fotó: OMF.

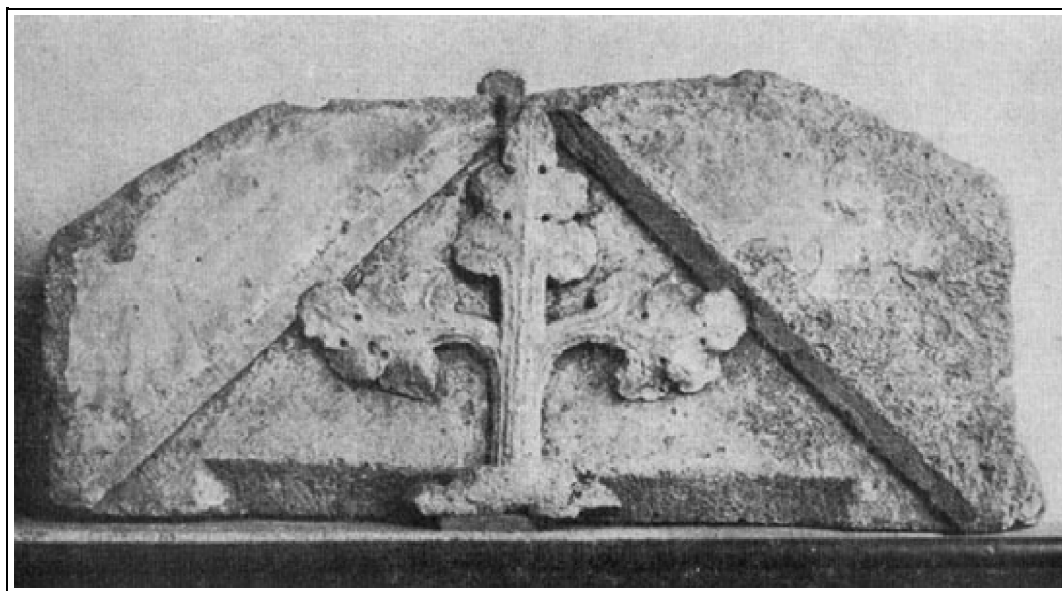
A tárgyalt építészeti részletmegoldást tehát ablakok, ajtók, fülkék kialakításánál egyaránt alkalmazták. Lényege, hogy a négyszögletes nyílást a falsíkba metsződve körülfogó tagozat a vízszintestől eltérő vonalban zárul, tehát ívmezőt képez; a folyamatos keretelés mintegy „leválasztja” a nyílást a falsíkról. Az ívmezős záradékforma egyszerű szemöldökkő alkalmazása helyett nagyobb kőlap felhasználását igényli; szerkezeti szempontból tehát e megoldás jellegzetessége a lefelé nyitott tükörrel ellátott, fekvő, zömök téglalaphoz közeli alakú, mindig a záradék egészét alkotó áthidaló kő, legalábbis ajtók és ablakok esetében.

A soproni, ill. veszprémi példán megállapítható volt, hogy a záradékkövek oldalsó és felső szélei megdolgozatlanul maradtak; e faragványok megmunkálásakor tehát eleve számoltak azzal, hogy a nyílás törtkő falazatban kerül majd kialakításra, és az áthidaló elem peremére a vakolat rá fog húzódni. Veszprém esetében a töredék szélein végighúzódnó egyenesvonalú bevésés ugyanakkor arra utal, hogy csak a kő megdolgozatlan szélei kerültek vakolat alá: az enyhén bemélyített vonal bizonyára azt a határt jelzi, amelyen belül a kőfelület már nyersen maradt. Ha ez a többi felsorolt példára is érvényes (ami valószínű,

bár nem bizonyítható), akkor arra kell gondolnunk, hogy a kérdéses keretelési megoldást még egy formaelem gazdagította: a faragott köelemeket szabadon hagyó, egyenesvonalú, felül vízszintesen lezárt vakolatszегély.⁶⁽³⁴⁾

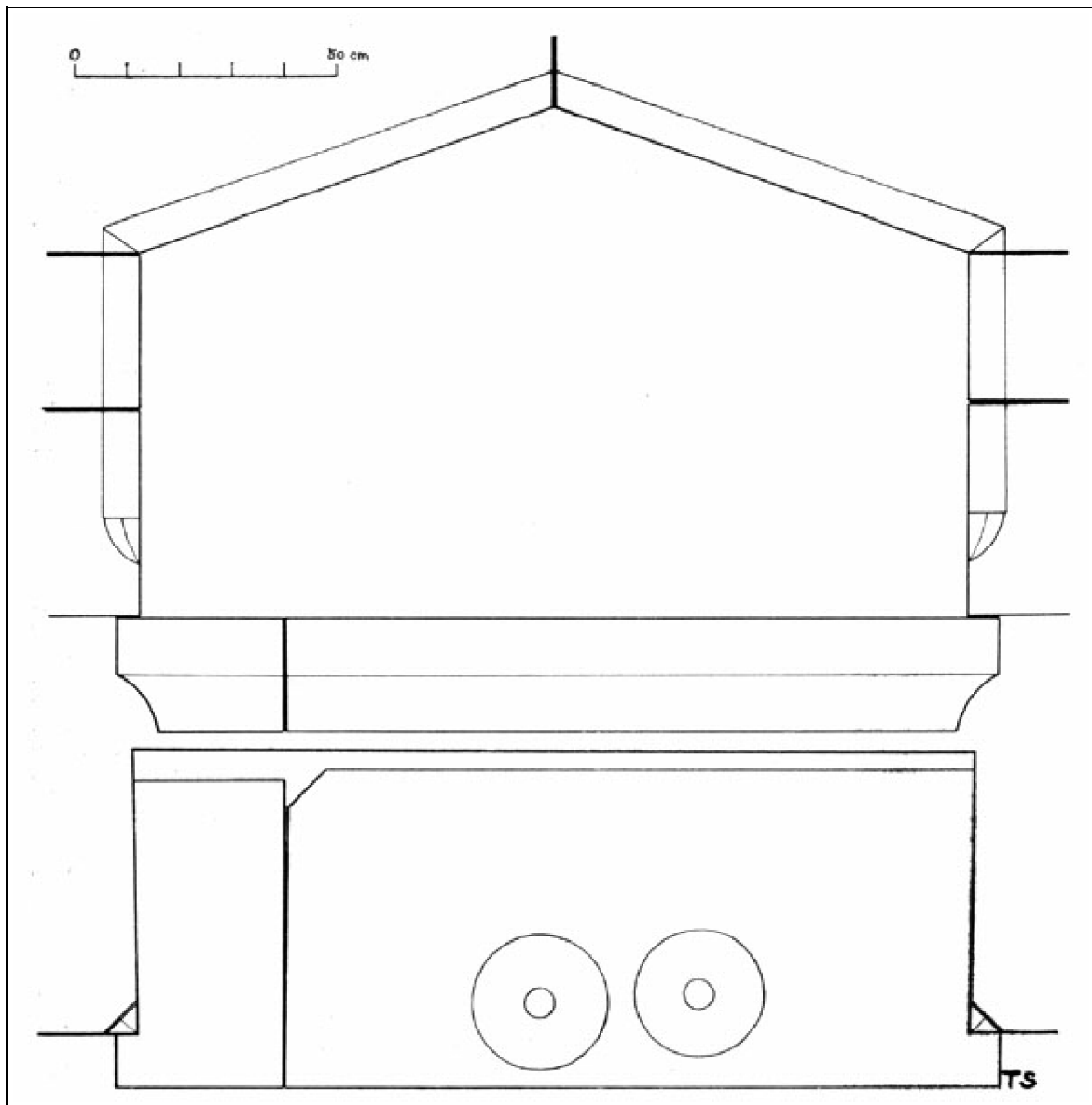
A felsorolt példák keltezését a rendelkezésre álló adatok alapján egyenként is meg lehetne kísérelni; sokkal szilárdabb alapot nyújt azonban, ha tágabb stílustörténeti összefüggésekből indulunk ki, és a tárgyalt formaképzés gyökereit keressük. Ebből a szempontból különösen tanulságos a csúcsíves példák összefüggése a szászorbói megoldással: az utóbbi legközvetlenebb párhuzama ugyanis a besztercei (Bistrita) egykor minorita templomán található, amely Entz szerint a kerci (Cirta) építőműhely alkotása.⁷⁽³⁵⁾ A különbség itt csupán annyi, hogy a keretelő rézsű erősebben elválik a körbefogott tükrös síkjától, és az utóbbit plasztikusan kiképzett kereszt tölti ki.⁸⁽³⁶⁾ Hasonló módon „leválasztott” rézsús keretelés figyelhető meg egy szászsebesi (Sebes Alba) töredéken, amelyen különösen érdekes a lezárás egyenesvonalú, oromzatos formája és a mezőt kitöltő, szépen faragott levéldísz (6. kép).⁹⁽³⁷⁾ A kerci műhely tevékenységéhez itt ^{336a} nyugati torony kiépítése, a főhajó beboltozása és a szentély újjáépítése fűződik.¹⁰⁽³⁸⁾ Az említett faragványt annál is inkább indokolt e megújítás emlékei közé sorolni, mert az itt megjelenő, egyébként szokatlan záradékforma legközelebbi párhuzamát éppen Kercen, a főszentély déli falán elhelyezkedő nagyméretű, kettős lavabo-fülke kiképzésében találjuk meg (7. kép).¹¹⁽³⁹⁾

Kercen azonban nemcsak a szászsebesi faragvány formai analógiája bukkan fel, hanem a nyíláskeretelés vizsgált válfajának őstípusa is. A középkori szentélyből kialakított mai templom bejáratát ugyanis egy áthelyezett ajtó alkotja, amelynek háromkaréjos formában lezárt keretelése az eddigieknél gazdagabb profilú ugyan, egészében véve mégis a felsorolt példákhoz rokonul azáltal, hogy a folyamatosan körülfutó keretelés a falsíkba metsződik, és belső tagozata szorosan a csupasz timpanon síkjához simul.¹²⁽⁴⁰⁾ Igen figyelemre méltó, hogy az ívmezőt itt szemöldökgyámok támasztják alá, és a keretelő tagozatok alul szarvszerű végződésben futnak össze: olyan formaelemek ezek – a háromkaréjos lezárással együtt –, amelyek a magyarországi későromán építészet legkésőbbi, koragótikába hajló periódusára jellemzőek.

6. kép. Szászsebes (Sebes Alba, Románia): a szentélyablak záradéka. Fotó: Tóth–Mihalik

337A vizsgált keretelési megoldás tehát végső soron olyan XIII. századi stílusfázisra vezethető vissza, amely alapvető jellegzetességeinél fogva már gótikának tekintendő, de még nem szakadt el teljesen a romanikától. Az idézett erdélyi példák kétségtelenül mind a kerci műhely hatósugarába tartoznak, beleértve Szászorbót is,¹³⁽⁴¹⁾ tehát egységes, helyi stílusfolyamat termékei. Nem szándékom itt a kerci műhely tevékenységével kapcsolatos keltezési vitákba belemerülni,¹⁴⁽⁴²⁾ ennek témánk szempontjából nincs jelentősége. Annyi enélkül is megállapítható, hogy az említett példák kronológiai szempontból két csoportra válnak szét: a korábbiak (Kerc, Szászsebes) a tatárjárás körüli évtizedekben,¹⁵⁽⁴³⁾ a későbbiek (Beszterce, Szászorbó), úgy látszik, 1270–80 körül keletkeztek.¹⁶⁽⁴⁴⁾

3387. kép. Kerc (Cirta, Románia): a főszentély lavaboja. A szerző felmérése

339A vizsgált megoldás megfelelő korai példáit Magyarország mai területéről egyelőre nem ismerem; ebből

azonban túlzás volna arra következtetni, hogy a soproni, veszprémi és nógrádsápi emlékek közvetlenül a kerci műhellyel függnének össze. A kapcsolat e csúcsíves emlékek és a háromkaréjos lezárással jellemezhető erdélyi példák között tehát nem okvetlenül genetikai, de föltétlenül fejlődéstörténeti; az előbbieket már csak ezért is kézenfekvő volna az utóbbiak későbbi csoportjához közeli időpontból származtatni. Még kézenfekvőbb ez azokban az esetekben, amelyekben közvetlen, vagy közvetett adatok ilyenfajta keltezésre módot nyújtanak.

Közvetlennek felfogható adatok a felsorolt csúcsíves példák közül csak a soproni Tűztorony ablakának keltezését segítik. A torony ugyanis a város védelmi rendszerének kardinális eleme; így aligha képzelhető el, hogy megalkotására az okleveles és régészeti adatok alapján egyaránt Károly Róbert korára keltezhető hármás városfalgyűrű kiépítésével egyidejűleg ne került volna sor.¹⁷⁽⁴⁵⁾ Hogy ez a megállapítás reális, azt egy további tényező is megerősíti. Néhány évvel ezelőtt a Pozsonyi u. 3. sz. ház homlokzatán olyan – első periódusú – nyílástöredék került elő, amelynek külső keretelését a falsíkba metsződő, enyhén kihegyesedő csúcsíves lezárást alkotó rézsű képezte; ugyanennek a háznak a belsejében pedig XIII. századi, építőáldozatként elásott edényt találtak.¹⁸⁽⁴⁶⁾ A torony legfelső csigalépcső-ablaka tehát minden valószínűség szerint 1340 előtt keletkezett, az erdélyi emlékek későbbi csoportjától ezek szerint 1–2 emberöltőnyi időköz választhatja el.

Hasonló eredményre lehet jutni közvetett úton a veszprémi faragvány esetében is. Ez minden bizonnyal egy Ádám Iván által említett kővel azonos, amely 1910-ben, az akkori Szentháromság-téren került elő,¹⁹⁽⁴⁷⁾ vagyis a püspöki palota tőszomszédságában. Tekintettel arra, hogy a Turco-féle felmérés és a jelenlegi állapot egybevetése alapján itt egy hosszan kinyúló középkori palotaszárnnyal lehet számolni,²⁰⁽⁴⁸⁾ a funkcionális meghatározás birtokában már indokoltnak látszik arra gondolni, hogy a kő a Fellner-féle épület elődjéhez tartozhatott. A középkori palota építéstörténetére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk; az ennek szomszédságában létezett „királyné konyhája”, amelynek elnevezése **340a** XVIII. századig fennmaradt,²¹⁽⁴⁹⁾ világosan utal arra, hogy a barokk épület elődje eredetileg királyi, ill. királynői rezidencia volt. Ugyanakkor tudjuk, hogy Károly Róbert 1313-ban cserébe adta a püspöknek a veszprémi ispánságot.²²⁽⁵⁰⁾ Bár az erről kiállított oklevél a vár és a palota tulajdonjogának átruházásáról nem szól, igen valószínű, hogy egyidejűleg erre is sor került.²³⁽⁵¹⁾ Semmi sem kézenfekvőbb, mint arra gondolni, hogy a püspök a frissen szerzett palotát saját igényeinek megfelelően átalakította; a kérdéses faragvány ezek szerint az épület feltételezhető 1313 utáni adaptációjával összefüggésben keletkezhetett.

Mindez nem jelenti azt, hogy a szóban forgó keretelési megoldás csúcsíves lezárásu változatának előfordulása a XIV. század első felére korlátozódott volna. Az építéstörténetileg egységesnek látszó nógrádsápi templom kétségtelenül későbbi keletű, bár véleményem szerint nem annyival, hogy a régészeti feltárást végző Kozák Éva keltezése (XIV. sz. vége–XV. sz. eleje)²⁴⁽⁵²⁾ minden további nélkül elfogadható lenne. Mindenekelőtt leszögezendő, hogy a templomnak a szentségfülkén kívül is vannak meglehetősen archaikus benyomást keltő részletei (a papi ülőfülke, a diadalív, valamint az egy kivétellel mérmű nélküli, egyszerű szekundér háromkaréj-motívummal lezárt ablakok);²⁵⁽⁵³⁾ egyéb műformái viszont, pl. az ajtókeretek²⁶⁽⁵⁴⁾ és a boltozat aránylag fejlett megoldásúak. A részletes stíluselemzés messzire vezetne; fejlődéstörténeti szempontból a templom a boltozat megoldása alapján értékelhető a legmegbízhatóbban. A térlefedés legjellemzőbb vonása az, hogy a homlokív nélküli boltsüvegek közötti bordák a szentély és a hajó szögleteiben, ahol nem találkoznak egymással, közvetlenül a falra metsződnek; a hajó két boltszakasza közötti csomópontban azonban, ahol összefutnak, rövid, alul tagozott, kúpos formában végződő támfélére húzódnak le.²⁷⁽⁵⁵⁾

A boltozat és a függőleges tartószerkezet közötti határ elmosódása, különösen olyan formában, hogy a

bordák egyszerűen rámetesződnek a vertikális építészeti elemekre, a gótika történetében aránylag késői fejlemény: az első ilyen jellegű példák német területen a század közepe körül, vagy inkább még valamivel később tűnnek fel;²⁸⁽⁵⁶⁾ közel egyidejűleg (1360 után) jelennek meg Csehországban ³⁴⁽¹⁾is, ahol, úgy látszik, a Parler-műhely terjesztette el ezt a megoldást.²⁹⁽⁵⁷⁾ Ezeken az első példákon azonban a bordák még nem egyetlen hengeres tagozaton futnak össze: a támrendszer fejlődésének ez az állomása csak valamivel később következett.

A nógrádsápihoz legközelebb álló megoldást a nepomuki templom mellékhajójában találjuk meg: ha itt a részletek tekintetében vannak is különbségek, döntő egyezést jelent az, hogy a pilléreknél a bordák rövid, hengeres támcsonkokra húzódnak le, a szögletekben viszont közvetlenül a falsíkra metsződnek.³⁰⁽⁵⁸⁾ A templomot Mencl – eléggé bizonytalanul – a század utolsó negyede előtti periódusra keltezte, másutt megjegyezve, hogy befejezésére leginkább a 80-as években kerülhetett sor.³¹⁽⁵⁹⁾

E fejlődéstörténeti tények tudatában érdemes egy másik összefüggést is szemügyre vennünk. Az egyik kisméretű, minden bizonnyal közvetlenül 1360 után épült prágai templom (P. Marie na Travnicku) még felbukkannak a Nógrádsápra is jellemző osztatlan, háromkaréj-lezárású ablakok – mérművesekkel együtt –, a bordák azonban itt a szentélyben, ahol az eredeti boltozat megmaradt, még gyűrűsen tagozott, levéldísz nélküli fejezetekre húzódnak le.³²⁽⁶⁰⁾ A prágai épület további jellegzetessége a homlokzat középtengelyében álló lépcsőtorony, amelynek pontos megfelelője volt funkcionális szempontból a soproni Szt. György-templom 1700 körül elbontott homlokzati tornya.³³⁽⁶¹⁾ Sopronban a templom boltozati bordái hasonló jellegű fejezetekre fekszenek fel, mint Prágában; a háromrészes támpozom azonban talán még elavultabb, mint az ottani.³⁴⁽⁶²⁾ Nógrádsáp szempontjából elsősorban a toronymegoldás figyelemre méltó: az északmagyarországi templom oromfalára ültetett toronnyal összefüggésbe hozott sopronbánfalvi párhuzam³⁵⁽⁶³⁾ nyilvánvalóan a Szt. György-templom megfelelő részletének hatására keletkezett (lépcső nélkül).

A Szt. György-templomot 1398-ban „noviter constructa”-ként említik.³⁶⁽⁶⁴⁾ Mivel azonban építésének gondolata már 30 évvel korábban felmerült,³⁷⁽⁶⁵⁾ igen ³⁴⁽²⁾ könnyen lehetséges, hogy építészeti tervei már 1370 körül készen voltak: ez megfelelne a prágai párhuzam keletkezésének is. A soproni és a prágai templom boltozás szempontjából egyaránt a vállvonal feloldását közvetlenül megelőző periódus emléke; Nógrádsáp tehát fejlődéstörténetileg a Szt. György-templomot követi, magán viselve még a korábbi stílusfázis egyes vonásait is.

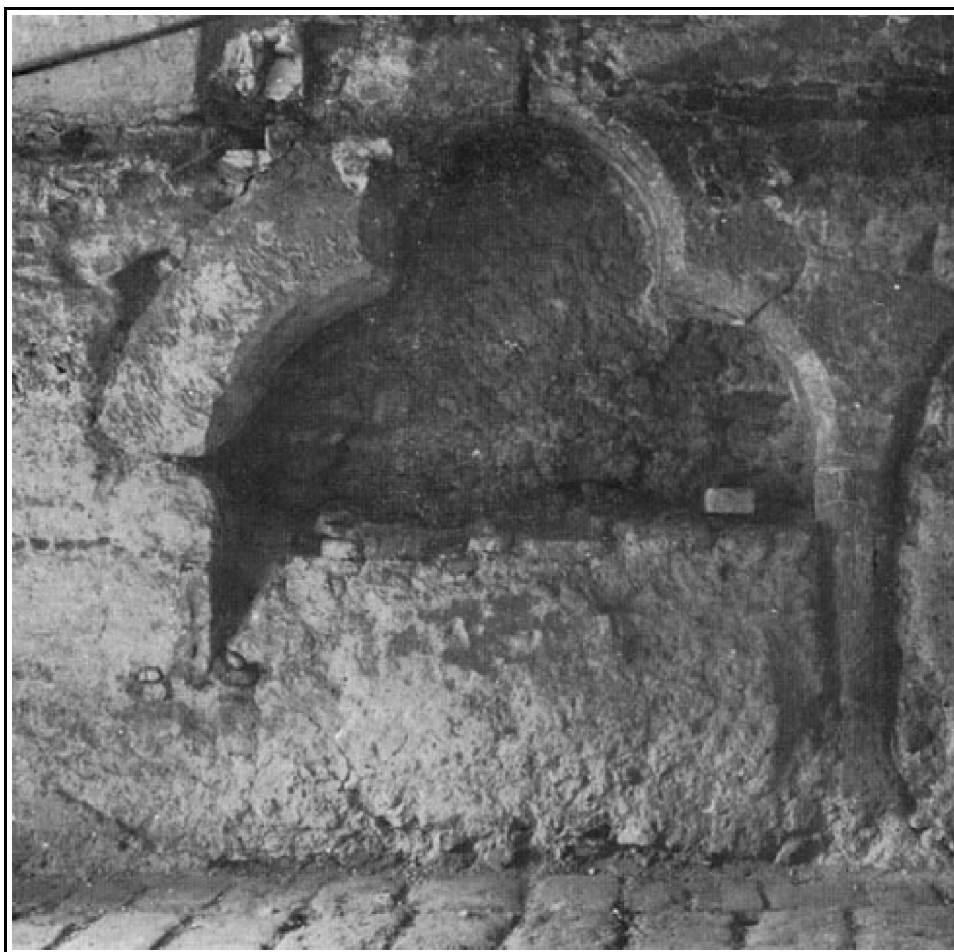
Mindezek, úgy vélem, kétségtelenné teszik, hogy a kis nógrádmegyei templom nem a korai Zsigmond-kor, hanem a késői Anjou-kor építészeti formálásmódjával áll kapcsolatban; függetlenül attól, hogy keletkezésének mi a valóságos dátuma. Az elmondottak alapján a templom a XIV. század utolsó negyedére datálható; legkésőbb a század utolsó évtizedében formái megjelenésének minden feltétele meg kellett, hogy legyen, még akkor is, ha a Szt. György-templomra vonatkozó 1398-as adatot szó szerint kellene értelmeznünk.³⁸⁽⁶⁶⁾

Nógrádsápon tehát a vizsgált keretelési megoldás, amelynek előzményei az erdélyi koragótikus anyagban egészen Kercig követhetők nyomon, még a XIV. század vége felé is alkalmazásra talált. Hogy az itteni szentségfülke mennyire elkésett stíluselem, az különösen szembeötlő, ha meggondoljuk, hogy közel egyidőben a szamarhátívet olyan gazdag megoldások esetében is alkalmazták, mint a zólyomi várkapolna emeleti bejárata,³⁹⁽⁶⁷⁾ amely már a XV. századra jellemző formavilágot tükröz.⁴⁰⁽⁶⁸⁾ E késői szamarhátíves nyílászkeretések igen jellemző vonása, hogy a legkülső tagozat a falsíkból kiemelkedik: ez a jellegzetesség a fiatalabb emlékeket világosan megkülönbözteti a felsorolt régebbi, koragótikus eredetű példáktól. Az

utóbbiak kezdetleges számárhátíves lezárása ugyanakkor olyan összekötő láncszem, amely a XIII. század közepétől a XV. század végéig tartó stiláris fejlődés folyamatának egységét igazolja.

A tárgyalt emlékek természetesen legnagyobb részt másodrendű alkotások; magát a kérdéses megoldást pedig – legalábbis a templomépítészetben – eleve alárendelt jelentőségű részletek kialakítására alkalmazták. Mégis éppen ez az a vonás, amely véleményem szerint az ilyen és hasonló jellegű megoldások alapos tanulmányozását fontossá teszi: itt ugyanis olyan részletformákról van szó, amelyek az egyházi és világi építészetben egyformán fordulnak elő, és ugyanakkor kétségtelenül a hagyományos, helyi-provinciális építőgyakorlat állapotát tükrözik. Vizsgálatuk tehát egyrészt a meglehetősen részletszegény világi építészet stiláris fejlődésének tisztázásához nyújthat támpontokat, másrészt pedig – és ezt tartom fontosabbnak – a kor általánosan elterjedt formakultúrájának megismerését segíti elő.

Hogy e látszólag „mellékes” építészeti stílusformák tanulmányozása adott esetben milyen figyelemre méltó eredményekre vezethet, azt egy további példán illusztrálhatom. A soproni Tábornok-ház (Beloianisz tér 7.) kapualjának bemenet baloldali falán az előzetes kutatások alkalmával ülőfülkék kerültek [343](#)elő.⁴¹⁽⁶⁹⁾ A fülkék széles, ívelten záruló háromkaréjos formája (8. kép) első pillantásra koragótikus emlékképeket idéz fel. Furcsa, és a XIII. századi stílustól idegennek látszó viszont a keretelés egészen egyszerű, élszedéses kiképzése. Az egyszerű élszedés azonban, mint láttuk, már a kerci lavabo-fülkén felbukkan; később pedig a tárgyalt keretelési megoldásnak a kerci műhely hatókörében létrejött XIII. századi példáit sorozatosan jellemzi. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a vizsgált nyílástípus fejlődésének döntő mozzanata a csúcsív felbukkanása a háromkaréj helyett. Mivel a záradékforma megváltozását ilyen [344](#)egyszerű megoldás esetében aligha indokolhatnák immanens tényezők, szükségképpen arra kell gondolnunk, hogy az azonos módon továbbélő struktúra e formai módosulása az általános stílusfejlődéssel függ össze. Így a felsorolt szerény emlékek kronológiai összefüggései alapján a háromkaréjos forma eltűnésének hozzávetőleges időpontja is meghatározható. Ez a záradékforma Szászorbon még tisztán bukkan fel, a veszprémi töredéken azonban már a korszerűbb, „kihegyezett” csúcsívbe beírtan jelentkezik. Ha tehát az utóbbi faragvány javasolt keltezése helytálló, a döntő stiláris változás kb. az 1280–1320 közötti évtizedekre tehető. A Pozsonyi u. 3. sz. idézett példája alapján e váltás időpontja talán még pontosabban is rögzíthető: úgy tűnik, hogy a csúcsíves forma már 1300 körül uralkodóvá válhatott.⁴²⁽⁷⁰⁾ A Tábornok-ház ülőfülkéinek korai keltezését tehát az egyszerű élszedéses megoldás nem akadályozza, a háromkaréjos forma viszont kifejezetten valószínűsíti: így itt minden bizonnyal a XIII. századi soproni polgári építészet meghatározható emlékééről van szó.⁴³⁽⁷¹⁾

8. kép. Sopron. Tábornok ház: ülőfülke. Fotó: Mihalik

A magyarországi gótikus építészet kutatása mindeddig a korai, ill. a késői emlékekre koncentrált. A XIII. század utolsó negyedétől az Anjou-kor végéig terjedő évszázad stílustörténete ma még rendkívül homályos; kétségtelen azonban, hogy e korszak fejlődésének alapos ismerete nélkül aligha lesznek valaha is tisztázhatók azok a jellegzetességek, amelyek a magyarországi későgótika sajátos arculatát – minden idegen hatás ellenére is – meghatározzák. E rövid tanulmány a felmerülő problémáknak még kis töredékét sem oldhatja meg. Célja inkább az, hogy felvázolja azoknak a módszertani lehetőségeknek egyikét, amelyek a kérdések tisztázásához elvezethetnek.⁴⁴⁽⁷²⁾

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Nagy János: Károlyi Mihály Sopron díszpolgára (1946. nov. 14.)

**Nagy János: Károlyi Mihály Sopron díszpolgára
(1946. nov. 14.)**

1. Hazatérése évében Károlyi Mihályt Sopron város vendégül látta és a felszabadult hazában városunk első díszpolgárává választották. Erre az ünnepélyes eseményre 1946. november 14-én a Magyar Kommunista Párt soproni szervezetének javaslatára a Soproni Nemzeti Bizottság díszgyűlésén került sor.

A Soproni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyve megörökítette a beszédeket, a levéltárban pedig megtalálhatók az eseményről készült iratok. A jegyzőkönyvet szemmel láthatóan gyakorlatlan ember vezette, aki nem gyorsírással jegyezte az elhangzottakat és ezért állandóan lemaradt az események menetétől. Másrészt nem tudta a beszédeket árnyaltan, a hangulatot és a politikai légkört hűen visszaadva lejegyezni. Ennek ellenére számunkra igen értékesek ezek a hiányos feljegyzések is. Elevenítsük fel a 30 év előtti ünnepélyes aktust.

A Soproni Nemzeti Bizottság ünnepi ülését a városi tanácsház dísztermében tartotta. A Nemzeti Bizottság elnöke, dr. Takács Kálmán nyitotta meg és „melegen üdvözölte Károlyi Mihályt, a második magyar köztársasági elnököt, aki megyénkben, Dénesfára, üdülőszabadságra érkezett és ezt az alkalmat ragadta meg és használta fel arra a Soproni Nemzeti Bizottság, hogy meghívja őt városunkba. A meghívás avégből történt, hogy hosszú száműzetés után Sopron népe és vezetői üdvözölhessék és ünnepelhessék a neves vendéget”.

Kóczán István főispán a Független Kisgazda Párt, Jávor Dezső a Szociáldemokrata Párt részéről szólt.

Molnár József polgármesterhelyettes a Magyar Kommunista Párt megbízásából üdvözölte Károlyi Mihályt: „A népi demokráciáért folytatott harcot nem sajátíthatja ki magának egyedül egy osztály vagy réteg sem. Az elmúlt száz esztendő történelmében a szabadságghiányt legjobban a legelnyomottabb osztályok és rétegek érezték, a munkások és parasztok. Ezért a népi demokrácia ügye elsősorban az ő ügyük. Küzdelmüknek segítő kezet adott a haladó értelmiség is.

Mi, soproni kommunisták is ünnepeljük Károlyi Mihályt, mint az őszirózsás forradalom kimagasló alakját. Az elmúlt rendszerben Károlyi Mihályt hazaárulónak bélyegezték, aki eladta a nemzetet. Reá kenték az ország fájalmát, elmaradottságát, őt tették felelőssé Trianonért. Az idő, a történelem Károlyi Mihálynak szolgáltatott igazságot. Sopron városa ezzel az ünnepi díszgyűléssel szolgáltat a maga részéről igazságot Károlyi Mihálynak”.

Kurcz Antal a szakszervezetek nevében köszöntötte Károlyi Mihályt. „Az elnök úr beszélgetésünkkel elmondta, mélyen meghatotta őt hazatértekor az, hogy Magyarországon lelki rokonokra is talált és ezt érzi itt Sopronban is. Mi biztosítottuk őt, hogy a szervezett munkásság soha sem veszítette el azt a

meggyőződését, hogy a társadalmi formát továbbfejlesztjük. Az út csak a boldogabb Magyarország felé vezethet. Kéri, hogy ebben a harcunkban segítsen bennünket Károlyi Mihály”.

346Fábján Lajos polgármester a város nevében köszöntötte Károlyi Mihályt. Ezután dr. Takács Kálmán, a Nemzeti Bizottság elnöke ismertette a Magyar Kommunista Párt Sopron megyei Bizottsága nevében Sós Dezső titkár átiratát: „A Magyar Kommunista Párt soproni szervezetének vezetősége 2 500 soproni kommunista és Sopron valamennyi dolgozójának nevében javasolja, hogy Károlyi Mihályt, a második magyar köztársaság elnökét, az őszirózsás forradalom vezérét, a nagy földosztót, hervadhatatlan érdemei elismeréseként, amelyeket politikai pályafutása, elnöksége, emigrációja és a felszabadulás óta a magyar nép aktív megsegítése terén tanúsított, a nemzeti bizottság rendkívüli közgyűlésén Sopron város díszpolgárává válasszák meg. Sopron városa, a Civitas Fidelissima, amely annyit szenvedett a náci megszállási korszak, majd a háború alatt, ezzel is kifejezi ragaszkodását a magyar népi demokrácia és a magyar köztársaság hagyományai, valamint a harcos új magyar korszak iránt. Kérjük az ünnepi díszülést, hogy javaslatunkat fogadja el”.

2. Az ünnepelés során Károlyi Mihály is felszólalt. „Meghatottan állok itt Önök előtt. Meghatottan nemcsak azért, hogy itt vagyok, de hogy megláthattam újra ezt a szép várost, ámbár romokban, megfogyatkozva, de törve nem. Meghatódtam azért a szép és meg nem érdemelt beszédek folytán, amelyek most elhangzottak. De meg vagyok hatva a kilátásba helyezett díszpolgárság miatt, melyet a rendkívüli közgyűlés fog elhatározni és ha úgy fog határozni, dönteni, hogy engemet ki fog tüntetni, hogy díszpolgára lehetek ennek a városnak, ez a legszebb érdem lenne, amelyet én meg nem érdemeltem. Mindenesetre nagy kitüntetésnek fogom tekinteni és örökbe hagyom családomnak, leányaimnak, akik vissza fognak emlékezni, hogy Sopron város kitüntette atyjukat.

Mélyen tisztelt közönség! Sok szó esik mostanában a demokráciáról, arról, amelyet mi 1918-ban létesíteni akartunk. Akármelyik népgyűlésen, akármelyik parlamentben felszólalnak és hangoztatják a demokráciát... Én is demokratának vallom magamat. Szeretném ha az egész magyarság megértené, hogy a demokrácia nem varázsvessző. A demokrácia egy keret, amelyből hiányzik a kép. Csak ha már benne van a kép, akkor lesz ragyogó valami. Egyelőre a keret van meg, de a kerethez a képet még nem lehetett megfesteni, mert ehhez igen rövid volt az idő. Legyünk egészen őszinték és állapítsuk meg, hogy ennek a demokráciának van egy hibája, az, hogy a demokráciát nem vívtuk ki önmagunknak, hanem mások ajándékozták.

Az 1918-as forradalomban a magyar nép kivívta magának a demokráciát, amely egyesítette a szociáldemokrata, a független és a radikális pártokat. Hányszor hallottam, hogy az októberi őszirózsás forradalom pár emberből állott, akik vezetését kezébe vette Károlyi Mihály s ebből állott a demokrácia. Jóval az utcai forradalmak előtt egy forradalmi felrázódás volt a lövészárkok forradalma és a lövészárkok forradalma során fejlődött ki ez a forradalom. Mi csak a nép akaratát érvényesítettük, amely olyan erős volt, hogy megrázta Magyarországot és az egész világot. Oroszországban is a népakarat győzött.

A forradalom októbertől márciusig tartott, majd a március után terjedő forradalom bukása után ellenforradalommal nyomták el a magyarságot, annak természetes kívánságait, mely természetes kívánság arra irányult, hogy olyan helyet foglalhasson el Európában, amely méltó és jogos a magyarságnak. Mi el voltunk maradva. Magyarország az első világháború előtt sem tudott beilleszkedni a progresszív folyamatba, de még a kapitalista világba sem tudott bekapcsolódni. Az első világháború előtt komikum volt, hogy Magyarország lakossága 3475%-ának volt választójoga s ez a kisebbség az egész ország jogát képviselte. Ráadásul a választások vesztegetések, itatások és megfélemlítések mellett folytak.

Azt akarom megismételni, a demokrácia nem varázsszó, hogy egyszerre megnyílnak a mennyek kapui, csak amikor valami testet alkot, akkor lesz értékálló. Németországban megalakult a weimari köztársaság, demokrácia is volt, köztársaság is volt. Mégis, Hitler könnyűszerrel felborította ezt az egész köztársaságot. A demokrácia nem egy szavazócédulából áll.

A múltban a Horthy-rendszer elnyomta a magyarságot. Ezt nem elég csak mondani, hanem bizonyítani is kell. Meg kell mondani miért támadjuk ezt a rendszert, mi volt a lényege ennek a rendszernek. Magyarországon új gazdasági rendszerre van szükség. Erős kézzel és határozottan kell haladni e cél érdekében. Európában sem lehet tartani a régi kapitalizmust, ezekben az országokban is új gazdasági berendezésre van szükség.

Magyarország ma sajnos nehéz helyzetben van, azonban a Vörös Hadsereg győzelmei lehetővé tették, hogy ma progresszív demokráciánk van és csak ennek van értelme. Ennek folyton fejlődni, haladni kell... Segíteni kell a magyarságot demokratikus intézményekkel. A demokrácia legnagyobb vívmánya a földosztás, de ezzel nem tettünk eleget a demokratikus követelményeknek. Az ipari demokráciánál még nem tudunk sokat produkálni...

Akik oroszellenesek azokhoz akarok néhány szót szólni. Ezek nem számolnak azzal, hogy a második világháború alatt a Szovjetunió nagy szerepet játszott és azóta is nagy politikai súllyal bír. Ezért az ilyen beállítású embereknek revidálniuk kell elgondolásaikat, mert nekünk a mai állapotokhoz kell alkalmazkodnunk. A geográfia megváltoztatását akaróknak tudniuk kell, hogy ezt csak világháború árán lehetne elérni. Egy újabb világháború Magyarország végét jelentené s akkor nem szükséges politizálni.

Magyarország előtt választási lehetőség van, vagy Amerika lesz földünk bástyája, vagy a Szovjetunió. Mi nem lehetünk távoli országok előretolt bástyája és nem lehetünk a Wall-Street tőkés reakció eszközei. Magyarországot gazdaságilag ki kell építeni. Ezért nagyon fontos a szomszéd államokkal létesítendő gazdasági szövetség, amely nemcsak a forintnak, hanem gazdasági életünknek is a bázisa. Ha ez megvalósul, akkor szavunknak súlya lesz és egészen másként állunk a világ előtt.

Már 1914 előtt is a szláv orientációnak voltam a híve, mert az akkori Magyarország nem állott csupán magyarokból, szlávok is voltak közöttünk. A mai helyzetben végleg és szilárdan döntenünk kell, vagy ide állunk, vagy oda. Vagy az amerikai barátság mellé állunk, ami a kapitalizmust, a nagytőkét jelenti, vagy az orosz barátság mellé, amely a haladó demokráciát eredményezi számunkra. Ha emellett döntünk, amelynek híve vagyok, akkor nem szabad ezt immel-ámmal, hanem őszintén, belsőleg átérezve. Magyarország megpróbálta már a hintapolitikát és lebukott. Magyarország ha élni akar, akkor a Szovjetunió mellé kell állnia, mert szükségünk van egy olyan létező nagyhatalomra, amely önzetlen segítő kezet nyújt nekünk. Ezért kell a progresszív haladás élvonalába állnunk, hogy hazánk győzzön és éljen, amiben bizonyos vagyok”.

3. Dr. Takács Kálmán megköszönte Károlyi Mihály szavait és szavazásra szólította a Bizottság tagjait. A Soproni Nemzeti Bizottság egyhangú szavazással állást foglalt Károlyi Mihály Sopron város díszpolgársága mellett és a Törvényhatósági **348**Bizottság vezetőjének, a város polgármesterének másnap, 1946. november 15-én feljegyzést készítettek.

1946. november 30-án a Törvényhatósági Bizottság díszközgyűlést tartott, amelyen határozatban mondta ki, hogy: „...Károlyi Mihályt, a második magyar köztársaság elnökét, az 1918. évi őszi forradalom vezérét, a nagy földosztót, a magyar demokrácia úttörőjét kiváló érdemeinek elismerésül Sopron thj. város

díszpolgárává választja”.

Ugyanezen a napon a határozatról Dénesfára táviratot küldtek Károlyi Mihálynak. Ugyancsak ezen a napon a polgármester falragaszon adta tudtul a város lakóinak, hogy: „...a város törvényhatósági bizottsága a mai napon megtartott közgyűlésén egyhangú lelkesedéssel hozott 15.299/105 kg. 1946. I. számú határozatával Károlyi Mihály urat, a második magyar köztársaság elnökét, városunk díszpolgárává megválasztotta.

Sopron, a „Civitas Fidelissima” ezzel az elhatározásával Károlyi Mihály urat, aki 27 éves méltatlan számkivetés után hazánkba visszatért, mint a magyar demokrácia fáradhatatlan úttörőjét, a dolgozóknak mindenkor leghűbb barátját, a nagy földosztót kívánta kitüntetni, történelmünknek azt a kimagasló vezérfiát, aki egész életében értünk élt, aki hosszú számkivetés alatt olyan sokat szenvedett.

Hálánk, megbecsülésünk és szeretetünk e szerény megnyilatkozása adjon erőt és egészséget Károlyi Mihály úrnak, városunk díszpolgárának további hasznos, közérdekű munkásságához, nemzetünk fiait pedig serkentse úttörő munkájának méltó folytatására és befejezésére”.

1946. december 6-án Károlyi Mihály Budapestről írt levélben köszönte meg az őt ért kitüntetést: „Nagy megtiszteltetés számomra, hogy Sopron városa díszpolgárává választott. Kérem, tolmácsolják köszönetemet a Törvényhatósági Bizottságnak, valamint a város népének. Minden igyekezettel azon leszek, hogy ezt a kitüntetést kiérdemeljem és amennyire tőlem telik, mindent meg fogok tenni, hogy a magyar demokrácia progresszívebb jelleget öltjön.

Bizonyos vagyok benne, hogy Sopron városa meg fogja érteni, hogy a 25 éves ellenforradalmi múlttal és annak minden vonatkozásával gyökeresen szakítani kell. Csak egy teljesen új szellem segítségével tudjuk leküzdeni a katasztrófa által okozott nehézségeket. Hazafias üdvözlettel: Károlyi Mihály”.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Molnár László: Tíz éve halt meg Faller Jenő

Molnár László: Tíz éve halt meg Faller Jenő

Amikor Faller Jenő 1966. december 23-án bekövetkezett halálának évfordulóján emlékezünk, akkor tulajdonképpen többet kell tennünk, mint feleleveníteni az életművét úgy, ahogy azt a halálakor megjelent nekrológok tették (SSz. 1967, 284–286; Bányászati Lapok, 1967, 204–205). Méltóbban emlékezünk rá, ha arról adunk számot, hogy életműve hogyan él tovább.

A halála után megjelent bibliográfia szerint (Bányászati Kutató Intézet Közleményei 1967, 363–373) publikálásra készen fennmaradt kéziratai azóta a szaklapokban folyamatosan megjelentek. Írásművei közül a hazánk felszabadulásának 30. évfordulója tiszteletére és a 25. bányásznapi alkalmából megjelent „Jó szerencsét! – Képek, események a bányászat múltjából” című könyve (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1975, p. 170) volt a legkedveltebb kézírata, mely végre eljutott azokhoz a bányamunkásokhoz, akiknek szánta.

349 Alig jelenik meg azóta hazánkban és Közép-Európában bányászattörténeti tudományos, vagy népszerű technikátörténeti könyv, mely ne hivatkozna valamelyik írására. Az utóbbi műfajban kimagasló Horváth

Árpád: „Nagy vállalkozások” című könyve (Gondolat Kiadó, Budapest, 1976), melyet a szerző Faller Jenő emlékének ajánl.

Tovább él Faller Jenő munkássága az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületben is, melynek felszabadulás utáni első elnöke volt. Posztumusz írása „Negyven év a Bányászati és Kohászati Lapok szolgálatában” (BKL. Bányászat, 1970, 112–120) alapvető információkat szolgáltatott ahhoz, hogy bányásztársadalmunk méltóképpen ünnepelhesse meg az Egyesület felszabadulásunk utáni újjáalakulásának 25. évfordulóját az 1970. évben tartott jubileumi választmányi gyűlésen, éppen Sopronban.

Főképpen tovább hat Faller Jenő munkássága az általa 10 éven át vezetett Központi Bányászati Múzeum fejlődésében, a bányászati múzeumi hálózat gyarapodásában, valamint az országos műszaki múzeumi mozgalom növekedésében.

A soproni Központi Bányászati Múzeum – noha a nagy rekonstrukciós építkezés miatt 1971 óta nem mutat be – megindult az általa megálmodott bányászattörténeti kutatóhelyé fejlődés útján. Ennek eddigi főbb eredményei: a bányászattörténeti alapkutatások megindulása, a múzeumi létszám 11 főre való növekedése, a nemzetközi kapcsolatok felvétele.

A bányászati múzeumi hálózat növekszik, a Központi Bányászati Múzeum elvi irányítása mellett, ahogyan azt Faller Jenő tervezte. Megvalósult régi tervei közül az 1976. évben Várpalotán a Bányászattörténeti Gyűjtemény, még pedig a várpalotai szénbányászat – éppen a Központi Bányászati Múzeum kutatásai alapján bizonyított –100 éves jubileumán.

A létesülés útján van utolsó terve: a tatabányai Bányászati Múzeum is.

Tervei közül megvalósult az is, hogy a Központi Bányászati Múzeum az országos műszaki múzeumi hálózat alkotó tagja legyen. Az Országos Műszaki Múzeum első nagy kiállításának megnyitóján, 1974. március 8-án, a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében Osztrovszki György akadémikus, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökhelyettese, kiemelte Faller Jenő érdemeit a műszaki muzeológia és a technikatörténeti kutatások terén.

Alkotásainak megfelelően Faller Jenő neve nem merül feledésbe sem szakkörökben, sem azokon a helyeken, melyekhez munkássága fűződik. Így 1971. november 20-án Zircen a bakonyi Pantheonban felavatták „Az Észak-Bakony szénbányászatának úttörője és hely történetének kutatója” feliratú domborműves emléktábláját, Várpalotán teret, Tatán utcát neveztek el róla.

Faller Jenő Sopronban eltöltött évei alatt a Hazafias Népfront Városi Bizottsága elnökeként fáradhatatlanul munkálkodott a város anyagi és kulturális színvonalának emeléséért. Okos koncepciói, lényegre tapintó, részletekben is megelevenedő tevékenysége révén alakult, formálódott éveken át a soproni Ünnepi Hetek ma már közép-európai hírű ünnepsorozata. A jövőre 700. évét ünneplő város őrzi Faller Jenő emlékét azzal is, hogy most a Soproni Szemle hasábjain emlékezik rá.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fogarassy László: Iratok az osztrák–magyar határkérdés történetéhez I.

350 Fogarassy László: Iratok az osztrák–magyar határkérdés történetéhez

I.

1. A német-ausztriai Hadügyi Államhivatal 1919. május 10-én 656. sz. alatt „Orientierung gegen Massnahmen zur Besetzung des deutschen Gebietes in Westungarn” címen iktatott és Dr. Karl Renner államkancellár által helyesbített kiadványt május 14-én 12 óra 30 perckor a következő szöveggel kézbesítették Adolf von Boog altábornagynak, a Volkswehr akkori főparancsnokának:

„Auftrag des Staatskanzlers Dr. Renner und des Staatskanzlers für Äusseres¹⁽⁷³⁾ Dr. Bauer an das Staatsamt für Heerwesen (durch Oberstleutnant Seiller):

Angesichts der Ereignisse in Ungarn, die einen Sturz der Räteregierung möglich machen und es nicht ausgeschlossen erscheinen lassen, dass Räte-Truppen auf deutschösterreichisches Gebiet verschlagen werden, da weiters immer mehr Hilferufe aus dem westungarischen Gebiete kommen, ist die Möglichkeit nicht ausgeschlossen, dass Deutsch-Österreich ein Mandat erhält, in den deutschen Gebieten von Westungarn die Anarchie zu verhüten, oder dass sich Deutschösterreich gezwungen sieht, dort einzugreifen, um einer Bedrückung und Ausplünderung der deutschen Bevölkerung vorzubeugen.

Daher hat das Staatsamt für Heerwesen alle Massnahmen, die zur Besetzung des deutschen Gebietes von Westungarn erforderlich wären, unauffällig vorzubereiten.

Es muss selbstverständlich ausgeschlossen bleiben, dass Deutschösterreich sich in die innere Entwicklung Ungarns einmische, oder gar in einen Krieg mit der Räte-Regierung verwickelt werde. Das Staatsamt für Heerwesen muss sich immer den Zweck vor Augen halten, bei einem allfälligen Zusammenbruch der Räte-Regierung ein Überschlagen der Anarchie auf unseren Boden zu verhindern und der deutschen Bevölkerung von Westungarn ihr Selbstbestimmungsrecht zu sichern.”²⁽⁷⁴⁾

Boog altábornagy Nyugat-Magyarország megszállását szabadcsapatokkal akarta végrehajtani. Erről az alábbi titkos parancs szövege tanúskodik:

„Geheim!

An den Führer des Freikorps in

Wien, am³⁽⁷⁵⁾

Ihre mir bekannte besonders hervorragende militärische Tüchtigkeit hat mich veranlasst, Sie zum Führer eines Freikorps für die Unternehmung der nächsten Tage auszuersuchen. Ausser meinen amtlichen Weisungen will ich auch noch brieflich ihre Mannhaftigkeit, Ehrlichkeit, Selbstlosigkeit, Ihre deutsche ³⁵¹Gesinnung und Ihr Herz anrufen und Sie ersuchen, sich rasch das Vertrauen Ihrer Leute zum Vorteil des rastlosen Gelingens unserer Sache zu erwerben. Fordern Sie von Ihren Unterführern das Gleiche, seien Sie streng gegen sich selbst, gerecht gegen die Ihnen anvertrauten Menschen und fürsorglich in jeder Hinsicht. Rasches kühnes Handeln zeichne Sie und Ihre Truppen stets aus. Vermeiden Sie alle Eigenmächtigkeiten, die dem Ganzen schaden könnten. Bedenken Sie, dass die Unternehmung nur dann gelingen kann, wenn alle Freikorps stets in Einklang handeln – und diesen Einklang will eben ich – unterrichtet durch Ihre Meldungen und unterstützt durch meinen bei Ihnen eingeteilten Verbindungsoffizier – herstellen. Ich lege Ihnen besonders ans Herz, der steten Aufrechterhaltung aller Verbindungen scharf nachzugehen.

Ausserdem erwarte ich von Ihrem und Ihrer Truppen taktvollen Verhalten, dass es nie zu Reibungen mit der bedrückten Bevölkerung Deutsch-Westungarns kommen wird.

Seien Sie peinlich genau bei der Anwerbung Ihres Freikorps, was ihm an Zahl mangelt, muss die Tüchtigkeit des einzelnen wettmachen. Die von Ihnen zu bewaffnenden deutsch-ungarischen Bauern werden Ihnen eine werktätige Hilfe sein.

Nehmen Sie keine Juden, keine Soldatenräte. Jene sind ein zersetzendes Element, diese unnötig, wenn die Führer am Platze sind.

Stellen Sie auch Offiziere und Berufsunteroffiziere als Gewehrträger und Maschinisten ein, Wer sich nicht fügt, den schieben Sie sorort mit Gendarmerie über die Grenze zurück, dulden Sie keine unlauteren Elemente in Ihrer Umgebungs. Nur begeisterte deutsche Männer sollen um Sie sein!

Die politische Gesinnung der Angehörigen Ihres Freikorps ist Nebensache. Doch ist die Aufnahme von Kommunisten und Monarchisten nicht statthaft, denn wir wollen keine Partei – sondern eine Regierungstruppe sein. Im Dienst ist also alles Politisieren nicht am Platze, ausser Dienst kann jeder denken, was ihm beliebt. Dulden Sie daher keine Parteiabzeichen, denn Rot-Weiss-Rot ist einzig und allein unsere republikanische Losung.

Ich schliesse meine wohlgemeinten Ausführungen und beauftrage Sie, Ihren Truppen var dem Abmarsch meinen Gruss und meinen Dank für ihre Bereitwilligkeit, sich in den Dienst einer guten Sache zu stellen, bekanntzugeben.

Ein deutsches „Heil“ für das Gelingen unserer guten Sache.”⁴⁽⁷⁶⁾

2. Tekintettel arra, hogy ezt a két okmányt az idevágó feldolgozásunkban már igénybe vettük,⁵⁽⁷⁷⁾ magyarra fordításuk vagy tartalmi ismertetésük nem szükséges. Eddig minden magyar forráskiadvány elmulasztotta közzétételüket, bár a Magyar Tanácsköztársaság történetére vonatkozólag igen fontosak. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy a Siegmund Knaus-féle feldolgozás, amelynek melléklete gyanánt megjelentek, nagyon nehezen hozzáférhető. Itt csak azt emeljük ki, hogy Julius Deutsch hadügyi államtitkár azáltal, hogy ezt a felkelőakciót megvívta, nemcsak a Magyar Tanácsköztársaságnak tett nagy szolgálatot, hanem az osztrák érdek is volt, hogy Ausztria ne keveredjen háborúba, hiszen a magyar vörös hadsereg a Karinthiára igényt tartó szerb-horvát-szlovén állam csapatainak nagy részét lekötötte.

3523. Ugyancsak kevésbé ismert a magyar történészek és a nagyközönség előtt a csehszlovák békedelegáció jegyzéke Ausztria nyugat-magyarországi területi igényei tárgyában, amelyet a magyar vörös hadsereg visszavonulása után intézett a békekonferencia elnökéhez:

„Csehszlovák Köztársaság Külügyminisztériuma,

Karel Kramár Clémenceau elnökhöz.

Paris, 1919. július 3.

A békekonferencia jelenleg az osztrák delegáció különböző jegyzékeinek megválaszolására készül. Fontolóra fogja venni a területi kérdéseket és különösen Német-Ausztria igényeit a mai Magyarország nyugati határán a Duna és Dráva közt fekvő területre, ahol három különböző nemzetiség (szlávok, magyarok és németek) egymással összevegyülve lakik. Az utóbbi kérdés különösen érdeklí a csehszlovák

államot és általában e vegyes lakosságú területnek Ausztriához vagy Magyarországhoz való csatolása a Csehszlovák Köztársaság részére igen fontos problémát jelent.

Mint az elnök úr is tudja, a csehszlovák delegáció e területre vonatkozólag bizonyos javaslatokat terjesztett be a békekonferenciához. A Csehszlovák Köztársaságnak azért fűződnek jelentős érdekei ehhez a területhez, mivel éppen ott óhajt kijárást szerezni az Adriai tengerhez, amiből következik, hogy kívánatos ezen terület olyan felosztása, amely lehetővé teszi a szabad közlekedést a tengerrel. Először azt javasoltuk, hogy a kérdéses terület a Csehszlovák Köztársaság és a délszláv állam közt legyen felosztva, azonban más indítványokat is benyújtottunk, többek között a terület semlegesítését vagy a Nemzetek Szövetségének közigazgatása alá helyezését javasolva.

Erre számos indokunk van. A magyarok Szlovákiába történt mostani betörése ismételten bebizonyította, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak mostani szövetségeseivel fennálló összeköttetései állandóan veszélyeztetve vannak. Az osztrák békeszerződésben az Adriához vezető kijárást két vasútvonallal van biztosítva, amelyek közül az egyik Német-Ausztrián, a másik pedig éppen azon a területen vezet keresztül, amellyel ebben a levélben van szerencsém foglalkozni és amelyre most az osztrákok tartanak igényt. Ha ezt a területet Német-Ausztriának adják át, ez érdekeink jelentős veszélyeztetését jelenti, mivel az Adriai tengerhez vezető kijárástunk tekintetében teljesen az osztrákoktól fogunk függni.⁶⁽⁷⁸⁾

Számunkra ez különösen komoly kérdés. Német-Ausztria etnikai szempontból nem tarthat nagyobb igényt erre a területre, mint mi, mivel ennek a lakossága egy-egy harmadrészben szlávokból, magyarokból és németekből áll.

A csehszlovák delegáció kötelességének tartja a konferencia figyelmét felhívni erre a súlyos problémára és felkérni arra, hogy a már előterjesztett és most ismételten felhozott érveinket még egyszer vizsgálja felül.

Bátorkodunk erre a konferencia figyelmét külön felhívni és arra kérni, hogy a mi álláspontunkat is hallgassák meg, mielőtt (a területi) bizottság vagy maga a Legfelsőbb Tanács a terület odaítélése ügyében döntést hoz, hogy előterjeszthessük álláspontunkat és megfelelő javaslatokat nyújthassunk be ebben ³⁵³az ügyben. Valóban hisszük, hogy amennyiben a konferencia előző követeléseinket nem kívánja teljesíteni, feltétlenül Európa általános érdeke, hogy e terület ügyében más megoldást találjanak, mint annak Magyarországnak vagy Ausztriának ítéletét. A Nemzetek Szövetségének munkája és a konferencia bizonyos határozatai, amelyek az említett területtel, illetve az azzal azonos nyugat-magyarországi helyzet kapcsán történtek, azt a reményt keltik bennünk, hogy a konferencia figyelembe fogja venni intervenciónkat.

A csehszlovák delegáció hajlandó rá, hogy a szükséges felvilágosításokat vagy a területi bizottságnak, vagy egyenesen a Legfelsőbb Tanácsnak rendelkezésére bocsássa.

Eduard Benes s. k.

Karel Kramár s. k.”⁷⁽⁷⁹⁾

4. Mint az irodalomból ismeretes, a korridor úgy valósult volna meg, hogy Moson és Sopron vármegye teljesen Csehszlovákiának, Vas és Zala vármegye pedig teljesen a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak jutott volna, Somogy megye egy sávjával együtt. Az említett megyék néprajzi megoszlására vonatkozó állítást cáfolni sem érdemes, elegendő felütni az 1869–1920 közti népszámlálásokra vonatkozó statisztikai kiadványokat. Már az is, hogy a békekonferencián nem voltak hajlandók a korridor-tervvel komolyan

foglalkozni, azt a benyomást kelti, hogy csak sikeres fajt accompli esetén hagyták volna helyben. Mint ahogyan a Vendvidék és a pozsonyi hídfő sorsa is fegyveres akció folytán dőlt el.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Egész Kálmán: 25 éves a soproni Kempelen Farkas Gépészeti Szakközépiskola

Egész Kálmán: 25 éves a soproni Kempelen Farkas Gépészeti Szakközépiskola

1. 1951. szeptember 1-én indult meg az oktatás Sopron első középfokú iparoktatási intézetében, az akkori 23. sz. Kohó- és Gépipari Technikumban. A technikum 1955-ben vette fel Kempelen Farkas nevét, és 1969 óta mint gépészeti szakközépiskola működik.

Az iskolát a Kohó- és Gépipari Minisztérium alapította és szerelte fel híradásipari szakú technikumnak. Az első 10 évben a főhatóság azonban többször is megváltoztatta a képzési profilt.¹⁽⁸⁰⁾ Hosszabb időre szóló képzési célját 1957-ben kapta meg, amikor gépipari technikum lett. Jelenlegi gépészeti szakközépiskolai profilja is jól szolgálja Sopron város és környéke üzemének igényét, mert „általános” gépész szakemberre a gépipari-vasipari üzemeknek (Vasöntöde, Elzett, AFIT Autóalkatrészgyár), a textilgyáraknak (Szőnyeggyár, Pamutipar, Selyemipar), az élelmiszeripari üzemeknek (Cukorgyár, Sörgyár, Húsipar, Malomipar), a vasúti javítóműhelyeknek (GYSEV) és a mezőgazdaság gépjavító üzemének egyaránt és folyamatosan szükségük van.

3542. Az intézetben a rendeskorúak tagozatán 25 éve, a dolgozók levelező tagozatán 21 éve folyik az oktatás. A rendeskorúak tagozatára korábban az egész országból vettünk fel tanulókat. Az utóbbi években – a szakközépiskolai hálózat kibővítése miatt – csak Győr-Sopron és Vas megyékből. Ezzel megnőtt a helybeli tanulók aránya.

A levelező tagozaton a helybeliek mellett szép számban tanulnak a környékbeli (kapuvári, petőházi, lövői) üzemek dolgozói is.

25 év alatt a nappali tagozaton 265 híradásipari technikust és 769 gépipari technikust képeztünk. A levelező tagozaton 351 fő kapott gépipari technikus oklevelet. A népgazdaságnak tehát összesen 1385 technikust adtunk.

Tanulók a lakatosműhelyben

A szakközépiskolai képzésben eddig összesen 330-an kaptak „középfokú gépész” szakképesítést a nappali és a levelező tagozaton.

3. A gépészeti szakközépiskola nappali tagozatán a jelenleg tanított tantárgyak három csoportba oszthatók:

A) Közismereti tantárgyak: magyar nyelv és irodalom; orosz nyelv; történelem; világnézetünk alapjai; gazdasági földrajz; matematika; fizika; kémia; testnevelés, honvédelmi ismeretek;

B) Szakmai előkészítő tantárgyak: munkavédelem; üzemgazdaságtan; műszaki rajz; mechanika;

C) Szakmai tantárgyak: elektrotechnika; anyag- és gyártásismeret; szakrajz; gépelemek; géptan; szakmai gyakorlatok.

355A szakmai gyakorlatok keretébe műhelygyakorlati oktatás és műszaki mérések tartoznak.

A műhelygyakorlatok során a tanulók az iskola jól felszerelt tanműhelyeiben először lakatos munkát végeznek, majd megtanulják a gépi forgácsolást (esztergálást, marást, gyalulást, köszörülést), aztán elsajátítják a lánghegesztést és a villamos ívhegesztést, gyakorolják a hőkezelést, végeznek gépszerelési és gépkarbantartási munkákat.

A műszaki mérések hőtani, áramlástani, gépüzemeltetési, anyagvizsgálati, technológiai és villamos mérésekből állnak. Sok mérőműszer használatát tanulják így meg a tanulók az iskolai laboratóriumokban.

Munka a szerszámgépműhelyben

A tanított tantárgyak felsorolásából látható, hogy a gépészeti szakközépiskola olyan szakmai elméleti és gyakorlati ismereteket, jártasságokat és készségeket ad, amelyek a gépiparban a szakmai munka gyakorlásához szükségesek.

A közismereti tárgyak pedig – a szakmai előkészítő és szakmai tantárgyakkal együtt – főleg a szakirányú továbbtanuláshoz adnak biztos alapot.

A rendszervevők tagozatáról évente a végzettségűek egyharmada (20–22 fő) jelentkezett és jelentkezik műszaki egyetemre és műszaki főiskolákra. Több volt tanítványunk végzett egyetemen a Szovjetunióban és az NDK-ban. Számos volt növendékünk tanult tovább katonai főiskolán és lett a néphadsereg tisztje. 25 év alatt egyetemet, főiskolát végzett volt tanítványaink száma 350–360-ra tehető, közülük mintegy 30 fő a katonatiszt.

356Az iskolából közvetlenül a műszaki felsőoktatási intézményekbe jelentkezők 65–80%-a (!) kerül felvételre évenként. Ez igen kedvező arány, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy tanulóink 70%-a fizikai dolgozó szülők gyermeke.

4. Az 1961–63. években a technikumban egy felsőfokú öntő szaktechnikus tanfolyam működött, melynek befejeztével 13-an szereztek felsőfokú öntőipari, szaktechnikusi oklevelet. A szaktechnikusi tanfolyam előadói részben a soproni öntöde kohómérnökei, részben a technikum mérnök-tanárai voltak. A soproni öntöde rekonstrukciójához adtunk ezzel segítséget.

Az 1963–67. években iskolánkban egy esti tagozatú gépgyártástechnológiai szakú felsőfokú gépipari technikum osztály tanult az akkori Győri Felsőfokú Gépipari Technikum kihelyezett csoportjaként. Ezen a kihelyezett felsőfokú tagozaton iskolánk mérnök-tanárai oktattak és vizsgáztattak. Az államvizsga Győrött volt, ott a soproni tagozatra járt 19 fő felsőfokú technikus oklevelet kapott. A soproni gépipari üzemeket segítettük ezzel vezető káderek képzésében.

1965-től rendszeresen szervez az iskola betanító hegesztő tanfolyamokat, felváltva lánghegesztő és villamos ívhegesztő tanfolyamot. Az utóbbi 11 évben így 878 betanított hegesztőt képeztünk a soproni és a Sopron-környéki vállalatok, gyáregységek, valamint a mezőgazdasági gépjavító üzemek részére.

Az iskola tanműhelyében rendszeres termelőmunka is folyik. A tanulók kéziszerszámokat készítenek a kereskedelem részére. A vállalatok rendelésére pedig bér munkát vállalunk, olyan termelőmunkát, amely a gyakorlati oktatás tanmenetébe is beilleszthető. Így a vállalatok részére fontos géppalkatrészeket – köztük kúp fogaskereket is – készítünk. A tanműhelyek termelőkapacitása így segíti az üzemeket termelési tervük teljesítésében.

5. Az iskolát az 1951–1974. években a Kohó- és Gépipari Minisztérium tartotta fenn. 1974. szeptember 1-ével tanügyigazgatásilag, majd 1975. január 1-ével pénzügyileg is a Győr-Sopron megyei Tanács VB. főhatósága alá került.

Az iskolának jelenleg 25 dolgozója van, közülük 4-en 25 éve – indulás óta – itt dolgoznak.

A tantestület 17 tagú (5 közismereti és 12 műszaki tanár). A műszaki tanárok közül 7 mérnöki diplomával is rendelkezik.

Az intézet igazgatója 24 éve tanít az iskolában, s azt 1956 óta vezeti.

Az iskola sok szép sikert ért el a 25 év alatt a nevelő-oktató munkában. Különösen a munkára nevelésben, értve ezt a szellemi és a fizikai munkára egyaránt. Az eredményeket a felügyeleti szervek mindig elismerték. A negyed század alatt elért szép eredmények további jó munkára kötelezik az iskola valamennyi dolgozóját.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szabó Jenő: Adalék Heimler Károly egyéniségéhez

357 Szabó Jenő: Adalék Heimler Károly egyéniségéhez

Erdély Sándor a Soproni Szemle 15. évfolyama elé írt bevezetőjében¹⁽⁸¹⁾ a következőket mondja: „Heimler Károly haladó szellemű polgár volt. Helyet adott a lapban (Soproni Szemle) a természetrajznak is, de a főhangsúly nála a város polgárkorára esett. Kemény kézzel tartotta távol Heimler a jobboldali megnyilatkozásokat, de ugyanakkor érzéketlenül ment el a munkáskérdés kibontakozása mellett is”. E mondatok úgy is érthetők, mintha Heimler Károly általában nem törődött volna a munkáskérdésekkel,

holott ennek éppen ellenkezője igaz.

Ismeretes, hogy a munkások oktatásának, művelődésük emelésének, a parasztság felvilágosításának feladatát maga elé tűző „Úttörő társaság” első vidéki „Szabad iskola”-ját Sopronban, 1911. júniusának első felében nyitotta meg. Vaskó László erről szóló cikkében²⁽⁸²⁾ felveti a kérdést, mi tette lehetővé e haladó szellemű iskola megindulását. Vaskó az okokat abban látja, hogy Sopron értelmisége ebben az időben erősen baloldali, haladó szellemű volt, amit többek között az is bizonyít, hogy a szabadkőműves tagság nagy része soraikból került ki.

Sopronban a „Szabad iskola” megindulását és sikeres működését azonban főképpen az tette lehetővé, hogy a talaj már elő volt készítve. Másfél évvel előbb, 1909. novemberében dr. Heimler Károly városkapitány és Vogl Antal iparfelügyelő munkásgimnázium létesítése céljából értekezletet hívott össze. Ezen a kezdeményezés célját Heimler Károly a következőkben vázolta: „A létért való küzdelemben nemcsak minden anyagi erőt, hanem szellemi erőt is harcra kell vetni. Ezekkel azonban az iparos, különösen azonban az iparossegédek osztálya csak nagyon kis mértékben rendelkezik és ezidő szerint nem is áll módjában, hogy e javakat pótlólag megszerezze. A munkások szellemi színvonalának emelése nemcsak magának a munkásnak érdeke, hanem igen fontos gazdasági érdek is. Ennek tudatában érlelődött meg a terv, hogy a város falai között is létrehozzunk egy olyan intézményt, amely a munkásosztály tudását fejleszti.”³⁽⁸³⁾

A kezdeményezés sikerrel jár, mert két hónappal később már hírül adja a Soproni Napló: „Heimler Károly városi rendőrkapitány Töpler Kálmán polgármester segítségével a főreáliskola épületében (ma Széchenyi gimnázium) munkásgimnáziumot szervezett. A gimnázium 1910. január 25-én negyvennégy hallgató előtt nyílt meg.”⁴⁽⁸⁴⁾

Fenti tények nem azt bizonyítják, hogy Heimler Károly, aki egyébként tagja volt a soproni Széchenyi szabadkőműves páholynak (amiért elég kellemetlenség érte), „érzéketlenül ment el a munkáskérdés kibontakozása mellett.”

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

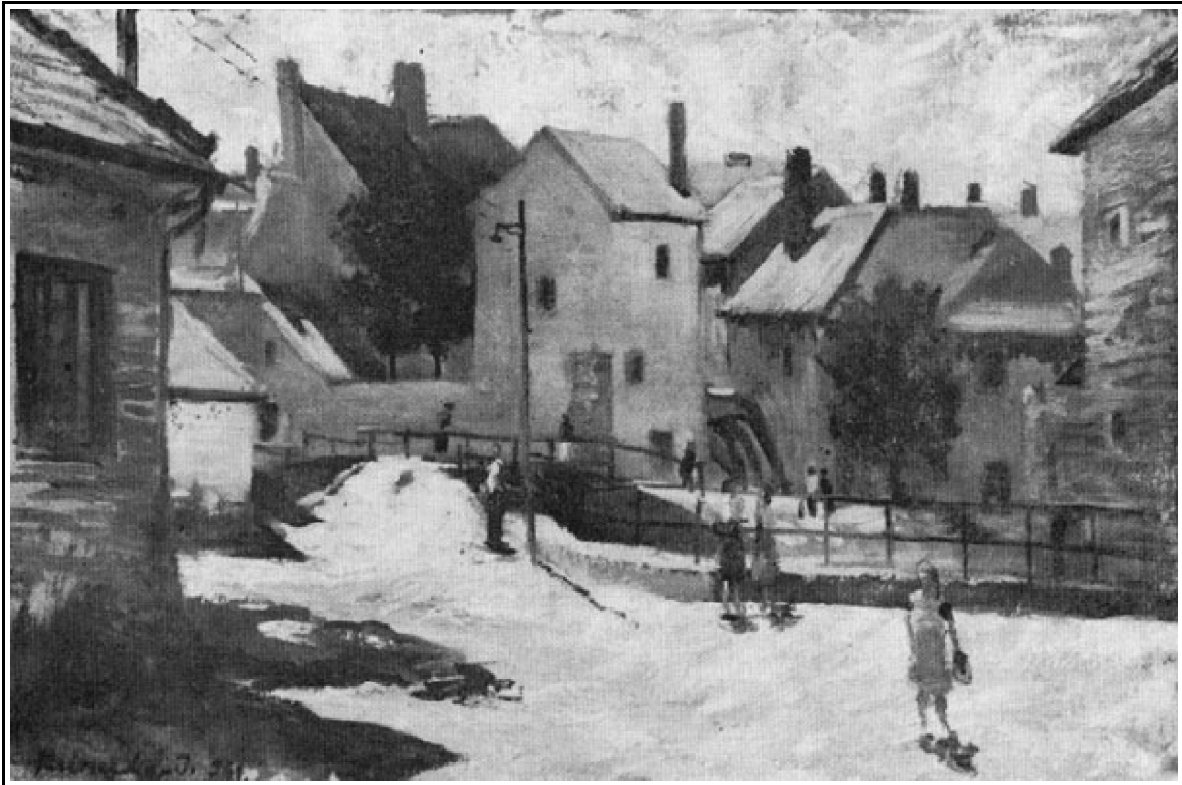
358 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Szabó Jenő: Reinecker János tárlata

Szabó Jenő: Reinecker János tárlata

1976 áprilisában három évtizedes távolléte után Sopronnak Miskolcra elkerült fia számolt be szülővárosának arról, mennyit gyarapodott tudásban, művészetben: Reinecker János állította ki a Festőteremben negyvenhat képét, akvarelleket, olajfestményeket, szénrajzokat, s nagyon sok, (huszonnyolc)

gouache-t.

Sopron: Ikvaparti részlet. Olajfestmény. Fotó: Broczkó Tamás

Reinecker János 1946-ban kényszerült el Sopronból; a Képzőművészeti Főiskola elvégzése után hiába pályázta meg az év. tanítóképzőben megürült rajztanári állást. Miskolcra került, évtizedeken át ott tanított szabadkézi rajtot, ábrázolót s vezetett művészeti szakkört. Most nyugdíjasan azt tervezi, hogy visszatér szülővárosába, amely nemcsak elindította a művészet útján, de azután is sok impulzust adott neki, hiszen nem is egyszer vett részt a soproni művésztelep munkájában s kiállításain.

Az egykori Kispócsi, ma Pócsi utcában, abban a házban töltötte ifjúságát, amely előtt az István bíró utca torkolatában lévő kőkút állott, s ahol a hagyományt és pletykát egyaránt gyűjtő Bunker Rajnald szerint a soproni boszorkányok mosták éjjelente szennyesüket s locsolták meg az arra tévedő lumpokat. ³⁵⁹Amikor fiatalkori emlékeink felelevenítése közben erről beszélgetünk, az érdeklődés parányi nyoma sem látszik rajta. A valóság talaján áll mindkét lábával, mint ahogy művészetében sincs nyoma misztikának, romantikának. Józanul, a boncoló kritikus szemével nézi a világot. De nem szolgálai naturalizmussal festi, mutatni, láttatni, tudatosítani akar képeivel. Munkái bizonyítják, hogy ritkán téved, biztos szemmel fedezi fel a valóság maradandó szépségeit, értékeit.

Abban a reáliskolában végzett, amely már annyi soproni művészt indított útnak: Horváth József tanítványa volt. Hangsúlyozza, hogy nem utánozza mesterét, de magáénak vallja annak művészi elveit: a megalkuvást nem ismerő becsületességet és őszinteséget. Ezt el is hiszem neki. Amikor ugyanis dicsérve emlékezem egy főiskolás korbéli tervezésére (Petőfi „Szel és Nap” című versének illusztrációjára), megállít: „Várj, az nem csupán az én munkám, abban Richly Emil is segített”. Ilyen őszinte csak az, aki szenvedélyesen keresi a

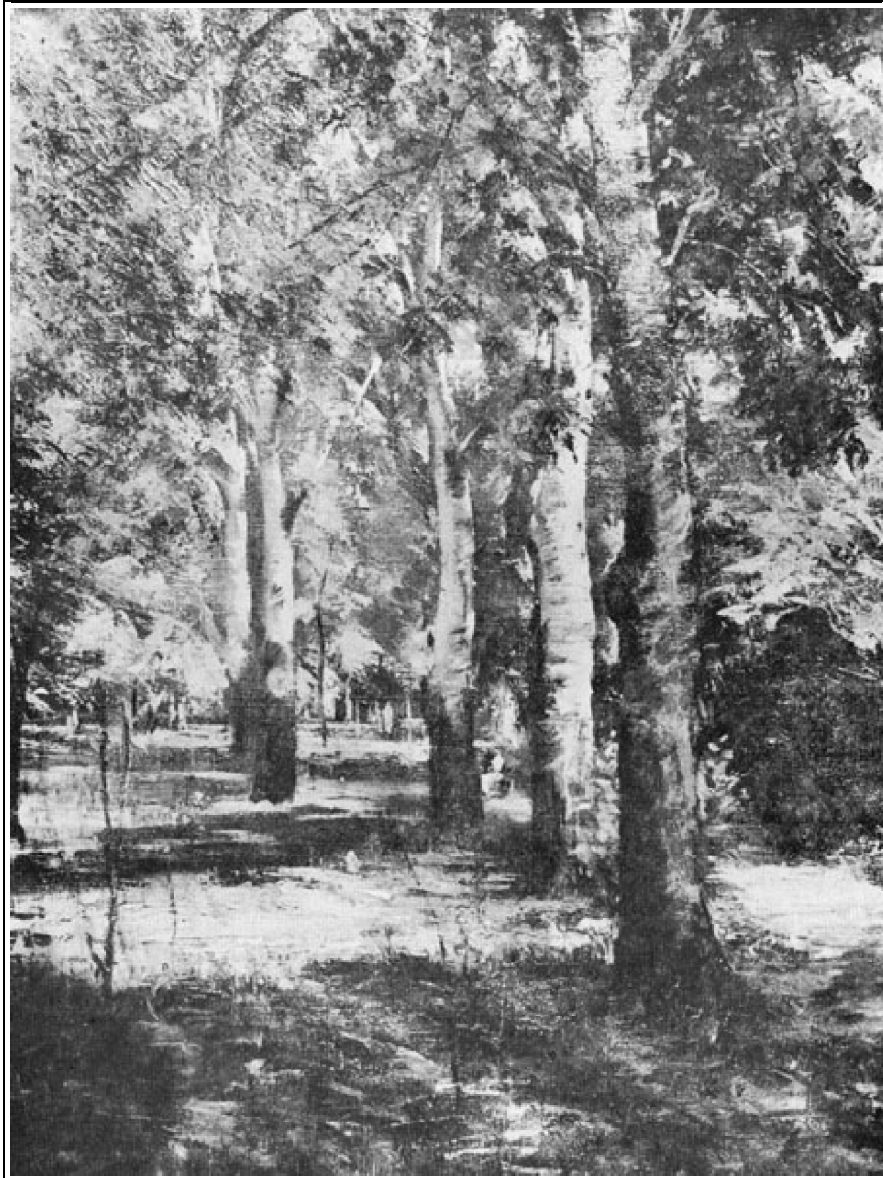
valóság igazi arcát.

Fejvázlatok. Szénrajz. Fotó: Broczkó Tamás

Ő maga festészetét természetelvűnek nevezi, amivel a skatulyázás ellen védekezik: nem impresszionista, nonfiguratív sem, nem áll a valóság felett, nem expresszív. A valóságot akarja megfesteni a maga belső hitelességében. Módszere: amint az arcképfestő az arc karaktervonásait, ő a táj jellemző részleteit emeli ki és hangsúlyozza, ilyen módon mutatva meg annak szépségeit. Mindezt azonban közérthetően, noha ennek ellenére sem vállalja azt, hogy a hagyományos úton járna, vagy maradi lenne. Ő úgy érzi: modern, hiszen a természetet festi és a természet szerinte mindig új és modern.

Festészetében a lényegre törekszik, azt akarja megragadni. Nemcsak egyszerűen festi a látott tájat, hanem megkísérli, hogy belehatoljon, azonosuljon vele. Ez igen jól látszik „Zivatar” című gouache-án, amelynek láttán a néző úgy [361](#)érzi, mintha a felhőszakadás lezúduló vizeinek közepén volna: pontosan a festő szituációja, aki zivatar közepette, esőverte autójában festette a képet. De lemérhetjük ezt soproni és sopronkörnyéki tárgyú, „Soproni gesztenyés”, „Brennbergi patak”, „Sopronbánfalvi táj” című képein is, amelyeknek áradó levegője éppen a soproni számára tudatosít olyan szépségeket, amelyeket már bizonyosan látott, de nem vett észre.

360 Miskolc: Népkerti fák. Olajfestmény. Fotó: Broczkó Tamás

Reinecker János emberi egyszerűségéből teljességgel hiányzik mindenféle nagyképűség. Egyáltalán nem tagadja, hogy igenis érdekli, ki nézi képeit és mindenképp fontosnak tartja, hogy a szemlélő meg is értse őket, mert szerinte az a művészet, amely nem a tömegekhez szól, nem tölti be hivatását. Reinecker János azonban a népszerűség, az anyagi előnyök kedvéért sem hajlandó leszállni a levelezőlap-tájképfestés szintjére. Nemcsak művész, pedagógus is: a nézőt igyekszik magához emelni ízlésben, látásban, művészetigénylésben.

Ehhez minden eszköze megvan: virtuóz technikája, az évtizedes gyakorlat rutinja, őszinte művészi igényessége és legfőképpen: tehetsége.

A szülőváros érdeklődéssel, megbecsüléssel, elismeréssel fogadta idegenből hazaérkezett fiát és köszönettel a szép élményt, amit képei nyújtottak.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

MEGEMLÉKEZÉSEK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976)

Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976)

1976. július hatodikán, életének nyolcvannegyedik évében meghalt Becht Rezső. Magas kora ellenére halála számunkra meghökkentően váratlan. Naponta láttuk, amint fiatalosan energikus lépteivel szaporán rótt a soproni utcákat, erdőket, és úgy éreztük, a halál messze, évtizedek távolságában van tőle.

Jó és vigasztaló az, hogy ő maga is úgy hitte öntudata utolsó percéig. Amikor azon a július eleji nap késő délutánján elindult lövérebe, azt tervezve, megitatja madarait, (aznap tikkasztóan meleg volt) s hazajöve, vacsora után leül íróasztalához, hogy – mint majdnem minden este, – írja „Öreg szemmel” címmel feljegyzéseit élete visszaidézett emlékeiről, még nem tudta, hogy már leírta élete utolsó kéziratlapját. A lépcső utolsó fokán megcsúszott és a könnyebb sérülésnek látszó baleset halálos lett. Az utolsó lépcsőfok valóban az utolsó volt.

Becht Rezső sokat foglalkozott a halállal. A század tízes éveinek elején kezd írni, amikor az irodalom és költészet divatos témája a halál. Ady a „Halál rokona” és évtizedeken át viaskodik „a nagy bizonytalansággal, a biztos romlással”. Mint általában korának fiatalságára, Ady bizonyosan hatással volt Becht Rezsőre is. De ezen túl, a „divatos téma” csakhamar fizikai valóság lesz számára, amellyel szembe kell néznie az orosz front lövészárkában és az éhezést, fázást, kolerát, vigasztalanságot jelentő hadifogság éveiben is. „Ha az ember a Haláltól jön, a legközelebbi sarkon szembefut vele”, vallja ezekről az időkről és a halált nagy betűvel írja, mint a keresztények az istent.

A fogságból hazatérve, amikor a múltó évek csitító nyugalmában feldolgozza önmagában a háború és fogság egész életére kiható kalandját, ismét a halálról kell szólnia, hiszen legtöbb élményének az a megoldása vagy befejezése. ³⁶²Szemléletesen mutatja ezt magába vonult belső számadása eredményeképpen megszületett első magyar nyelvű (addig csak egy verskötete jelent meg „Kosmische Legende” címen, német nyelven) országosan igen kedvezően fogadott könyve, a „Szomeya-szán nevetett”. A kötet novellái közül szinte mindegyikben szerepel valamilyen formában a halál. Bár a halál gyakori felbukkanása, – nem egyszer deus ex machinaként is – főképpen Becht Rezső fiatalkori írásaira jellemző, később is fel-feltűnik, mint a „Szitakötők”-ben, egyik legszebb írásában és az ötvenes évek végén írt „Gergő bácsi” című novellájában, többek között.

A fiatal Becht Rezső halál-centrikussága nem csupán a kor divatos írói attitűdje, hanem a háború és fogság

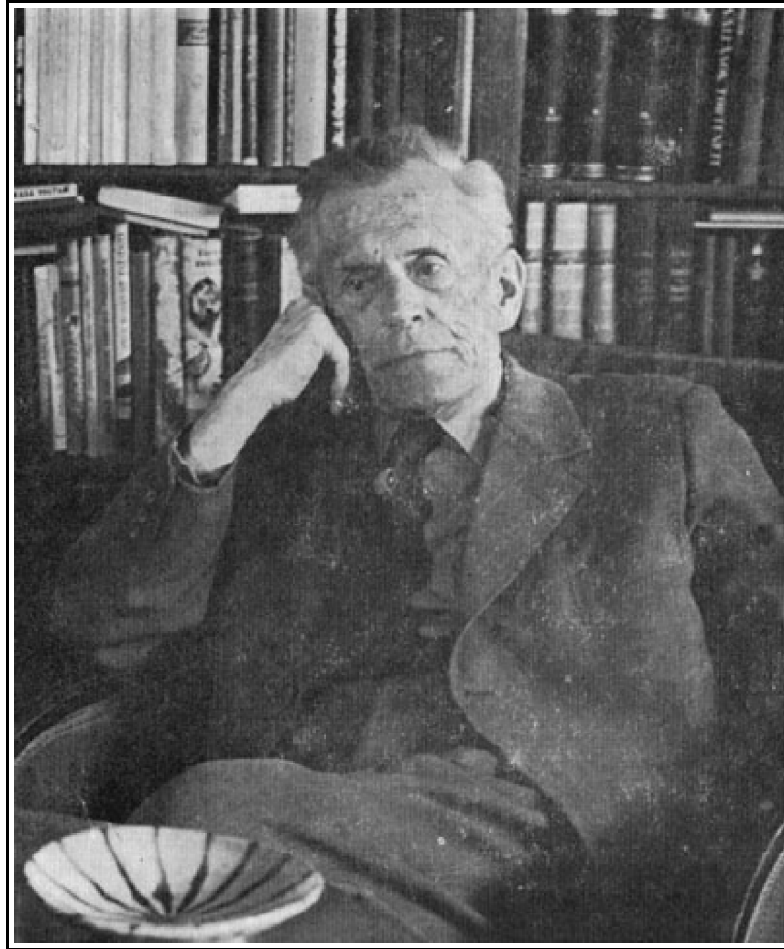
következménye is. Úgy védekezik ellene, hogy megpróbálja átformálni, kivetköztetni félelmetességéből. „Nem Holbeinnek a Kaszása, nem is a vérszomjas Huicilopichtli, – ez a Halál nem a Romboló, hanem a barátságos Megsegítő”, írja és persze próbálja elhíttetni is önmagával. Ezért állítja a „Szomeya-szán nevetett” című írása főszereplőjét, a „barátságos öregember”, a Halálisten szobrát, – átlépve a novellából saját életébe, – íróasztalára.

Becht Rezső azonban nem adys alkat, ő nem a „Halál rokona”, hanem egészséges, fiatal férfi, akinek számára nem az a megoldás, hogy a halált barátjává teszi, hanem az, hogy megfélemedezzen róla, még ha ott is áll jelképesen íróasztalán. Ebben segíti az, hogy a háború és fogság élményei szükségszerűen elhalványulnak, „már tud ágyban is aludni”, (fogságból visszatérve sokáig képtelen volt rá), kezdi érdekelni a környező világ, utazik, bejárja Európát Izlandtól Rómáig és Londontól Moszkváig, hogy hazatérve újra és újra elgyönyörködjen a szülőváros szelíd szépségében. Valamikor festőnek készült, most a szavak palettájáról keresi a színeket, hogy tudósítson róla.

Egy kisebb és nagyobb kör gyűlik köréje. A kicsiny néhány meghitt baráté, a nagy: madarak, virágok, fák, erdő, vihar, felhőjáték: a természet. Mintha a természettel szemben feloldódna a rejtett, de soha levetkezni nem tudott tartózkodása. Gyönyörű sorokat ír a madarakról, „akik” ismerik, virágokról, amelyek „vigasztalói”, a fákról, amelyek szimbólumokká tudnak nőni, kertjének valamennyi élőlényéről, teremtményéről. Nőről, de emberről sem írt le soha olyan bensőségesen szép gondolatokat, mint a természetről. Megszületnek a „Soproni évszakok”, a „Kert a viharban”. Nemesveretű soraik egy természettel együttélő ember őszinte vallomásai.

A két háború közti idő életének legtermékenyebb és talán legszebb korszaka. Rendszeresen ír és neki megadatik a próféta-ság saját hazájában, szülővárosa rangos írónak ismeri el, könyveit, cikkeit két nyelven olvassák, s ha fellép a Frankenburg Irodalmi Körben, zsúfolt ház hallgatja. Talán azért, mert írásaiban a szülőváros egyre újabb és újabb rejtett szépségeit fedezi fel, de talán azért is, mert olyan jó soproninak lenni és büszkén hallgatni, ha ő szól a rádióban – városáról. Nem véletlen, hogy a meginduló Soproni Szemle első számának első cikke az övé: „Az én városom”. És utána sorozatban a többi, „Sopron és a soproniak”, a „Város és erdő”, „A szülőváros felfedezése”. Neki ítéltek az 1921-es népszavazás emlékére alapított arany irodalmi „Hűség”-díjat. Ezt a kitüntetést nagy becsben tartotta, mutatja az is, hogy majd minden önéletrajzában megemlíttette még akkor is, amikor az nem volt éppen opportunus.

A nyugalmas évek azonban hamar elfutnak, a látóhatár szélén ismét borul az ég. A fajüldöző törvények tragédiái őt is megérintik. Közelálló barátok, a műfordító Mohácsi Jenő és a festő Bilitz Margit menekülnek előle a halálba. ³⁶³Nem kell ugyan bevonulnia, de a háború anélkül is közel kerül hozzá. Először 1943-ban, amikor a „Sopronbánfalvi hősi temető” címmel rádióbeszélgetést folytat Budinszky Sándor rádióriporterrel, az első világháborúban elesett bajtársokról emlékezve meg. A párbeszédbe váratlanul egy harmadik hang is bekapcsolódik: ugyanazon a hullámhosszon – Moszkvából. Emlékeztet a Donkanyar elpusztult honvéd áldozataira, az ezer kilométer távolságból érkező szavakkal Becht Rezső minden mondatának félelmetes visszhangot adva. Az adást félbeszakítják és jól emlékezem reá, Becht Rezsőn még hetekkel utóbb is érződött a megrendítő élmény. Aztán még közelebb jön hozzá a háború, 1944. december hatodikán szobája erkélyéről csatatérre lát: a bombákkal füstölgő, rommá pusztított szülővárosára. Ezekben az időkben a halál megint nem irodalmi téma, hanem komor valóság, az íróasztalon a rideg Kaszás eltakarja a joviális Halálistent.

Fotó: Torma József

Alig néhány év és nyugdíjba megy. Ezután már minden múltó év újabb emlékeztető. Akkor éreztem meg ezt, amikor hatvanas évei végén írói összejövetelre invitáltam és ő megrázta fejét: „Hagyjatok engem békén, hiszen már 364aggastyán vagyok”. Nem az, szinte még ereje teljében van, de számolja az éveket, készül.

A készülődés évei, – honnan is tudhatná, – évtizedekre nyúlnak. De már megírta rövid életrajzát, amely tömör szűkszavúságában egyetlen betű változtatás nélkül nekrológja is lehetne, – talán annak is szánta. Végrendelkezik, főképpen a számára legértékesebbekről: könyveiről. Szinte kötetről-kötetre menve hagyatkozik belőlük rokonnak, barátnak, levéltárnak, egykori iskolának. Számbaveszi szellemi hagyatékát is, elkészíti munkáinak bibliográfiáját, ez maga is majd egy ívnyi kézirat. Visszavonul a nyilvánosságtól, kimarad a Helytörténészek Baráti Köréből is, búcsúzó levelében korát és megromlott egészségét hozza fel okul. Talán egy kicsit túloz, mert változatlanul járja a várost, erdőt és rendszeresen dolgozik.

Azon a július eleji napon „nem Holbeinnek rideg Kaszása, nem is a vérszomjas Huicipochitli”, hanem a Megsegítő, a Barát jön el hozzá. Lábujjhegyen, hogy fel ne ébressze: álmában hal meg.

Különös írói egyéniség. Ír, de mintha csupán önmagának szánná, nem házal, nem kínálja írásait kiadóknak,

de adja, ha kéri tőle. A felszabadulás után majd egy évtizeden át visszavonulva leír ezerkétszáz oldalnyi kéziratot, jóformán életművének nagyobbik hányadát, de ezt teljesen elzárja kortársai elől. Végso rendelkezése szerint csak halála után ötven év múltán hozható nyilvánosságra, addig a Széchényi Könyvtár és a Soproni Állami Levéltár őrzi zárt letétként. Mi rejtőzik e magatartás mögött? Inkább: mi minden játszódott le addig, amíg Becht Rezső erre az elhatározásra jutott?

Bizonyos, ha nem ilyen tartózkodó, ma az országban és valószínűleg a határokon túl is szélesebb körben ismernék nevét és írói működését. Olyan magasan indult, ahová vidéki író csak évek küszködése árán jut el: a fővárosba, sőt fővárosokba. Első írásai olyan lapokban jelennek meg, mint Kafka és Hasek Prager Tagblattja, a Neues Wiener Tagblatt, az Österreichische Monatshefte, a Pester Lloyd, a Deutsche Eichen című antológia. A kapcsolatot velük ő szakítja meg, amikor fasizálódnak, nem küld nekik kéziratot, hiába kéri. Ugyanúgy nem publikál a szélsőjobbá gleichschaltolt helyi lapokban sem. Egy pillanatig sem hagy kétséget az iránt, hogy nem ért egyet a fasizmussal, ezért nem ír. 1944. október 15-én éjjel ezért van ő is a Gestapo letartóztatottjai között.

Az ember azt várná, hogy a felszabadulás után elhárulnak írói működésének akadályai. Éppen az ellenkezője történik. Hosszú éveken át hallgat. Önéletrajzában azt írja erről az időszakról, hogy vasáruyári igazgatóhelyettesi munkája miatt „irodalmi tevékenységre nem maradt idő”. Kétségtelen, hogy az újjáépítés hatalmas munkája az ő teendőit is megsokszorozta, de valójában az állítás mégis csak kifogás. Emlékezem azokból az évekből egy közömbösnek szánt megjegyzésére arról, hogy a Győr-Sopron megyei Hírlap és az Életünk kéziratot kért tőle, nem is egyszer, ő adott is, de sorozatosan nem közölték, azóta nem küld nekik. „Ami azt illeti, szemétkosaram nekem is van otthon”, jegyezte meg szarkasztikusan. Hiába próbálta jelentéktelenségnek feltüntetni, szavaiból kiéreztem, hogy nem csupán a szokványos szerkesztői hanyagságra gyanakszik.

Felmerül egy másik epizód is az ötvenes évek derekáról, amikor egyetlen szó miatt elmarad írói körünkből. Egyik szokásos összejövetelünkön a később [365](#) „Kisalföldi fórum” címen megjelent megyei antológia soproni anyagát válogattuk és ő „Szitakötők” című szép és már több helyen megjelent írását olvasta fel. A felolvasás befejeztével a pártbizottság jelen lévő funkcionáriusa azt a megjegyzést tette, hogy ő az írást „nívótlan”-nak tartja. Mindnyájan meghökkentünk a bántó és vitathatatlanul helytelen kritikára. Becht Rezső egyetlen szóval sem reagált reá, nekem négy szemközt azonban megmondta: „Beláthatod, hogy többé nem teszem ki magamat ilyen inzultusnak”, – s elmaradt közülünk, noha később kiderült, hogy a fiatal munkatárs hibás értelemben használta a „nívótlan” jelzőt, valójában „nem vonalast” akart mondani.

Rosszul ítélném meg Becht Rezsőt, ha azt hinném, hogy az ötvenes évek hallgatása mögött csak ezek az okok rejtőztek. Számára a felszabadulás után magára kényszerített némaság ugyanolyan súlyos, vagy talán még súlyosabb elhatározást jelentett, mint amellyel megszakította a fasisztává lett bécsi és pesti lapokhoz fűződő kapcsolatát. Nem is olyan kicsinyes okok idézték elő, mint szándékosan vagy véletlenül elhevertetett kéziratok, meggondolatlanul kimondott szavak, de még az abban az időben lealázóan méltatlan gyanúokok címen (teljesen alaptalanul névtelen levelek írásával gyanúsították) lakásán tartott házkutatás sem.

Mindez sértette ugyan önérzetét, hiszen ember volt ő is, hallgatásának igazi oka azonban a tények mögött megérzett, de sokszor egyáltalán nem is titkolt gyanakvás és bizalmatlanság volt. Szóbeszédként hallotta, hogy a „Wiedersehen mit Russland” című könyvének egyes megállapításait nem tartják helytállóknak, de soha nyíltan, szemtől-szembe nem kifogásolták, tehát még csak nem is védhette meg munkáját. „Talán igaza van annak a pártfunkcionáriusnak”, mondta azokban az időkben, amikor megpróbáltam visszahívni az írók közé, „nem tudok a mai ízlésnek írni”. Szavai nem így voltak igazak, azt kellett volna mondania:

nem tud írni azoknak, akik gyanakvással néznek reá, akik nem hisznek neki. Őszinte, egyenes és becsületes jellemét mélységesen bántotta az indokolatlan bizalmatlanság, mert soha okot reá nem adott. Ez késztette visszavonulásra, hallgatásra.

Hallgatása azonban csak kifelé, a nyilvánosság felé szólt, az író maga nem hallgatott el. Ha a jelennek nem írhat, ír a jövőnek: ekkor kezd bele a „Bűvös henger” című önéletrajzi írásába és írja majd egy évtizeden át azzal a szilárdan eltökélt elhatározással, hogy a munka életében nem kerülhet nyilvánosságra.

A hallgatás és magányos munka, ez a belső fogság második súlyos korszaka életének. A politikai helyzet változásával azonban körülötte is enyhülni kezd a légkör. Egyre gyakrabban kérik írásait, előadásokat kell tartania, látogatók, érdeklődők, alkotásra készülő fiatalok keresik fel, kérik tanácsát. A győri Kisfaludy Színház művészeinek közreműködésével rendezett szerzői estje nagy közönségsiker. Nyolcvanadik évéhez érkezve, mintha csak hegycsúcsra ért volna fel: megtisztult a levegő körülötte. A Kisalföld, az Életünk, a Soproni Szemle (1973, 97–102) méltató cikkekkel, írásainak közlésével köszönti, a város vezetősége a Lackner-éremmel, majd a „Pro urbe” kitüntetéssel, a város hétszáz éves centenáriumára megjelenő „Soproni írók antológiája” írói rangjához méltó, bő válogatást hoz írsaiból, műfordításaiból. A város határán túl a Neue Zeitung szép cikkel és a „Virágportrék”-ből részletek közlésével ismét az ország figyelmét hívja fel reá.

A sors igazságtévése, hogy élete utolsó éveit abban a köztisztelőben és megbecsülésben élhette, amelyet emberi és írói magatartásával mindenkor megérdemelt.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája

366 Becht Rezső írásainak bibliográfiája

(Az I–IV. részben zárójelben a mű keletkezési helye és ideje szerepel, az V. részben a cím után álló évszám a fordítás évét jelzi, helye mindig Sopron. Rövidítések: SV = Sopronvármegye; PRTB = Prager Tagblatt; OeZ. = Oedenburger Zeitung; SN = Soproni Napló; ÚSV = Új Sopronvármegye; SH = Soproni Hírlap; KA = Kisalföld; PL = Pester Lloyd; NFP = Neue Freie Presse; NWT = Neues Wiener Tagblatt; SSz. = Soproni Szemle; SIA = Soproni írók antológiája)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / I. KÖLTEMÉNYEK

I. KÖLTEMÉNYEK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / I. KÖLTEMÉNYEK / a) Magyar nyelven:

a) Magyar nyelven:

A Práterben (Wien, 1914. május)

A vénleány (Wien, Hauptallee, 1914. május)
Szerte a világban most gyilkosok járnak (Ogurzova, 1915. április 20)
Rabok országában kezdődik a tavasz (Ogurzova, 1915. április 22)
Nem vagyok már pogány (Ogurzova, 1915. április 22)
Mi vagyok én mostan? (Ogurzova, 1915. április 25)
Gyónás (Novo-Nikolajevszk, 1915. július 15)
Álmodban (Berezovka, 1915. november 15)
Karcú, magas vázák (Berezovka, 1915. november 18)
Világvihar (Berezovka, 1915. december 23)
Alkonyati ének (Berezovka, 1915. december 24)
Karácsony (Berezovka, 1915. december 24)
Najce (Berezovka, 1915. december 24)
Tavasz (Berezovka, 1916. március 3)
Béke (Berezovka, 1916. március 3)
Az én királyságom (Berezovka, 1916. április 4)
Egy régi dal (Berezovka, 1916. május 20)
Karácsonyi ima (Berezovka, 1916. december 24)
Húsvéti kereszt rígmus (Sopron, 1933. húsvét). Megjelent: SV. 1935. április 24.
Imához! (A soproni tűzérelékmű felavatására). Megjelent: SV. 1936. május 20.
Cicella kakasa. Székely népballada. (Sopron, 1946. október)
Soproni akvarellek: Tavasz, Nyár, Ősz, Ciklámen keringő, November, Szüreti nóta, Hó-menüett, Sí-nóta (Sopron, 1954. szeptember). Megjelent: „Soproni kis útitárs”, 1967; SIA 1976.
Kredosziász. Tréfás éposz. (Sopron, 1955. augusztus)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / I. KÖLTEMÉNYEK / b) Német nyelven:

b) Német nyelven:

Traum (Berezovka, 1915. november 11)

Der Tod des Schwans (Berezovka, 1917. augusztus 17). Megjelent: „Der Gral” című berezovkai hadifogoly újságban.

Nacht (Berezovka, 1918. február 3). Megjelent: „Der Gral”-ban.

Du (Berezovka, 1918. október 9)

Wir (Nikolsk-Usszuriszk, Vladivosztok mellett, 1919. húsvét)

Spätherbstabend (Nikolsk-Usszuriszk, 1919. szeptember 14)

Paraphrase (Nikolsk-Usszuriszk, 1919. november 15)

Das Glück (Nikolsk-Usszuriszk, 1920. április 16)

An einen Freund (Nikolsk-Usszuriszk, 1920. május 13)

Die Dschunken (A dél-kínai tengeren, 1920. szeptember 25). Megjelent: PRTB. 1926; előadta a budapesti rádió 1937. május 13-án.

Erinnerung an Pulo-wai (Sabang, Holland-India, 1920. október 2). Megjelent: OeZ. 1924.

Zurück aus der Gefangenschaft (Sopron, 1920. november)

Renaissance (Sopron, 1920. november)

Begegnung (Sopron, 1920. november)

Fragen in dunkler Stunde (Sopron, 1920. november)

Erste Sonne (Sopron, 1921. február 25)

367 Spaziergang (Sopron, 1921. március 23)

Warum? (Sopron, 1921. április 3)

Ich trag in meiner Seele (Sopron, 1921. április 4)

Es führt kein Weg (Sopron, 1921. április 5)

Ich danke dir (Sopron, 1921. április 5)

Allein (Sopron, 1921. április 6)

Das ewige Lied (Sopron, 1921. április 10)

Entsagung (Sopron, 1921. április 16)

Abschied (Sopron, 1921. április 16)

Die Sehnsucht (Sopron, 1921. július 17)

Welträtsel (Sopron, 1921. augusztus 12)

Pilgerzug (Sopron, 1921. augusztus 24). Megjelent: „Kosmische Legende” c. kötetben

Der weisse Tod (Sopron, 1922. március)

Die Dame in Schwarz (Sopron, 1922. április 16)

Frühlingsouverture (Sopron, 1922. április 14). Megjelent: OeZ. 1922.

Graue Tage (Sopron, 1922. augusztus)

Neues Leben (Sopron, 1922. október)

Allerheiligen (Sopron, 1922. november 1)

November 1922 (Sopron, 1922. november)

Sonett (Sopron, 1922. november 27)

Dir (Sopron, 1922. november 29). Megjelent: PRTB. 1926; „Deutsche Eichen” c. antológiában

Meine Verse (Sopron, 1922. december 1)

Deine Bilder (Sopron, 1922. december 19)

Beim Thee (Sopron, 1922. december 19)

Blaue Stunde (Sopron, 1923. január 30). Megjelent: PRTB. 1926.

Michelangelo (1923. március 3)

Karfreitag (Sopron, 1923. március 30)

Gnade (Sopron, 1923. június 17)

Aus Manu's Gesetzbuch (Sopron, 1923. augusztus 20)

Reichtum (Sopron, 1923. augusztus 24)

Zwei Lieder an Mylitta: Der Jüngling spricht (Sopron, 1923. november 24); Der Mann spricht (Sopron, 1923. november 25)

Marschlied durchs Leben (Sopron, 1923. december 16). Megzenésítette Kárpáti Sándor. Összefoglalva a „Baum” című kéziratos kötetben.

Sylvesternacht (Sopron, 1923. december 31)

Der Judenknahe (Sopron, 1924. október 16)

Maria Zell (Sopron, 1924. november 1)

Gespräch im Herbst (Sopron, 1924. november 2)

Erwartung (Sopron, 1924. december 18)

Rauhreif (Sopron, 1925. január 25). Megjelent a „Deutsche Eichen” c. antológiában.

Zwei Wanderer (Sopron, 1925. március 15)

Die Nonne (Sopron, 1925. március 15)

Blumen am Schreibtisch (Sopron, 1925. november 1)

Waldgedanken (1925. október)

Heilige Nacht (Sopron, 1925. december 24). Megjelent: OeZ. 1933. december 24.

Die Insel der Sonne (Sopron, 1926. március)

Mädchen am Fenster (1926. május 23)

Du bangst (Sopron, 1926. május 26)

Die Ferne (Sopron, 1926. június 29)

Tage der Reife (Sopron, 1926. szeptember 18). Megjelent a „Deutsche Eichen” c. antológiában

Tränenschuld (Sopron, 1926. szeptember 26)

Der Turm (Sopron, 1926. november 24)

Christnacht (Sopron, 1926. december 24). Megjelent: OeZ. 1927; Innsbrucker Nachrichten 1928. december 22.

Zwischen zwei Küssen (Sopron, 1927. február 13)

Weg und Ziel (Sopron, 1917. február 27)

Beethoven (Sopron, 1927. április 3). Megjelent: OeZ. 1927.

Am Rande (Sopron, 1927. július 28)

Sibirische Sonette (Sopron, 1927. december). Megjelent: a „Kosmische Legende”, a „Plenny” és „Deutsche Eichen” c. kötetekben.

Angst (Sopron, 1928. február 9)

368Gottsuche (Sopron, 1928. május 13). Megjelent: „Österreichische Monatshefte, 1930, IV–V.

Sekirn (Sekirn, 1928. június)

Erwartung (Sekirn, 1928. június)

Wochenende (Sopron, 1928. augusztus 20)

Versöhnung (Sopron, 1928. augusztus 25)

Elegie (Sopron, 1928. október 1)

Der Dom (Sopron, 1928. november 4). Megjelent: a „Kosmische Legende” c. kötetben Erwachen (Sopron, 1928. november 18)

Ein Dichter (Sopron, 1929. április)

Der Tempel der Sieben Jahre (Sopron, 1929. október)

An Ruth (Sopron, 1931. augusztus 29)

Sonette an Ly: Der Mund; Die Hände (Sopron, 1932. július 31)

Kosmische Legende (Sopron, 1932. november). Megjelent a „Kosmische Legende” c. kötetben, Röttig-Romwalter Nyomda Bérlői, 1934, 60 lap.

Ein Vierziger trotzt (Sopron, 1933. február 19)

Vor Singapore (Sopron, 1933. augusztus 26). Megjelent: OeZ. 1936. április 12; előadta a budapesti rádió 1937. május 17-én.

Zum Gebet (A soproni tűzérelmékmű felavatására). Megjelent: OeZ. 1936. május 22. Verse mit Prolog und Epilog zu Frans Maserrels Holzschnittwerk (Sopron, 1930). Megjelent: Geschichte ohne Worte, 1930.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / II. ELBESZÉLÉSEK, JELENETEK, RAJZOK

II. ELBESZÉLÉSEK, JELENETEK, RAJZOK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / II. ELBESZÉLÉSEK, JELENETEK, RAJZOK / a) Magyar nyelven:

a) Magyar nyelven:

Seligmann első tavasza (Bécs, 1914. június). Megjelent: SN. 1914. július 19.

A „Fräulein” (Sopron, 1932)

Déli gyümölcs: Vetturini, A katakombák őre, Antik traccs, Mit kapott Beppo Padovából (Róma, 1932). Megjelent: Soproni Notesz, 1933.

Árnyak (Sopron, 1936. december). Megjelent: SN. 1937. március 28.

Mandzsuria, 1918 (Rádiójelenet). Megjelent: SV. 1937. december 25; könyvalakban 1938. jan. 1.

Szovjetlányok (Sopron, 1938). Megjelent: Irodalmi Magazin. 1938.

Beteljesülés (Sopron. 1938). Megjelent: Soproni Kalendárium, 1938.

Az ezüsthajú kaktusz (Sopron, 1939). Megjelent: ÚSV. 1939. dec. 24; előadva TESz Irodalmi estjén. Sopron, 1941. nov. 22.

A singaporei bűvár (Sopron, 1937). Megjelent: Soproni Mozi, 1937. dec. 24.

Szomeya-szán nevetett (Elbeszélések: Szomeya-szán nevetett; Egy bogár fut az úton át; Az első mámor legendája; Ember az űrben; Sárga ház; Találkozás; A kéz; Éjszaka; Júniusi viharok; Bajtársak). Röttig-Romwalter Nyomda bérlői, Sopron, 1935, 177 lap.

Tükör előtt (Állatmesék: A vásárcsarnok előtt; Békák; A rózsabogár; Kuttyák; A varjak; Egérbölcsesség; Tízórai; A kakas tragédiája; Az esőgiliszta; Vaddisznók; A futrinka, A pókháló; Képmutatás). Sopron-Tómalom, 1939 nyarán. Megjelent: ÚSV. 1940. jan. 6–febr. 25-ig.

Vendel és a hó (Sopron, 1939). Megjelent: ÚSV. 1940. jan. 28.

Az elágazó út (Sopron, 1939). Megjelent: 1940. márc. 24.

Az összezúzott panoptikum (Sopron, 1940). Megjelent: ÚSV. márc. 24.

Mária, a pesztonka (Sopron, 1940)

A diktátor (Sopron, 1941)

Megérkezés (Részlet a „Dalmáciai elégia” c. regényből). Megjelent: ÚSV. 1941. dec. 25. Vihar a kertben (Részlet a „Kert a viharban” c. regényből). Megjelent: SH. 1941. dec. 25.

A bús festő panaszaiából (Sopron, 1942). Megjelent: KA. 1961. máj. 21.

Szitakötők (Sopron, 1942). Előadta: Frankenburg Ir. Körben 1942. november; megjelent: SH. 1942. dec. 24; Soproni Helikon, 1943; Kisalföldi Fórum, 1962; Vas Népe, 1976.

Megindul a jég (Sopron, 1943). Megjelent: Híd, 1944. ápr. 15.

Találkozás Kijevben (Sopron, 1943). Előadták a budapesti rádióban. 1943. nov.

Virágok (Sopron, 1943). Előadta Szörényi Éva a budapesti rádióban, 1944-ben. Megjelent: [369SIA](#), 1976.

Béke (Sopron, 1945) Előadta a Frankenburg Ir. Körben.

A Megváltás legendája (Sopron, 1945). Előadta a Frankenburg Ir. Körben.

A nagy pillanat (Sopron, 1946). Előadta a Frankenburg Ir. Körben.

Levelek Európából (Sopron, 1946)

A bethlehemi éjszaka (Sopron, 1951)

Húsvéti hóvirág (Sopron, 1956)

Az Alma Mater (Sopron, 1957). A líceum 400 éves jubileumán tartott beszéd.

Luci, a kis lucfenyő (Sopron, 1957)

A bűcsúztató (Sopron, 1958. június)

Halhatatlanság (Sopron, 1958. július)

A harkály és szúnyog (Sopron, 1958. július). Megjelent: KA. 1963. okt. 6.

Gergő bácsi (Sopron, 1959. október). Megjelent: KA 1960. aug. 20.

A szépíró (Sopron, 1960. január). Megjelent: KA. 1963. okt. 20.

Szenvedők (Sopron, 1960. március)

Ősz a brennbergi völgyben (Sopron, 1963. október). Megjelent: KA 1963. dec. 1.

Az elvarázsolt konyhakert (Részlet a „Kert a viharban” c. könyvből). Megjelent: KA 1964. febr. 1.

Honvagy (Sopron, 1964). Megjelent: KA 1964. aug. 30; SIA, 1976.

A garda tói pesztonka (Sopron, 1964). Megjelent: KA. 1964. dec. 13.

Hó... hó... hó... (Sopron, 1965). Megjelent: KA, 1965. jan. 17.

Árnyak a karácsonyfán (1965. évi változat). Megjelent: KA. 1965. dec. 25.

Anekdóta (Sopron, 1966. március)

Figurák (Sopron, 1966). Megjelent: KA. 1966. júl. 24.

Olasz saláta olajjal és borssal (Sopron, 1966). Megjelent: KA 1966. júl. 28 és szept. 4.

Legyek (Sopron, 1966). Megjelent: KA 1966. nov. 13.

A magányos fenyő (Sopron, 1966). Megjelent: KA 1966. dec. 25.

Csinnadratta (Sopron, 1966). Megjelent: KA 1967. nov. 19.

Olvasás (Sopron, 1965)

Virágportrék: Tavaszi krókusz, Barkák, Őszi kikerics. (Sopron, 1943). Megj. KA. 1976. júl. 17; SIA 1976.

A bűvös henger. Önélet- és korrajz. (Sopron 1955–67)

Öreg Szemmel. Feljegyzések (Sopron, 1968–1976).

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / II. ELBESZÉLÉSEK, JELENETEK, RAJZOK / b) Német nyelven:

b) Német nyelven:

Verweht (Fogságban). Sopron, 1922.

Spiralen (Sopron, 1926). Megjelent: Österreichische Monatshefte, 1929; PL. 1942.

Agonie (Rádiójelenet). Sopron, 1922. Megjelent: OeZ. 1922.

Die einsame Föhre (Sopron, 1926). Megjelent: NFP 1931. dec. 26.

Das Ereignis (Sopron, 1926)

Menschen über Bord (regény, Sopron, 1928). Megjelent: NWT. 1933. júl. 23–aug. 12.

Junistürme (Sopron, 1931)

Das gelbe Haus (Sopron, 1932)

Someya-sans ewige Urlaub (Sopron, 1932)

Der Mann auf dem Seil (Sopron, 1933). Megjelent: NWT 1933. szept. 24.

Schattenbilder aus dem sibirischen Tagebuch (Sopron, 1933). Megjelent: OeZ. 1933. November, 1918 (Rádiójelenet, Sopron, 1932). Megjelent: OeZ. 1932.

Die Legende vom ersten Rausch (Sopron, 1933). Megjelent: OeZ. 1940. márc. 23.

Nachtgroteske (Sopron, 1933). Megjelent: PL. 1942. máj. 19.

Seltsame Begegnung (Sopron, 1933). Megjelent: PL. 1942. júl. 22.

Kameraden (Sopron, 1933). Megjelent: NWT. 1934. márc. 4.

Plenny (Sopron, 1933). Megjelent: NWT 1936. ápr. 16.

Die Hand (Sopron, 1933). Megjelent: OeZ. 1936.

Abschied (Sopron, 1934). Megjelent: NWT. 1935. dec. 8.

Der Kaktus Joachim (Sopron, 1935). Megjelent: NWT. 1936. szept. 1.

Maria, die Magd (Sopron, 1935). Megjelent: NWT. 1936. aug. 6; PL. 1943. jún. 23; OeZ. 1936. dec. 25.

Der Porzellanamor (Sopron, 1936). Megjelent: NWT. 1937. jan. 24; OeZ. 1936. dec. 25.

Auch Einer (Sopron, 1936)

Die Leichenrede (Sopron, 1936)

Nachtschicht (Sopron, 1933)

Rosen in den Wolken (Sopron, 1938). Megjelent: NWT. 1938. jún. 4.

370 Schatten über den Weihnachtsbaum (Sopron, 1938). Megjelent: OeZ. 1938. dec. 25.

Schnee (Sopron, 1938). Megjelent: OeZ. 1940.

Kjang (Sopron, 1925). Megjelent: OeZ. 1939. dec. 23.

Panoptikum (Sopron, 1940)

Die weisse Sintflut (Sopron, 1940). Megjelent: PL. 1943. febr. 14.

Wolkenbruch (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1943. márc. 21.

Eisgang (Sopron, 1943)

Der grosse Augenblick (Sopron, 1946)

Die Nacht von Bethlehem (Sopron, 1951)

Grünspecht und Mücke (Sopron, 1958)

Blumenportraits (Sopron, 1943) Megjelent: Neue Zeit, 1976.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / III. TANULMÁNYOK, TÁRCÁK

III. TANULMÁNYOK, TÁRCÁK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / III. TANULMÁNYOK, TÁRCÁK / a) Magyar nyelven:

a) Magyar nyelven:

Az Alpeselek felett (Sopron, 1933). Megjelent: SV. 1933. nov. 26.

Lépcsőfokok (Sopron, 1933). Megjelent: Soproni Notesz, 1933. dec. 24.

Emlékezés egy soproni származású újságíróra (Sopron, 1934) Megjelent: SV. 1934. dec. 30.

Felhők (Sopron, 1935). Megjelent: Hétfő, 1935. jún. 15.

A város melódiája (Sopron, 1935). Megjelent: SH. 1936. dec. 25.

Délutáni eső a Tómalmon (Sopron, 1936). Megjelent: SH. 1936.

Játék a földgömbbel (Sopron, 1936). Megjelent: SV. 1936. dec. 25.

Líceumi tanárok – líceumi diákok. Előadás a Líceumi Diákszövetség 1936. február 29-i estjén. Megjelent: SH. 1936. március.

Kínai színház (Sopron, 1937). Előadás a Frankenburg Ir. Körben, 1937. Megjelent: SV. 1937.

A művész és a visszhang (Sopron, 1937). Megjelent: SH. 1937.

Sopron, a legnyugatibb magyar város (Sopron, 1937). Rádióelőadás 1937. aug. 20. Megjelent: SH. 1937.

Széljegyzetek (Sopron, 1937). Megjelent: SH. 1937.

Az én városom (Sopron, 1937). Megjelent: SSz. 1937, 3–10.

Csodák (Sopron, 1938). Előadás. Megjelent: SH. 1938. dec. 25.

Az időfolyam (Sopron, 1938). Megjelent: ÚSV, 1938. dec. 25.

Soproni évszakok (Sopron, 1937). Megjelent: SSz. 1938; 1–11, 118–123, 179–184, 267–273; könyvalakban: Sopron, 1939, 44 lap.

Város és erdő (Sopron, 1938). Megjelent: SSz. 1939, 189–194.

A szülőváros felfedezése (Sopron, 1938). Megjelent: SSz. 1939, 1–4.

Színek zenéje (Sopron, 1938). Megjelent: Soproni Mozi, 1938.

A hallgatás dicsérete (Sopron, 1939). Megjelent: SH. 1939. dec. 24.

A messzeség (Sopron, 1939), Megjelent: SH. 1939. ápr. 19.

A műfordító szerepe az irodalomban (Sopron, 1941). Előadás a Protestáns Egyesületben.

Sopron és a soproniak (Sopron, 1942). Előadás Budapesten, a Magyar Művelődés Házában, 1942. márc. 17. Megjelent: SSz. 1942, 105–113.

A sopronbánfalvi hősi temető (Sopron, 1943). Rádióbeszélgetés, 1943.

Az erdő (Sopron, 1942). Előadás a Frankenburg Irod. Körben, 1942. november 25-én. Megjelent: Pásztortűz, 1944, II.

Soproni hangulatok (Sopron, 1942). Rádióelőadás 1942. február 2. Megjelent: Tükör, 1942, 7. sz.

Tűz és hamu (Sopron. 1942). Megjelent: ÚSV. 1942. ápr. 4.

Mai témák: Emlék-anyag diadala (Sopron, 1942). Megjelent: ÚSV. 1942. dec. 25.

Levelek Európából (Sopron, 1946). Előadás 1946-ban a Líceum tornatermében

A könyv dicsérete (Sopron, 1946). Megjelent: SH. 1946.

Lövér (Sopron, 1947). Megjelent: Sorsunk 1947, 7–8 sz.

Bevezetés a mai irodalom problématikájába (Sopron, 1948). Előadás.

Az orosz elbeszélő irodalom útja (Sopron, 1949)

Csehov (Sopron. 1949) Előadás.

A soproni táj felfedezése (Sopron, 1954). Előadás a TIT-ben, 1954. április. Megjelent: Jövendő, 1956. szeptember.

371 Schiller, halála 150. évfordulóján (Sopron, 1955). Előadás a TIT-ben, 1955. május.

Líceumi diákélet a század elején (Sopron, 1956. május)

Bolgár Imre (Sopron, 1956). Megjelent: SSz. 1956; 378–383.

Horváth József az ember és a festő (Sopron, 1956. október). Megjelent: SSz. 1961, 269–277.

A Fertő (Sopron, 1958. március)

Sopron és a művészetek (Sopron, 1958. november 24). Megjelent: Soproni Útikalauz.

Buschenschank. Kónya Lajos soproni versciklusa (Sopron, 1961). Megjelent: KA 1961. jún. 18.

Kónya Lajos soproni versei (Sopron, 1961). Megjelent: SSz. 1961, 383.

Kássa Gábor. Nekrológ (Sopron, 1962) Megjelent: SSz. 1962, 84–86.

Tölgyes a Várison (Sopron, 1963). Megjelent: KA. 1963. jan. 31.

Gyufaláng (Sopron, 1963). Megjelent: KA 1963. febr. 4.

Bombázók Sopron felett (Sopron, 1965). Megjelent: KA. 1965. márc. 7.

Nagyriadó Sopron (Sopron, 1965). „Fehér zászló a tűztornyon” c. irod. est keretében előadva 1965. április 1-én.

Tavaszi káprázat a Bécsi dombon (Sopron, 1965) Megjelent: KA. 1965. jún. 13.

A rejtelmes Fertő (Sopron, 1965). Megjelent: KA. 1965. aug. 20.

Felhőszínház a Tómalmon (Sopron, 1965). Megjelent: KA. 1965. aug. 20.

Őszi szonatina (Sopron, 1965). Megjelent: KA. 1965. okt. 3.

Kodály Zoltán (Sopron, 1968). Előadta az Ady Művelődési Ház kamarakórusának 1968. márc. 15-i ünnepi hangversenyén.

Wosinszky Kázmér méltatása (Sopron, 1968). Beszéd az emlékkiállítás megnyitásán. Megjelent: SSz. 1968, 188–190.

Lövéri változások (Sopron, 1968). Megjelent: SSz. 1969, 120–130.

Sopron és a képzőművészetek. Sopron zenei élete. Sopron és az irodalom (Sopron, 1962) Megjelent a Sopron c. útikönyvben. Panoráma, Budapest, 1975, 4. kiadás.

Agricola élete és művei. Tanulmánya „De re metallica” fordítása elé. A MTA. Bányászati Szakosztályának megbízásából. Kézirat a Központi Bányászati Múzeumban, 24/1974. gy. szám alatt.

Mohácsi Jenő. Nekrológ (Sopron, 1964). Megjelent: SSz. 1964, 281–283.

Dorosmay János méltatása (Sopron, 1970). Megjelent: SSz. 1971; 282–285.

Évfordulók a Storno házban (Sopron, 1972). Megjelent: SSz. 1972, 267–270.

Sopron Kónya Lajos költészetében (Sopron, 1972). Előadás a TIT rendezésében, 1972. nov. 8.

Kónya Lajos nekrológ (Sopron, 1972). Megjelent: SSz. 1972, 374–377.

Könyveim (Sopron, 1972). Megjelent: Életünk 1973, 1 sz.

Líceumi diákélet a század elején (Sopron, 1972). Megjelent: SSz. 1973, 154–168.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / III. TANULMÁNYOK, TÁRCÁK / b) Német nyelven:

b) Német nyelven:

Sibirische Ostern (Sopron, 1921). Megjelent: OeZ. 1921. márc. 27.

Chinesisches Theater (Sopron, 1925). Megjelent: OeZ. 1931. jan. 16.

Semmering – Photogravuren (Sopron, 1923)

Alpenflug (Sopron, 1933). Megjelent: NWT. 1933.

Märtyrer des Instinktes (Sopron, 1934). Megjelent: OeZ. 1934.

Die Insel des Apollon (Sopron, 1934). Megjelent: NWT. 1935. aug. 24.

Dalmatinischer Herbst (Sopron, 1936). Megjelent: OeZ. 1936. okt. 18.

Spiel mit dem Globus (Sopron, 1936). Megjelent: NWT. 1936. dec. 13.

Die Melodie der Stadt (Sopron, 1935). Megjelent: NWT. 1936. jan. 1.

Der Zahnarzt (Sopron, 1936). Megjelent: NWT. 1936. nov. 10.

Der Zeitstrom (Sopron, 1937). Megjelent: NWT. 1937. márc. 9.

Schweigen (Sopron, 1937). Megjelent: NWT. 1937. dec. 12.

Meine Stadt (Sopron, 1937). Megjelent: OeZ. dec. 25.

Künstler und Widerhall (Sopron, 1938). Megjelent: OeZ. 1938.

Wolken (Sopron, 1938). Megjelent: PL. 1938. aug. 31.

Fernweh (Sopron, 1939). Megjelent: PL. 1939. febr. 27.

Sopron (Sopron, 1939). Megjelent: PL. 1939. ápr. 18.

Erinnerungen an Italien (Róma, 1932): Der Hüter der Katakomben (megjelent: PL. 1941. szept. 12).

Vetturini (megjelent: PL. 1941. szept. 13); Das Geschenk aus Padua (megjelent: PL. 1941. szept. 18).

Der Taucher von Singapore (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. máj. 1.

Bergsteiger (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. máj. 6.

372 Provisorium (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. máj. 7.

Poesie der Technik (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. máj. 9.

Der Regenwurm (Sopron, 1941). Megjelent: PL. máj. 12.

Mathematik (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. máj. 14.

Hunde (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. máj. 14.

Dpr Schwätzer (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. jún. 17.

Auf Reisen (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. jún. 25.

Die seelische Toilettfrage (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. jún. 28.

Mäuse (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. jún. 29.

Heimlicher Tod (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. jún. 29.

Die Spirale (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. júl. 2.

Die Not (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. júl. 12.

Das Gabelfrühstück (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. aug. 2.

Der Künstler (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. aug. 26.

Widersprüche-Philosophie (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1941. aug. 30.

Stahlstiche (Sopron, 1942). Megjeleni: PL. 1942. márc. 22.

Mops una Fuchsie (Sopron, 1942). Megjelent: PL. 1942. ápr. 9.

Verklärung (Sopron, 1942). Megjelent: PL. 1942. ápr. 25.

Hunde unter sich (Sopron, 1942). Megjelent: PL. 1942. ápr. 28.

Gedankenspäne (Sopron, 1942). Megjelent: PL. 1942. máj. 2.

Krähen (Sopron, 1942). Megjelent: PL. 1942. máj. 3.

Der Wald (Sopron, 1942). Megjelent: PL. 1942. dec. 23.

Die westlichste Stadt Ungarns (Sopron, 1942). Megjelent: az Ungarn és az Ungarische Städtebilder c. kötetben 1942. decemberében.

Der verzauberte Gemüsegarten (Sopron, 1941). Megjelent: PL. 1943. jan. 22.

Blumen (Sopron, 1943): Herbstzeitlose, Palmkätzchen (megjelent: PL. 1944. febr. 6); Chrysanthenen, Himmelschlüssel (megjelent: PL. 1944. márc. 12); Eisblumen, Sonnenblumen (megjelent: PL. 1944. ápr. 2)

Sopron und die Künste (Sopron, 1959). Megjelent a Soproner Reiseführer c. kötetben, 1959.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / IV. ÚTLEÍRÁSOK

IV. ÚTLEÍRÁSOK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / IV. ÚTLEÍRÁSOK / a) Magyar nyelven:

a) Magyar nyelven:

A Vörös tengeren (Sopron, 1922). Megjelent SV. 1935. dec. 25.

Görög, török, szovjet, bolgár és kisázsiai útiképek. (Sopron, 1934). Vetítettképes előadás a Fotóklubban és Frankenburg Ir. Körben.

Rhodosz. Apolló napszigete (Sopron, 1935). Megjelent: SH. 1935. dec. 25.

Dalmáciai utazás (Sopron, 1936). Vetítettképes előadás a Fotóklubban és a Frankenburg Ir. Körben.

Utazás a felhők bölcsőjéhez: Izland (Sopron, 1938). Vetítettképes előadás a Fotóklubban és a Frankenburg Ir. Körben.

Izland, az Edda szigete (Sopron, 1938). Rádióelőadás, 1938. nov. 29. Megjelent: SH. 1939. jan. 5–8.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / IV. ÚTLEÍRÁSOK / b) Német nyelven:

b) Német nyelven:

Im Roten Meer (Sopron, 1922). Megjelent: OeZ. 1922. jan. 6; NWT. 1935. okt. 20.

In sechs Jahren rund um Asien (Sopron, 1932). Előadás vetített képekkel.

Reiseskizzen. Sankhai–Singapore–Sabang. Megjelent: OeZ. 1924.

Pariser Mosaik (Sopron, 1926). Megjelent: OeZ. 1926. márc. 7.

Aus dem italienischen Notizbuch (Sopron, 1933). Megjelent: OeZ. 1934. ápr.

Wiedersehen mit Russland (Sopron, 1934). Megjelent: OeZ. 1934; külön. Röttig-Romwalter Nyomda, Sopron, 1934.

Island (Sopron, 1937). Megjelent: NWT. 1937. nov. 11.

Die Melodie von Paris (Sopron, 1926)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976) / Becht Rezső írásainak bibliográfiája / V. MŰFORDÍTÁSOK

373V. MŰFORDÍTÁSOK

Ady Endre: Hinter mir der stille Prinz (Csönd herceg), 1926.

Ady Endre: Der Tod des Regenbogens (A szivárvány halála), 1930. Megjelent: OeZ. 1934. máj. 20; az Ungarn c. kötetben.

Ady Endre: Fluch der Küsse (Csókok átka), 1935.

Ady Endre: Der Wagen des Elias (Illés szekeren), 1935.

Agricola, Georgius: „De re metallica 12 könyve, 1557”. Az MTA Bányászati szakosztálya megbízásából.

Áprily Lajos: Carpe diem, 1967.

Áprily Lajos: O Zeit, fliehende Zeit (Ó idő, futás idő), 1967.

Áprily Lajos: Faust und die Sorge (Faust és a gond), 1967.

Áprily Lajos: Im Schatten des Alters (Az öregség árnyékában), 1969.

Áprily Lajos: Nahender Sturm (Közeltő vihar), 1969.

Áprily Lajos: Handdruck (Kézszorítás), 1969.

Áprily Lajos: Flehen an den Frühling (Könyörgés a tavaszhoz), 1969.

Arany János: In der Einsamkeit (Magányban), 1937.

Amanshauser, Gerhard: A naplopó, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

Artmann, Hans Carl: Szívem, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

Aumaier, Reinhold: Kathleen Ferrier, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

Babits Mihály: In der Au (A ligetben), 1928. A budapesti rádióban előadva 1937. máj. 12.

Babits Mihály: Sunt lacrimae rerum. 1928. A budapesti rádióban előadva 1937. máj. 12.

Balassa Bálint: Rózsaszínű a lelkem; Borivóknak való; Két kórus. Zenéjét szerezte Soproni József, német szövege: Becht Rezső. 1957. Megjelent: Editio Musica. 1960.

Baudelaire, Charles: Abendstunde (Harmonie du Soir), 1924.

Baudelaire, Charles: Andacht (Recueillement), 1924.

Leopold, Heinrich: Egy életen át, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

Hoffmannsthal, Hugo von: Koratavasz (Vorfrühling), 1929. Megjelent: Újság, 1929. júl. 19.

Jandl, Ernst: Vers, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

Kein, Ernst: A „11 vers” sorozatból, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

- Kosztolányi Dezső: Európa, 1936. A budapesti rádióban előadva, 1937. máj. 13.
- Kosztolányi Dezső: Aus den Klagen des traurigen Mannes (A bús férfi panaszaiból), 1939.
- Luther Márton: Erős vár... 1934.
- Mayröcker, Friderike: Oda a szerelemhez, 1975. Megjelent: SIA, 1976.
- Mayröcker, Friderike: A „Fekete románcok”-ból, 1975. Megjelent: SIA, 1976.
- Mécs László: Das Kind wollte spielen (A gyermek játszani akart), 1943. Megjelent: Az Ungarn c. kötetben, 1943.
- Palágyi Lajos: Jagende Zeit (Száguldó idő), 1928. Megj. OeZ. 1934. máj. 20.
- Reményik Sándor: Der bittere Kelch (A keserű pohár). A budapesti rádióban előadva, 1937. máj. 13.
- Reményik Sándor: Wie einst Charlotte Corday, 1936. Megjelent: az OeZ. különlenyomatában.
- Reményik Sándor: Gott (Isten), 1937.
- G. B. Shaw: Zurück zu Methusalem (Back to Methuselah). Első és második felvonás. Sávitói Sámý Zoltán operája. Turchányi István szövegének fordítása, 1937.
- Szabó Lőrinc: Materialismus (Materializmus), 1928. A budapesti rádióban előadva, 1937. máj. 12.
- Szabó Lőrinc: Am Kamin (Tücsökzene 339), 1958.
- Szabó Lőrinc: Welkende Frauen (Hervadó asszonyok), 1969.
- Szabó Lőrinc: Seligkeit (Az üdvözült leány), 1969.
- Szász Géza: Das unbegreifliche Leben. 1929. A budapesti rádióban előadva, 1937. máj. 12.
- Szász Géza: Neues Leben, 1929. A budapesti rádióban előadva, 1937. máj. 13.
- Tolcsvai Nagy Gézáne gyermekverseinek német fordítása egy svájci képeskönyv részére, 1947. Kézirat.
- Tóth Árpád: Abend am Friedhof (Este a temetőn), 1942.
- Tóth Árpád: Seele aus Schatten gesponnen (Árnyból szőtt lélek), 1942. Megjelent: az Ungarn. c. kötetben, 1942.
- Weöres Sándor: Die Alten (Öregek), 1969.
- Wrba, Kurt: Este, 1975. Megjelent: SIA, 1976.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Sarkady Sándor: Beszéd Becht Rezső sírjánál (1976. július 12)

374 Sarkady Sándor: Beszéd Becht Rezső sírjánál

(1976. július 12)

Itt állunk Becht Rezső frissen kihantolt sírgödre partján. – Ismét láthatjátok, hogy mik vagyunk. *Bizony, por és hamu vagyunk... És nincs ember, aki elkerülhetné ezt a vermet. Bizony, mind ehhez járók vagyunk...*

Így szólok hozzátok, felebarátaim: Az írott irodalom első magyar nyelvű emlékének ősi és bizodalmas, jajongva is vigasztaló szavaival szólítalak benneteket a búcsúzásra, illendően és méltán, hiszen az az ember, akinek testét ma temetjük, maga is magyar író volt; felelősségét érző, tiszta tollú írástudó.

Bizony, Becht Rezső, Sopron hű fia, a Vasárugyár egykori vezetője, nemcsak kötelességtudó, dolgaértő ember, nemcsak lelkes és fáradhatatlan lokálpatrióta, nemcsak természet- és zenekedvelő széplélek volt, hanem a szó igazi értelmében vett író, a „fölszánt poeta-ceruza” nem kis érdemű mestere; olyan valaki, aki maradandót alkotott, s akire szülővárosa, Sopron, mindig kegyelettel, szeretettel és büszkeséggel emlékezhet vissza.

Becht Rezsőnek hosszú és érdekes, szenvedésekben de eredményekben is gazdag életút jutott osztályrészül. Átélt két világháború poklát, ám tiszta emberként került ki belőlük. A hadifogság lélekörlő évei nem tudták legyűrni őt: a szenvedések csak bölcsőbbé, keményebbé, emberibb emberré edzették. A fasizmus Európa tisztességét bemocskoló fertőjében ő – a kevesebb jobbakkal – *európai tudott maradni a fehérek között*, és soha, sehol, a Gestapo őrizetében, légmentes pincék beomló falai között sem adta fel hűségét és reménységét: „az ember szépbe-szött hitét.”

Mert erőt adott neki az írástudók felelőssége és a tiszta emberi szó erejébe vetett bizodalma. Egyik írásában vallja magáról: „...a világháború, az emberpecérek tombolásának sötét éveiben legfőbb vigasztalóm a könyvtáram volt. Belőle merítettem erőt az erőszak elviselésére, benne tisztultam meg a napok és évek szennyáradatának hullámaintól, ők, a nagy és tiszta emberek gondolatai tartották bennem a lelket és a hitet a lefojtott emberi jószág elpusztíthatatlanságában.”

Emberség, műveltség, örökös készenlét a jóra. Munka és munka... Ezt példázza számunkra Becht Rezső mulandó élete és emlékezetünkben múlhatatlan életműve.

Hét önálló könyv, számos antológia, ezer oldal kiadatlan kézirat és megszámlálhatatlan, hazai és külföldi lapokban publikált cikk jelzi az ő tiszteletet parancsoló írói hagyatékát.

Sopron irodalmi életének egy virágzóbb szakaszában Becht Rezső a kulturális közélet vezéralakja volt. Úgy is mint a Frankenburg kör igazgatósági tagja, úgy is mint országos mércével is rangosnak számító művekkel jelentkező alkotó.

Szellemi frissessége, közéleti buzgósága öregkorára is megmaradt. A soproni irodalmi élet legutóbbi, az elmúlt 30 évben talán legjelentősebb vállalkozásának is ő volt – 84 évesen – a kezdeményezője és fiatalos mozgatója, s a vállalkozás eredményének, a Soproni Írók Antológiájá-nak ő maradt a tartópillére.

375Két hete sincs, hogy a Soproni Fiatalok Művészeti Kollégiumában, mint a helyi irodalom Nesztora, bölcs tanácsaival segítette városunk irodalmi-közéleti megújítására vonatkozó terveinket.

Példaadó, munkás életének megdöbbentő váratlansággal vetett véget a halál. Egy darabnyi Sopront és

életünk egy darabját veszítettük el benne.

Jövőre már nem ünnepelheti az itt maradókkal városunk 700. születésnapját. A szülővárosa születésnapját, amelyet nála jobban kevesen szerettek, s amelyet nála szebben soha művészi szavakba nem foglaltak.

Becht Rezső elment. A Lövérék útjait, a soproni fenyőerdők ösvényeit felcserélte a végtelenség fenyesének sétaútjaival. Kísérje el őt oda legkedvesebb költőjének, Áprily Lajosnak a verse, vigaszt és erőt adó tanúságot téve mimagunknak is, hogy a szárnyaló szellem, a tiszta emberség, a másokért élő nemes szenvedély túlröpít a véges emberi élet idővel rácsozott korlátain:

Fotó: Torma József

Itt éltem én is. Rabkoszton, vizen.
Itt lázadoztam, itt zuzódtam össze.
Egy vak poroszló szárnyam és tüzem
e zord idő-cellába börtönözte.

De néha túl a rácsozott időn
csillagmezőket lobbantott a távol.
Szél jött és megtelt hervadó tudóm

a végtelenség fenyves-illatával.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

376 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Gimes Endre: Szil, Szany, Rábaszentandrás, Sobor, Egyed, Árpás. Útikalauz. Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, h. n., 1975, 136 lap

Gimes Endre: Szil, Szany, Rábaszentandrás, Sobor, Egyed, Árpás. Útikalauz. Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, h. n., 1975, 136 lap

Útikönyv-irodalmunk fontosságára a helytörténeti ismeretek terjesztésében, népszerűsítésében e helyen már rámutattam (SSz. 1973, 93–95). Gimes Endre új útikalauza most a Rábaköz délkeleti területét, ill. a Rábához kapcsolódó területet dolgozza fel, amelyről eddig nem jelent meg hasonló kiadvány. Ebben áll az 5100 példányban megjelent útikalauz jelentősége.

A szerző a 6 községet azonos felépítésű fejezetekben tárgyalja. Minden községnél először történeti adatokat sorol fel, majd séta keretében bemutatja a község idegenforgalmi látnivalóit. 23 felvétel, gyakorlati tudnivalók és irodalomjegyzék egészítik ki a községek ismertetését. Bevezetésképpen a 6 község földrajzi környezetét ismerteti.

Mind a hat községet a Csatkai–Dercsényi szerkesztette „Sopron és környéke műemlékei” (Bp., 1956²) is tárgyalja, az útikalauzunkkal nem mindig egyező adatokkal. Mind a műemlék-topográfia, mind az útikalauz további kiadásai, főleg pedig az igazság szempontjából érdemes ezeket az adatokat szemügyre venni, hiszen ezek egy része a két munkában felhasznált szakirodalom révén is terjed. Mindkét munka – helyesen – kitér a települések első írásos említésére, hiszen ez a település megléte, nevének magyarázata miatt fontos adat. *Szil* első említése nem 1322-ből (műemléktopográfia), sem 1230-ból való (útikalauz: „az oklevél utal arra, hogy a szili piacvám I. István király 1037. évben kiadott rendelkezése értelmében a bakonybéli apátságot illeti meg”). Az 1230 *táján* hamisított oklevél, amely az 1037. évi hamisított, valótlan adatot tartalmazza, mindenesetre tanúsítja, hogy *Zyl* falu ekkor ezen a néven már létezett. Hamisított az 1246. évi oklevél is (vö. Wagner, Hans: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. Graz–Köln, 1955, 29., 33., 306. sz.). Ugyanez vonatkozik e hamisított oklevelek *Árpás* faluval kapcsolatos adataira is: *Árpás* első említése tehát az 1230 *táján* hamisított oklevélben szerepel, nem 1030-ban, miként ezt a műemléktopográfia állítja. Viszont az árpási besenyőket nem 1222-ben, hanem 1224-ben említi egy oklevél (Wagner i. m. 132. sz.).

Rábaszentandrásról az útikalauz ezt írja: „A község neve eredetileg Vadasvicka volt”. Az ezzel kapcsolatos adatok azonban nem Rábaszentandrásra, hanem a Mihályi, Vadosfa és Vica szomszédságában feküdt, majd elpusztult *Szentandrás*, ill. *Vicka*, a birtokos Vadasfalviak után *Vadasvickának* is nevezett falura

vonatkoznak, miként ezt már Csánki Dezső (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897, III, 631) megállapította. Rábaszentandrás első említését egyelőre 1469-ből ismerjük (Csánki i. h.), miként ez a műemlék-topográfiában is olvasható. További kutatást igényel, melyik birtokról nevezte magát az 1330-tól ismert *Szentandrás* család (SoprVmOkl. I, 121, 375). E kérdés tisztázásával a két birtok és település valamelyike korábról keltezhető.

Helyes, hogy az útikalauz a községek nevével is foglalkozik. A helynévkutatás azonban a nyelvtudománynak önálló ága, ennek ismeretében lehet csak mai tudásunk szerint megnyugtató eredményeket közölni. *Szil* neve „a hagyomány szerint a „szél” szóból ered” – írja az útikalauz. Nem valószínűbb az sem, hogy a települést birtokló családtól kapta a nevét. A község neve, ugyanúgy mint a mai burgenlandi Ruszt egykori magyar neve is, a *szil* magyar fanévből származik, amelyet a betelepülő németység lefordított: a vármegye két *Szil* nevű községét úgy különböztette meg egymástól, hogy a rábaközi *Ungarisch-Rust-nak*, azaz 'Magyar-Ruszt'-nak nevezte 377 (SSz. 1970, 358). Ugyancsak nem *Sobry* nevű birtokosától kapta *Sobor* a nevét, hanem éppen fordítva, a birtokos nevezte magát birtokáról (*Sobri* < *Sobori*, vö. Magyar Nyelv 1927, 196). A *Sobor* helynév eredete egyelőre ismeretlen. *Árpás* neve valóban víznévből származik, bár mind az 1030-ból, mind az 1086-ból keltezett oklevél hamisítvány, adatai tehát csak a hamisítás korára nézve használhatók. (Víznévből származik a fogarasi *Árpás* és a szolnok-dobokői *Árpástó* község neve is. Vö. Kniezsa István: Kelet-Magyarország helynevei. In: Deér–Gáldi: Magyarok és románok. Bp., 1943, I, 208, 261).

A községek későbbi történetére vonatkozó adatok nagyon tanulságosak. A szerző ezeket a séta során még kiegészíti, részben újabbakkal, részben néprajziakkal (népviselet, szokások). Különösen a legújabb korra vonatkozó adatai voltak eddig ismeretlenek. Gimes Endre munkája nemcsak az idegenforgalmi ismeretterjesztésben úttörő, hanem a helytörténetírás számára is vet fel kérdéseket. Ezeknek a megoldását (pl. a Kis-Rábát a Kanizsaiak ásatták-e az 1400-as években vagy pedig már az Árpád-házi királyok) természetesen nem az úti kalauz szerzőjétől kérhetjük számon. Kívánatos volna, hogy a megye többi területéről is készüljön hasonló ismeretterjesztő útikalauz. Esetleg tervbe lehetne venni egy megyei útikönyv elkészítését is.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1974, 225 lap + 153 kép

**Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Képzőművészeti Alap
Kiadóvállalata, Budapest, 1974, 225 lap + 153 kép**

„Sopron város és a megye neve már korán feltűnik az anabaptistákkal kapcsolatban. Itt bukannak fel legkorábban, a XVI. század 40-es éveiben. Egyaránt találhatók Lékán, Fraknón, Kaboldon és Horpácson, valamint Sopronban. Szereplésük 1562-ben, Nádasdy Tamás halálával ér véget. A XVII. század közepén, illetve második felében azonban ismét találkozhatunk anabaptistákkal Sopronnal kapcsolatban... úgy véltük, katolizálásukkal teljesen megszűnt Sopron kapcsolata az anabaptistákkal, kiváltképpen a fazekasokkal. Ezért hatott meglepetés erejével az a Sopron város levéltárában talált, 1769. szeptember 26-án kelt iparosösszeírás, mely szerint a városban levő 3 fazekas (Hafner) mindent tud csinálni (können aller Arbeit machen), csak újkeresztény kerámiát nem (nur kein Brüderisches Geschirr), melynek előállításá

a korszokok feladata, akik közül egy Bánfalván lakik” (Katona i. m. 60–62). Ez az idézet rávilágít helytörténetírásunknak arra a feladatára, hogy tisztázza az ún. újkeresztényeknek, latin szóval anabaptistáknak, szlovák szóval habánoknak szerepét Sopronban és környékén. Hiszen ez a szerep nemcsak fazekasságuk iparművészeti jelentősége, hanem a vallásos köntösben jelentkező társadalmi reformköveteléseik miatt is érdekelt ma bennünket. Az eddigi irodalom elsősorban a habán kerámia emlékeivel foglalkozott (pl. Krisztinkovich Béla: SSz. 1960, 221–232), pedig a társadalmi reformmozgalmaknak Sopronban a fennálló nagy társadalmi ellentétek miatt már a középkorban nagy sikerük volt, amint ezt a waldensek, majd a husziták működése is bizonyítja (vö. SSz. 1963, 122–135; 1964, 333; stb.). Ezt a helytörténeti feladatot természetesen Katona Imre sem oldotta meg, hiszen ő a habánok egész magyarországi működését tekinti át, különös tekintettel fazekasságuk iparművészeti emlékeire és jelentőségére, ez az országos áttekintés azonban a helytörténész számára is hasznos adatokat és összefüggéseket tár fel. Helytörténeti szempontból csak a soproni kamarásmester 1634. évi számadáskönyvére hivatkozom, amelyből kitűnik, hogy az evangélikus városi tanács foglalkoztatott egy anabaptistát: „Der Widertaufer hat Zu Gemainer Stat 6 Ziegl Modl gemacht, Jeden Per 3 sol. den., 2 tal. 2 sol. den.” (Camer Raittung 1634, 82). Ez az adat egymagában is bizonyítja, hogy Katona állításával ellentétben nemcsak a XVII. század közepétől kezdve kell újra számolnunk Sopronban anabaptistákkal, amikor ugyanis az 1636-ban a városban letelepedett jezsuiták támadják [378](#) őket, hanem korábban is. Ez arra is figyelmeztet, hogy a gazdag városi levéltárat ilyen szempontból is rendszeresen át kell kutatni.

Katona Imre 13 fejezetben foglalkozik az anabaptista mozgalom kialakulásával és magyarországi elterjedésével, a habán kerámia kialakulásával és fejlődésével, különös tekintettel a habán kerámia virágkorára (1593–1670), ún. „delfties”, azaz holland korszakára (1670–1730), az ezt követő ún. kék kerámiára, a habán kerámia elnépiesedésére és a habánok katolizálása utáni fejlődésére. Külön fejezet foglalkozik a köz- és magángyűjteményeinkben található habán kerámiákkal. A magyarországi műgyűjtés történetének ez a fejezete helytörténeti szempontból bizonyára még kiegészíthető lesz a végrendeletek és hagyatéki leltárak adataival. A „Függelék” többek között a 153 képen közölt tárgyak szakszerű leírását adja. A könyvet az 1975. év „legszebb könyvének” minősítették.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Imre Samu: Felsőőri tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 174 lap

Imre Samu: Felsőőri tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 174 lap

1972-ben ismerttem a Felsőőről (ma Oberwart Burgenlandban) származó Imre Samunak saját nyelvjárásáról írt tanulmányát (SSz. 1972, 284–285), egyúttal felhívtam a figyelmet az Őrség (németül: *Wart*) mintegy 400 évvel ezelőtt német környezetben magyar nyelvűvé vált e részének archaikus nyelvjárására, amelynek tanulságai a régi Sopron vármegyei kutatásoknál is felhasználhatók. E tanulmányt egészíti ki a tájszótár, amely több mint 4000 szócikkben példamondatokkal, néprajzi és művelődéstörténeti megjegyzésekkel a nyelvjárás tájszavait mutatja be. Imre Samu mint a magyar nyelvjárások atlaszának egyik szerkesztője és a magyar nyelvjárások rendszeréről írt munka szerzője az egész magyar nyelvterület nyelvjárásai helyzetének ismeretében írhatta le saját nyelvjárását. Éppen a felsőőri járás műemléktopográfiájából, amelyet ezen a helyen ismerttem (SSz. 1976, 184), derültek ki e területnek Sopronhoz és környékéhez fűződő és Burgenland elcsatolásáig tartó újkori gazdasági és művelődési

kapcsolatai. A nyelvi kapcsolatok főleg területünk középkorának kutatásánál hasznosíthatók. A nyelvjárás régiségére jellemző, hogy ma is él a területünkön is gyakori *Lövő* helynév ómagyar *Lüő* ejtése (vö. a soproni *Lövé*r ómagyar *Lüér* ejtését!), a mai köznyelvi *gy*-hang helyén a középkori nyugat-magyarországi *dzs*-hang, szókincsében például a *suk* 'a két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza' nevű régi hosszérték a lovak magasságának mérésére (a magyar *marok*, német *faust*, latin *pugnus* lómértékre vö. SSz. 1973, 284), nyilván a német *Schuh* nyelvjárási *Schuech* változatából; stb. Tanulságos, hogy számos gombafajtát név szerint is ismernek, de a gomba fogalmának megnevezésére nincs szavuk. Egyetlen sajtóhibát fedeztem fel: *Wolfan* címszó a *Wolfau* helynév helyett.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Scheiber Sándor (szerk.): Magyar–zsidó oklevéltár XVI. kötet. 1412–1770, Magyar Izraeliták Országos Képviselője, Budapest, 1974, 565 lap

Scheiber Sándor (szerk.): Magyar–zsidó oklevéltár XVI. kötet. 1412–1770, Magyar Izraeliták Országos Képviselője, Budapest, 1974, 565 lap

Az 1974-es évszámmal, Házi Jenő közreműködésével megjelent kötet tulajdonképpen 1976-ban jelent meg. Az előző, XV. kötetet 1974-ben ismertettem (SSz. 1974, 381). A kötetben közölt források elsősorban az Országos Levéltár, Sopron város levéltára és a bécsi Hofkammerarchiv anyagából származnak, kisebb részben az isztambuli Miniszterelnökségi Levéltárból, valamint máshol már közzétett kiadványokból.

A kötet legnagyobb részét (13–367) az 1767/68. évi országos zsidóösszeírás teszi ki, amelyet Házi Jenő bevezetése magyaráz. A zsidók lélekszámát tekintve Sopron [379](#)vármegye a maga 1855 fős 490 zsidó családjával a vármegyék között a harmadik helyen áll. Az összeírás Sopron vármegyére vonatkozó része (212–250. lapok) nem teljesen azonos szempontok szerint készült, azonban mindenütt közli a zsidó családfő nevét, korát, foglalkozását, gyermekeinek, szolgálóinak számát, adóinak összegét, azaz a családok társadalmi helyzetének legfőbb jellemzőit, sőt külön írja össze a házzal, házrészrel rendelkezőket (*behauste*) és a zselléreket (*holden*) a kismartoni (ma: Eisenstadt) Esterházy-birtokon, Nagymartonban (ma: Mattersburg), a legnépesebb magyarországi zsidó hitközségben (469 fő), Sopronkeresztúrott (ma: Deutschkreutz) és Kaboldon (ma: Kobersdorf), itt a gyerekek és a szolgálók nemét, az utóbbi két helyen és néhány más községben az asszonyok nevét is közli, megjelöli azt is, ha az összeírt fél foglalkozását máshol űzi. Mindez a társadalmi kép megrajzolásához számos támpontot nyújt. Az összeírás először az ún. Rábán inneni alsó járás községeit (Csoma, Felsőpásztori, Szany, Szentandrás, Kistata, Szil, Pordány) veszi sorra, majd a már említett kismartoni, nagymartoni, sopronkeresztúri, lakompaki hitközségeket; aztán a Rábán inneni felső járást (Veszkény, Kapuvár, Babot, Bogyoszló, Tótkeresztúr, Edve, Vásárosfalu, Beled, Vadosfa, Mihályi, Kisfalud, Jobaháza, Farád), végül a Rábán túli (a regesztában tévesen: *innen*) alsó járást (Alsó-Bük, Cirák, Csapod, Szemere, Felsőszopor, Közép-Bük, Dénesfa, Jánosfa, Nagygeresd, Kisgeresd, Csepreg, Nemesládony, Iván) és a már említett Kaboldot. A zsidók többsége különféle kereskedő, szatócs, kézműves, de akad más foglalkozású is. A nem régi dohánytermesztés fellendülését mutatja, hogy a vármegyében 10 zsidó dohánykereskedőt írtak össze, köztük Kismartonban és Nagymartonban 1–1 tubákkereskedőt (*schnuptackhandler*), sőt Nagymartonban még egy csecsebecsekereskedőt (*galandrihandler*) is, stb. A kézművesekkel kapcsolatban megemlítjük, hogy Nagymartonban és Sopronkeresztúrott 1–1 könyvkötő (*buchpinder*) működött. Az egyéb foglalkozásúak

közül a nagyobb hitközségekben feltűnően nagy az iskolamesterek száma, hiszen a családokban a 4–8 gyermek nem ritka. Kismartonban 3 fiatal és 2 öreg iskolamestert, 2 írástanítót (*instruirt kinder in schreiben*), Nagymartonban 6, Sopronkeresztúrott 3, Lakompakon 1 iskolamestert írtak össze. Kismartonban volt még 2 egykori írnok, Nagymartonban pedig 1 szófér, azaz tóramásoló (*zehengebott schreiber*), sőt 1 jogtudó (*jurist*). is. Rabbit (*rabiner*) csak Sopronkeresztúrott említ az összeírás. Akad még zenész (*spielman, musicant*) Nagymartonban (1) és Kaboldon (3). E felsorolással távolról sem merítjük ki, legfeljebb érzékeltetjük az összeírás társadalomtörténeti jelentőségét. Nem kevésbé hasznosak az összeírás nyelvtörténeti tanulságai. A még eléggé differenciált foglalkozások elnevezései (*pinckljud, krächsengeher, trügler, bottengeher, funderlederer*, stb.) nemcsak korai nyelvi adatokat jelentenek, hanem egy-egy, ma alig ismert foglalkozás gyakorlásának egy-egy mozzanatát is. 1767/68. évi adatot kapunk *Peresztteg* nevének magyar helyhatározó esetéből alakult német *Perestágen* változatára, még hozzá a német hangsúly jelölésével, amely egy közel 40 évvel ezelőtt publikált magyarázatomat igazolja (Középkori soproni családnevek. Bp., 1938, 32).

II. József 1787. júl. 23-i rendelete előtt a zsidók nem viseltek kötelezően családnevet, ami összeírásukat, azonosításukat nagyban megnehezítette. A nehézséget a kettős összeírás alapján elvégezhető biztos azonosítás mutatja legjobban. Pl. a sopronkeresztúri Elias Joseph fia Sámuel Fertőszentmiklóson mint Samuel Jakob-ot írják össze, Jachom-ot pedig Jánosfán Jacobus Salomon néven, stb. Hasonló a helyzet a nőknél is.

A kötet másik része oklevelek és különféle iratok szövegét közli az 1414–1770 közti időből. Ebben már kevesebb soproni városi vagy vármegyei vonatkozást találunk. Egyet megemlítek. Katona Imre „A habán kerámia Magyarországon” című könyvének ismertetése (SSz. 1976, 377) kapcsán megemlítettem, hogy a szakirodalom állításaival ellentétben Sopronban a kerámiaművészetben oly jelentős szerepet játszó habánokkal (újkeresztényekkel) a XVII. század közepe előtt, pl. 1634-ben is számolni kell. A jelen kötetben 1604-ből találunk utalást a habánok soproni jelenlétére (383. lap).

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága

380 Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága

(Az ismeretterjesztő cikkek nélkül)
(Vö. SSz. 1976, 72–75)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / I. SZERKESZTÉS

I. SZERKESZTÉS

1. Soproni Gyorsíró. Vegyestartalmú havi folyóirat, Gabelsberger–Markovits rendszer szerint. Kiadja a soproni Ev. Főgymnasiun Gyorsírókör. 23. évf. 1896/97. 80 lap (könyvmatos)

2. A felsőlövői (ma: Oberschützen, Burgenland) ág. h. ev. tanintézetek, 1912/13-tól: ág. h. ev. főgimnázium értesítője. Felsőlvő, 1905/6–1920/21.

3. A dunántúli ev. egyházkerület soproni líceumának (reálgimnáziumának, 1935/36-tól: gimnáziumának) értesítője, 1938/39-ben: évkönyve, 1930/31–1938/39.

4. Képes Luther-Naptár az 1928–1937. évre. Sopron, 1927–1936.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / II. TANULMÁNYOK, CIKKEK

II. TANULMÁNYOK, CIKKEK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / II. TANULMÁNYOK, CIKKEK / a) Ifjúkori írások

a) Ifjúkori írások

1. A vadgalamb. – Miért virultok? Dal Heine után. Ford. – Soproni Gyorsíró, 22. évf. 1895/96, 8. sz. 3–5. lap.

2. Tiro életéről. Uo. 23. évf. 14–15., 18–20.

3. Vajda János és Ginája. Uo. 23. évf. 50–54.

4. A népköltészet befolyása a nemzeti műköltészet fejlődésére irodalmunkban. Gyorsírási Olvasmányok. Szerk. Zvarinyi Lajos. Sopron, 1896/97, 1. évf., 73–77., 91–93., 102–106.

5. Az antik tragédia. Dolgozat a Magyar Társaság számára. 38. lap (kézirat)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / II. TANULMÁNYOK, CIKKEK / b) Iskolai tárgyú cikkek, emlékezések

b) Iskolai tárgyú cikkek, emlékezések

6. A tanuló aktivitása a tanulásban. Az ág. h. ev. tanárok és elemi iskolai tanítók egyesületének évkönyve. Eperjes, 1914, 125–128.

7. Hollós János. (Nekrológ.) A soproni ev. líceum értesítője (a továbbiakban: Ért.), 1930/31, 3–5. 1.

8. Kovács Jenő (Nyugalombavonulásakor.). Ért. 1933/34, 3.

9. Králik Gusztáv (Nyugalombavonulásakor.). Ért. 1933/34, 4.

10. Beszéd a búcsúzó ifjúsághoz a Deákkútnál. A Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség Emlékkönyve, Sopron, 1938, 60–61.

38111. Középiskoláink és az egyház. Keresztyén Igazság, 2. évf. 1935, 8–13.

12. Berzsenyi Dániel és Kis János emléktáblájának leleplezése. Alkalmi beszéd. Ért. 1935/36, 17–19.
13. Megemlékezés Schneller Istvánról születésének 90. évfordulóján. Az Orsz. Evang. Tanáregyesület évkönyve, az 1936–38. évekről. Bp., 1938, 3–8.
14. Hetvényi Lajos emléke. Harangszó Naptár. Győr, 1938, 3–8.
15. Húsz év a Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség történetéből. 1918–1938. Emlékkönyv. 1938, 9–36.
16. 100 éve született Hetvényi Lajos. Evang. Naptár, 1969. évre. Bp., 1968, 83–84.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / II. TANULMÁNYOK, CIKKEK / c) Történeti jellegű tanulmányok, cikkek

c) Történeti jellegű tanulmányok, cikkek

17. A korszellem Kis János elbeszéléseiben. Az egyetem. Ifjúsági Szemle. Kolozsvár, 1. évf. 1903, 287–298.
18. Újabb Melanchton-emlék a soproni evang. líceum könyvtárában. Keresztyén Igazság, 3. évf. 1936, 175–176.
19. Új adat Berzsenyi Dániel iskoláztatásáról. Prot. Tanügyi Szemle, 10. évf. 1936, 137–139.
20. A soproni evangélikus líceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach-korszakban. Évk. 1938/39, 3–23.
21. A soproni evangélikus líceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach-korszakban. Évk. 1939/40, 10–35. Ism.: Ruhmann Jenő, SSz. 1940, 286–287; Farkas László: Századok, 76. évf. 1942, 245.
22. A pápai református főiskola tanulói Sopronban a XVIII. században. Nyugati Őrszem, Sopron, 1942/43, 6–7.
23. Vajda Péter Sopronban. Soproni Hírlap, 1944. 1. sz.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / II. TANULMÁNYOK, CIKKEK / d) A Soproni Szemlében megjelent cikkek

d) A Soproni Szemlében megjelent cikkek

24. Egy érdekes csavaros érem a soproni ev. líceum éremtárában, 1937, 188–193.
25. A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunabulák, unikumok, 1938, 289–299; SSz. Kiadványai 41. sz.
26. Mértékletességi egyesület Sopronban (1619), 1940, 207–220.
27. Egy soproni ábrándos történetíró: Borgátai Szabó József. 1941. 98–108. l.
28. Hajnóczy Dániel. 1941, 234–238.

29. Fridelius János. 1941, 238–239.
30. Ribini János (1722–1788), a soproni ev. líceum rektora, (1747–1758), 1941, 321–324.
31. M. Torkos József (1710–1791), 1942, 141–146.
32. Wietorisz Jonathán, a soproni ev. líceum rektora (1738–1802), 1942, 300–303.
33. A soproni diákforradalom 1848-ban, 1943, 12–23; és SSz. Kiadv. 152. sz.
34. Mozaik-képek Sopron múltjából: 1. Hogyan tette le 1744-ben Russ Kristóf polgármester a decretális esküt; 2. Deccard János Kristóf leírása a Sopronon átfutó patakokról, 1943, 148–150.
35. Serpilius János, Sopron város bírása és országgyűlési követe 1581-ben, 1943, 271–277; és SSz. Kiadv. 160. sz.
36. A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1780–1782-ig, 1955, 99–117.
37. A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században, 1957, 65–78.
38. Magyar gimnázium Sopronban (1657–1674), 1958, 37–46.
39. A soproni „Deákkúti vármegye” 1960, 265–267.
40. Rosner Mátyás: Sopron leírása 1660-ból. Ford. Németh Sámuel. Bev. és jegyz. ellátta Csatkai Endre (Részletek), 1960, 300–311.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / II. TANULMÁNYOK, CIKKEK / e) Kiadatlan művek

e) Kiadatlan művek

41. Ószövetségi héber szótár. Sopron, 1898 körül. Könyvomat (Nincs ismert példánya)
42. Újszövetségi görög nyelvtan.
43. A soproni evangélikus líceum történetének egy százada (1681–1781). Sopron, 1943, gépirat, ívrét, 265 lap.
44. A lelkészképzés a soproni evangélikus líceumban a XVIII. században. Sopron, 1955 körül. Gépirat, ívrét, 6 lap

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága / III. Németh Sámuelről szóló cikkek

III. Németh Sámuelről szóló cikkek

1. (Ruhmann Jenő:) Németh Sámuel (Nyugalombavonulásakor.) Évk. 1939/40, 5–6.
2. Hernádi Tibor: Soproni úti jegyzetek. Néphadsereg, 1956. aug. 28.

3. Pröhle Jenő: Németh Sámuel. Magyar Pedagógia, 68. évf. 1968, 275.

4. [Németh Sámuel életrajza, működése, német nyelven, arcképe.] Festschrift des Bundesgymnasiums und Bundesrealgymnasiums Oberschützen anlässlich der 125-Jahr-Feier 1971/72, 14., 26., 35.

5. Pálffy Miklós: A kilencvenöt éves Samu bácsi. Németh Sámuel igazgató születésnapjára. Ev. Élet, 37. évf. 39. sz. 1972. szept. 24.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

383 LEVÉLSZEKRÉNY

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY / A szerkesztőség közleménye:

A szerkesztőség közleménye:

A Városi Tanács kérésére szerkesztőségünk 1976. október 18-tól minden második hétfőn du. 1/2 4 és 1/2 5 óra között hivatalos helyiségében (Városi tanácsház IV. em. 3. sz.) fogadóórát tart, amelyen szívesen áll rendelkezésre munkatársainknak, olvasóinknak és minden érdeklődőnek.

Ez évi 3. számunk pontosan, szeptember 22-én jelent meg. A Posta Központi Hírlapiroda mulasztása miatt előfizetőink sajnós csak közel 6 hetes késéssel kapták kézhez.

A „Barangolások a soproni erdőkben” című kiadvány múltkori ismertetéséből (SSz. 1976, 181) sajnálatosan kimaradt a szerzők neve mellől a szerkesztő, *Gimes Endre* neve.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Berecz Dezső ny. ügyvéd, író, Sopron, Kisfaludy u. 8;

Dr. Mészáros István egy. docens, Budapest, ELTE, Pedagógiai Tanszék;

Dr. Tóth Sándor egy. tanársegéd, Budapest, ELTE, Művészettörténeti Tanszék;

Dr. Nagy János egy. adjunktus, Sopron, EFE;

Molnár László igazgató, Központi Bányászati Múzeum, Sopron;

Dr. Fogarassy László könyvtáros, 811 00 Bratislava-Petrzalka, Iskerniková 17;

Dr. Egész Kálmán Igazgató, Sopron, Pf. 117;

Dr. Szabó Jenő író, Sopron, Madách u. 11;

Dr. Sarkady Sándor intézeti tanár, Sopron, Pf. 112, Óvónőképző Intézet;

Dr. Mollay Károly egy. docens, 1113 Budapest, Edömér u. 6;

Próhla Jenő ny. gimnáziumi tanár-könyvtáros, Sopron, Mező u. 20.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

384 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis:

Berecz, Desider: Kampf um das ungarische Theater in Ödenburg zwischen 1885 und 1905

Mészáros, Stefan: Volksschulwesen in Westungarn im 17. Jahrhundert

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Tóth, Alexander: Zur Geschichte einer Detailausführung in der gotischen Baukunst

Kleine Mitteilungen

Nagy, Johann: Michael Károlyi, Ehrenbürger der Stadt Ödenburg (1946)

Molnár, László: Vor 10 Jahren ist Jenő Faller gestorben

Fogarassy, Ladislaus: Quellen zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Grenzfrage

Egész, Koloman: 25 Jahre Wolfgang-Kempelen-Fachschule für Maschinenkunde in Ödenburg

Szabó, Jenő: Beitrag zur Persönlichkeit Karl Heimlers

Kulturelles Leben in Ödenburg

Szabó, Jenő: Die Ausstellung des Ödenburger Kunstmalers Johann Reinecker

Nekrologe

Szabó, Jenő: Erinnerung an Rudolf Becht (1893–1976)

Sarkady, Alexander: Rede am Grabe von Rudolf Becht (12. Juli 1976)

Bücherschau

Mollay, Karl: Gimes, Andreas: Szil, Szany Rábaszentandrás, Egyed, Árpás. Reiseführer. Fremdenverkehrsamt des Raab-Ödenburger Komitates, o. O., 1975 (ung.)
Mollay, Karl: Katona, Emmerich: Die Keramik der Habaner in Ungarn. Verlag des Fonds für bildende Künste. Budapest, 1974 (ung.)
Mollay, Karl: Imre, Samuel: Oberwarter Mundartwörterbuch. Akademie-Verlag, Budapest, 1973 (ung.)
Mollay, Karl: Scheiber, Alexander (ed.): Monumenta Hungariae Judaica, tom. XVI. 1412–1770. Budapestini, 1974
Pröhle, Jenő: Literarische Tätigkeit von Samuel Németh

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Kugler Alajos: A soproni színészet története. Sopron. 1909.

2 (Megjegyzés - Popup)

Kánia József (1833–1904) régi soproni családból származott, apja polgármester volt.

3 (Megjegyzés - Popup)

Ludwig 1873–76-ig, Raul Manó 1876–1880-ig vezette a soproni német színházat.

4 (Megjegyzés - Popup)

Igazgató nélküli színészkollektíva.

5 (Megjegyzés - Popup)

Jakab Lajos kinyomatott előzetes jelentésében közölte a műsort és a társulat névsorát. Panaszkodott, hogy a szervezkedés nagy nehézséggel jár, ennek pedig az a magyarázata, hogy a Nemzeti Színház, amelyből az opera kivált, társulatát vidékről egészíti ki, a kolozsvári színház, amely eddig csak prózát játszott, operára és operettre is szervezkedik, a Várszínházban vidéki színészek játszanak, Aradon, Nagybecskerekén új színház épült, mindehhez Magyarországon kevés a színész. (GySmL 2. sz. színlapgyűjtemény.)

6 (Megjegyzés - Popup)

Az óvadék biztosíték arra, hogy a társulat adósság hátrahagyása nélkül tud távozni.

7 (Megjegyzés - Popup)

Kiegészítésképpen utalunk a „Sopron” egy későbbi cikkére (1888. IV. 2.), melyben azt írja, hogy a német nyelvű elemi iskolákból középiskolába került diákok nagyrésze elbukik, mert nem tudja követni a magyar nyelvű tanítást. E diákok bukási arányszáma a kat. gimnáziumban 38,5% a reáliskolában 36%. Az ev. líceumról nincs adat.

8 (Megjegyzés - Popup)

Augusztinetz (helyesen: Augustinetz) Antal (1829–1910) Csehországban született báró, volt dragonyos őrnagy, pinnyei földbirtokos. Korán elhunyt felesége magyar (Horváth Amália) volt. A színpártoló egyesületben elhangzott szavait idézzük: Nem születtem magyarnak, a nyelvet is csak törve beszélem, de magyarul érzek, nem vagyok sovíniszta és nem vagyok híve az erőszakos magyarosításnak. Élénk közéleti tevékenységet fejtett ki. Jókai Ankerschmidt lovagjának egyik változata. Nevét a korabeli sajtó következetesen Augusztinetz-nek írja.

9 (Megjegyzés - Popup)

Ditrói Mór (1851–1945) 1887-től a kolozsvári színház igazgatója, 1896-tól a Vígszínház művészeti vezetője, felesége ez időben már nem vállalt szereplést. Fenyvesy Emil (1859–1924.) 1896-tól haláláig a

Vígszínház kiváló művésze.

10 (Megjegyzés - Popup)

A részletekre vonatkozóan vö. Berecz Dezső: A soproni magyar színjátszás kialakulása. SSz. 1957, 3. 4.

11 (Megjegyzés - Popup)

Laczkó Aranka később Kolozsvár kedvelt drámai színésznője.

12 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Berecz Dezső: Blaha Lujza és vetélytársai Sopronban. SSz 1972, 1.

13 (Megjegyzés - Popup)

Honti 1883-ban, 1884-ben Jakab Lajos társulatának volt tagja. Pintér Imre kedvelt baritonista később Kolozsvárra, majd Budapestre került. Follinusz Aurél (1854–1922) jellemszínész, Dezséryvel együtt 1880-ban, 1881-ben játszott Sopronban, később a Népszínház rendezője, majd a kolozsvári színház igazgatója. Dezséry Gyula (1850–1928) jellemszínész, később szintén Kolozsvárott és Budapesten játszott. Bónia Lajos (1863–1935) 1903-tól a Nemzeti Színház tagja.

14 (Megjegyzés - Popup)

Makó Lajos (1854–1908) visszavonulása nem volt végleges. A budai nyári színekört bérelvén 1900 május 20-án ő mutatta be először Cyrantot Pethes Imrével a címszerepben.

15 (Megjegyzés - Popup)

Sziklay Kornél (1869–1919) Sopronból a Magyar Színházhoz, majd a Király Színházhoz került, azután kisebb színházakat igazgatott Budapesten.

16 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960. Korabeli sajtóanyag hiányzik.

17 (Megjegyzés - Popup)

A már előbb is említett dr. Hoffmann Pál (1830–1907) nagymartoni születésű jogtudós, egyetemi tanár, nyugdíjas idejét töltötte Sopronban, egyidejűleg országgyűlési képviselő. A közéletben az óvatos középút híve.

18 (Megjegyzés - Popup)

A miniszter jóváhagyásával a memorandum és az ellene beadott fellebbezés tárgytalanná vált, ugyanígy a miniszternek az a korábbi döntése is, hogy német társulatok működését nem engedélyezi. – Ebben az évben szerelték fel a színpadot villanyvilágítással.

19 (Megjegyzés - Popup)

Vo. bővebben Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása. SSz. 1961, 317–331.

20 (Megjegyzés - Popup)

Berecz Ábel akkor már a 48-as függetlenségi párt alakításával volt elfoglalva. Néhány évvel később, 1905-ben mint képviselőjelölt állt szemben Széchenyi Emillel (vö. SSz. 1976, 78).

21 (Megjegyzés - Popup)

Déri Jenő később az Operaház művésze. Ferenczy Károly kitűnő komikus, a következő évtől kezdve budapesti színész.

22 (Megjegyzés - Popup)

Nyáray Antal (1869–1920) kiváló komikus és jellemszínész. A budapesti Népszínházban és kabarészínpadokon működött. Utolsó bohémként emlegették. (A színészek életrajzi adatai a Színészeti Lexikon. Bp., 1930 és a Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1967 szerint.)

23 (Megjegyzés - Popup)

Nádasy és az utána következő igazgatók bérletgyűjtő titkárt alkalmaztak s így a színpártoló egyesület bérletgyűjtési akciója a teljes téli idény bevezetésével megszűnt.

24 (Megjegyzés - Popup)

Vitnyédi Ferenc plébánosra (1650–1666), ill. a katolikus plébániai kis-iskolára vö. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 197–205.

25 (Megjegyzés - Popup)

A nyugat-magyarországi horvátok írásbeliségére vö. Hadrovics, László: Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Wien, 1974. Ismerteti Mollay Károly: SSz. 1976, 183.

26 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690). SSz. 1976, 20–38, 113–129, 211–226.

27 (Megjegyzés - Popup)

Bán János (i. m.) Krelich Ferenc iskolamestert nem említi.

28 (Megjegyzés - Popup)

Lajtha László: Sopronmegyei virrasztó énekek. Bp., 1956. (Népzenei monográfiák IV.)

29 (Megjegyzés - Popup)

Veszprémi középkori sírkőtöredékek. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 2. Veszprém. 1964, 167–168.

30 (Megjegyzés - Popup)

Sajnos, elmulasztottam, hogy e részletről a visszavakolás előtt közeli fényképfelvételt készítsék.

31 (Megjegyzés - Popup)

Mivel a veszprémi faragvány alsó része csonka, a formai szempontból legfontosabb méretek csak becsülhetők. Az ív két ágának belső rézsűszélei között a megmaradt legnagyobb távolság (vízszintesen mérve) 61 cm; ennél az egykori nyíláskereten belüli mező valamivel szélesebb lehetett, de 65 cm-nél semmi esetre sem volt tágabb. A soproni rézsűs keretelés fesztávját, sajnos, elmulasztottam a helyszínen lemérni; ha lehet hinni a felméréseknek, a kerettagozaton belüli mező szélessége itt kb. 35–40 cm. Megjegyzendő, hogy a veszprémi kövön a záradék aszimmetrikus helyzetű: a középtengelyhez képest 2–3 cm-rel jobbra tolódott el.

32 (Megjegyzés - Popup)

1969-ben, amikor a helyszínen jártam, sajnos, nem vettem föl méreteket. A szászorbói záradék a veszpréminél inkább valamivel szélesebb lehet; a kettő közötti különbség azonban 10–15 cm-nél aligha nagyobb. Az említett lehetőség abban az esetben is fennáll, ha a záradék keretelő rézsűjéhez közvetlenül a nyílást határoló szárkövek csatlakoztak. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy Sopronban magát a nyílást a csúcsíves keretelésen belül elhelyezkedő önálló rézsűs tagozat fogja körül; ilyen „betét” eredetileg a veszprémi kővel is összefügghetett, ebben az esetben pedig az a nyílás, amelyhez e faragvány tartozott, a sopronihoz hasonló keskeny résablakként lenne elképzelhető.

33 (Megjegyzés - Popup)

Itt természetesen a funkcionális különbségből adódóan elmarad a nyílás önálló rézsűs keretelése; ugyanakkor a falsíkba metsződő rézsű a fülke alatt is áthúzódik. A rézsűs keretelésen belüli mező szélessége itt 30 cm (Sch. Pusztai Iлона felmérése szerint).

34 (Megjegyzés - Popup)

Szászorbón a záradékkő széleit, úgy tűnik, gondosan egyenesvonalúakká képezték ki; a követ ma részben elfedő vakolat újabb eredetű. Feltűnő azonban, hogy a kő oldalsó szélei a szárköveknek a falazathoz csatlakozó, ugyancsak szabályosan kialakított függőlegeseivel nem esnek egybe, ami az említett feltételezésnek talán ellentmondani látszik.

35 (Megjegyzés - Popup)

Entz G.: A kerci (Cirta) cisztercita építőműhely. Művészettörténeti Értesítő XII (1963) 144: uő.: Die Baukunst Transsilvaniens im 11–13. Jahrhundert. Acta Historiae Artium XIV (1968) 25.

36 (Megjegyzés - Popup)

Az ajtó a templomtól délre fekvő és a század elején lebontott rendház felől nyílt a szentélybe; tagozott része kifelé néz. Vö. a bontáskor készült fényképfelvételt (OMF Fényképtár, régi anyag, 25483. sz.). Megjegyzendő, hogy hasonló helyzetű, szintén háromkaréjos lezárású, de sima ívmezejű ajtónyílás a szászorbói szentély déli falában is fennmaradt.

37 (Megjegyzés - Popup)

A faragvány nyilván a legutóbbi helyreállítás alkalmával került elő; 1969-ben a templom szentélyében volt kiállítva. Figyelemre méltó a kő alján jelentkező, és két végén függőlegesbe átforduló önálló részsű, amely bizonyára a kisméretű nyílás közvetlen keretelését alkotta. Itt tehát ugyanolyan fajta kettőzött nyíláskeretről lehet szó, mint Sopronban, ami arra vall, hogy ez a forma szélesebb körű elterjedésnek örvendhetett.

38 (Megjegyzés - Popup)

Entz i. m. (1963) 144; (1968) 24. A szentély kerci típusú átépítését a helyreállítást megelőző ásatás tisztázta (R. Heitel: Monumente medievale din Sebes Alba. Bucuresti, 1969, 10).

39 (Megjegyzés - Popup)

A részlet tudomásom szerint ismeretlen; a fülkét jelenleg egy XVIII. századi stallum takarja (vö. Entz i. m., 1963, 12. kép). Alighanem ennek köszönhető, hogy a templom alaprajzán sem jelölték (1. uo. 1. kép), holott a szentélytől északra fekvő mellékkápolna kisebb lavabo-fülkéjét e felmérés készítésekor figyelembe vették. Ez a fülke vízszintes záródású, de ugyanolyan sima elszedéssel keretelt, mint a főszentélybeli; körülötte a vakolatlan falszöveten másodlagos beépítés nyomai nem mutatkoznak. Így nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a főszentély lavaboja az első periódusból származik, bár itt az összefüggés a környező falszövettel jelenleg nem tanulmányozható.

40 (Megjegyzés - Popup)

Entz i. m. (1963) 6. kép. Szinte minden részletében hasonló ajtókeretelés található a brassói Szt. Bertalan templomban is (1. uo. 141).

41 (Megjegyzés - Popup)

A templommal kapcsolatos építéstörténeti és stiláris kérdésekre az eddigi kutatás, úgy tűnik, nem figyelt föl. V. Vatasianu (Istoria artei feudala in tarile Romine. H. n., 1959, 66) és Entz (i. m., 1968, 29) egyaránt egységes építménynek tartják a fennmaradt romot, és jelenlegi alaprajzából mindketten tipológiai következtetéseket vonnak le. Vatasianu szerint a templom az „apszis nélküli bazilikák” csoportjába tartozik; Entz viszont a főhajó nyugati végén elhelyezkedő háromrészes, középső toronnyal kombinált karzat megoldásának kivételességét hangsúlyozza a bazilikális rendszerű emlékek körében, utalva arra, hogy ez a konstrukció a környékbeli magyar falvakból kerülhetett át a szász község templomára. Ez a történeti kombináció véleményem szerint fölöslegessé válik, mihelyt figyelmünket azokra a nyomokra fordítjuk, amelyek a fennmaradt rom kronológiai szempontból heterogén voltát tanúsítják. Ezek: 1. a főhajó szabályosan kiképzett nyugati sarkain az elpusztult mellékhajók egykori csatlakozó falainak bekötésnyomai nem mutatkoznak; 2. a vállpárkány és lábazat nélküli pillérek külső oldalán tagolatlan alapozási kiugrás maradványai figyelhetők meg; 3. a főhajóárkádok nem eredetiek, hanem tulajdonképpen a kőből készült főhajófalak utólagos és szabálytalan áttöréseibe másodlagosan behúzott hevederívek. Mindebből határozottan arra lehet következtetni, hogy a templom eredetileg egyhajós volt, és csak később bővült bazilikálissá; ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezzel valamennyi felmerülő építéstörténeti probléma megoldódott volna. Így pl. nem sikerült a helyszínen megfigyelnem, hogy az egyhajós templom falai kelet felé hol végződnek, és homályos számomra az is, hogy a nagyméretű, egyenes záródású és a főhajóval azonos párkánymagasságú gótikus szentély miképpen viszonyul az építmény bazilikális átalakításához. Annyi mindenesetre csaknem bizonyos, hogy Vatasianu téved, amikor a kettőt egykorúnak véve jut

tipológiai következtetésre; nem kell azonban föltétlenül arra gondolnunk, hogy késői bővítményről van szó, hiszen a heiligenkreuzi csarnokszentélyt, amellyel a szászorbói a tömegformálás szempontjából összevethető, már 1295-ben felszentelték (vö. D. Frey–K. Grossmann: Die Denkmale des Stiftes Heiligenkreuz. Österreichische Kunsttopographie XIX. Wien, 1926, 12–14). E bizonytalan tényezőktől függetlenül, véleményem szerint kétségtelen, hogy a karzat az egyhajós épület tartozéka volt, amelyet a bazilikális kibővítés után is megtartottak. Csak ilyen értelemben indokolt tehát a karzattmegoldás szász részről történt „átvétele” emlegetni; valójában arról van szó, hogy Szászorbó I beletartozott abba a népesebb egyhajós-toronykarzatos templomcsaládba, amelynek összefüggése az erdélyi magyar népességgel eléggé vitathatatlan (vö. Entz i. m., 1968, 29, 31). Megjegyzendő, hogy a szászorbóihoz hasonló alaprajzi fejlődés másutt is felbukkan (Küküllővár-Cetatea de Balta: 1. uo. 22); úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi későromán emléksanyagban az egyhajós-toronykarzatos templomok nemcsak etnikai, hanem kronológiai szempontból is más összefüggésbe tartoznak, mint a szász bazilikák, vagy legalábbis ezek késői felbukkanásai. Ami Szászorbó II-t illeti, ennek egyedüli értékelhető részletformái pillanatnyilag – a sztereotip alaprajzról eltekintve – az említett háromkaréjos ívmezejű ajtónyílások (vö. 8. jegyzet). Ezek formatörténeti összefüggései világosan mutatják a kapcsolatot a kercinek nevezhető stílussal, ha az innen származtatott műhely közvetlen közreműködése pillanatnyilag nem is igazolható (többek között a boltozás hiánya miatt).

42 (Megjegyzés - Popup)

Entz i. m. (1968), 25 a műhely fennállását az 1220–70 közötti időszakra keltezi; Vatasianu szerint (i. m. 104–105) Kercet csak a tatárjárás után kezdték építeni. A relatív kronológia szempontjából a kétféle felfogás között nincs lényeges eltérés, eltekintve Szászsebes II értékelésétől. Ez utóbbi azonban egyúttal a két szerző közötti véleménykülönbség kardinális pontja is (vö. 15. jegyzet).

43 (Megjegyzés - Popup)

Kercire vonatkozólag l. az előző jegyzetet. Szászsebes II (főhajóboltozás) Vatasianu szerint a XIII. sz. vége felé készült (i. m. 40); Entz ezt az építkezést a tatárjárás utáni évtizedre keltezi (i. m., 1963, 145; és 1968, 24). A román szerző késői datálása ezúttal annak folyománya, hogy Szászsebes I-et – amelyhez (i. m. 39) tévesen kapcsolja a nyugati főkaput (vö. még Entz i. m., 1963, 144; Heitel i. m. 12), az 1260 körüli évekre teszi, vagyis későbbinek tartja a kerci szentélynél és Prázsmárnál (vö. i. m. 110)! Azzal a régészeti megállapítással, mely szerint Szászsebes I építése a tatárjárás pusztításai következtében szakadt félbe (Heitel i. m. 8), az újabb román kutatás Entz véleményéhez közeledik; úgy tűnik azonban (vö. uo. 10–11), hogy a konkluziók határozott levonásával egyelőre adós marad.

44 (Megjegyzés - Popup)

Beszterce esetében Entz (1270 előtt: i. m., 1963, 145) és Vatasianu (1270–80: i. m. 116) kormeghatározása csaknem egybeesik; Szászorbót csak Vatasianu keltezi pontosabban (1280 körül: i. m. 66), Entz ettől tartózkodik (de a karzattmegoldást a tatárjárás előtt épült templomokkal összefüggésben tárgyalja: i. m. 1968. 29). Kétségtelen, hogy Szászorbó II, mint ezt az ajtók kialakítása jelzi, időben nem eshetik távol Besztercétől; ha tehát ez utóbbi helyesen keltezett, akkor Vatasianu datálása a háromhajós kiépítésre vonatkoztatva nagyjából helytálló lehet. Ami viszont az első periódust illeti, igen kézenfekvő arra gondolni, hogy ez az átépítésnél jónéhány évtizeddel korábban zajlott, ami Entznek a karzat keltezésével kapcsolatos felfogását látszik alátámasztani. Beszterce és Szászorbó II formatörténeti szempontból kétségtelenül a kerci stílus legkésőbbi derivánsai közé tartozik; annál meglepőbb, hogy Vatasianu a Kerccel közvetlen és szoros

kapcsolatban álló Szászsebes II-t (vö. Entz i. m., 1963, 144; Heitel i. m. 11) ezekkel egyidősnek, vagy talán még későbbinek véli (vö. 15. jegyzet)!

45 (Megjegyzés - Popup)

A hármás falgyűrű kiépítését már Mollay Károly Róbert korára keltezte (Sopron vármegye vázlatos története. Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai Endre és Dercsényi Dezső. Bp., 1956², 51). Az elmúlt évtizedben a városfalakon végzett régészeti vizsgálatok ezt a datálást megerősítették (vö. Holl I.: Sopron középkori városfalai. Jelentés az 1961–64. évi ásításokról. Archaeológiai Értesítő 94, 1967, 162, 174, 182). Nem látszik tehát indokoltnak Csatkai Endre óvatos hivatkozása a torony 1409-ből származó első említésére (i. m. 173, 192; újabban: Sopron. Bp., 1971, 141). bár elvben elképzelhető volna, hogy a torony felső hengeres része a csigalépcsővel csak a városfalak és városkapuk teljes kialakítása után épült fel, az építkezés elhúzódsát a század végéig még ebben az esetben sem lenne okunk feltételezni.

46 (Megjegyzés - Popup)

Az épület falkutatását Dávid Ferenc, a régészeti megfigyeléseket Gömöri János végezte. Az egyelőre közöletlen építészeti részletet, ill. régészeti leletet az ő szóbeli közlésük alapján említem; szívességükért ezúton mondok köszönetet. A szóban forgó lelet a három kiöntőcsővel és felül nagy, félköríves füllel ellátott edények egyre népesebb családjába tartozik. Dávid szerint bizonyosra vehető, hogy elásása az épület első periódusával függött össze. Ugyanilyen típusú edényt talált építőáldozatként néhány évvel korábban H. Gyürky Katalin az egykori budai Szt. Péter templom (Csalogány u.) koragótikus szentélyében (Középkori építőáldozat Buda egykori külvárosában. Archaeológiai Értesítő 94, 1967, 80–82). A típus korábban előkerült példányainak keltezéséhez vö. I. Holl: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Bp., 1966, 18. o.

47 (Megjegyzés - Popup)

Ádám I.: A veszprémi székesegyház. Veszprém. 1912, 106. Vö. Tóth i. m. 167

48 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Korompay Gy.: Veszprém. 1957², 13. kép.

49 (Megjegyzés - Popup)

Lukcsics P.–Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933, 167.

50 (Megjegyzés - Popup)

Az oklevél teljes szövege közöletlen. A kérdéses szövegrészt l. B. Szabó L.: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938. 175. sz. Vö. még Kumorovitz L. B.: Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953, 66. sz.

51 (Megjegyzés - Popup)

Nehezen lenne ugyanis feltételezhető, hogy a király vállalta volna azokat az esetleges kellemetlenségeket, amelyek a püspök helyi teljhatalmából eredően rá, ill. ott lakó családtagjaira háramolhattak volna. Ha a király mégis igényt tartott volna a palotára, aligha hiányoznék az oklevélből az épület exemptus

helyzetének határozott megemlítése. A veszprémi rezidencia felszámolása egyébként véleményem szerint a királyi család udvartartási rendjében az Anjouk trónraléptével bekövetkezett változásokkal függhet össze.

52 (Megjegyzés - Popup)

A nógrádsápi r. k. templom feltárása. Magyar Műemlékvédelem 1967–68. Bp., 1970, 221.

53 (Megjegyzés - Popup)

Az ülőfülke a templomról készült dokumentáció szerint egyszerű, csúcsíves keretelésű, széles élszedéssel, amelyet alul átlós helyzetű, vízszintes, profilált tagozat zár le. A diadalívre és az ablakokra l. Sch. Pusztai I.: A nógrádsápi r. k. templom helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 1967–68. Bp., 1970, 274–276; Kozák i. m. 260. kép.

54 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Pusztai i. m. 271–272, 274; Kozák i. m. 264. kép

55 (Megjegyzés - Popup)

Kozák i. m. 257. kép; vö. Pusztai i. m. 273–275. kép.

56 (Megjegyzés - Popup)

Soest-Wiesenkirche, 1331–1376 (A. Martindale: Gothic Art. London, 1967, 99; P. Frankl: Gothic Architecture. H. n., 1962, 156, 285–86, 42. jegyzet, 107. t.); Aachen, Dóm szentélye, 1355 után (Martindale i. m. 230; K–H. Clasen: Die gotische Baukunst. Wildpark-Potsdam, 1930, 156); Nürnberg, Sebalduskirche, 1361–1379 (Frankl i. m. 168–169, 119. t.).

57 (Megjegyzés - Popup)

Kolin, székesegyház szentélye, 1360–1378 (V. Mencl: Česká architektura doby Lucemburské. Praha, 1948, 85, és 33. kép); Kutná Hora, Szt. Jakab, 1370–75 körül (uo. 85, 86, és 34. kép)

58 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mencl i. m. 20. kép. Megjegyzendő, hogy Nógrádsáp megfelelő részletét a Kozák Éva által közölt Könyöki-féle felmérés (vö. 27. jegyzet) pontatlanul ábrázolja: a falképre Restaurátori dokumentációban őrzött felvétel (OMF Fényképtár 75.437. sz. negatív szerint a bordaindítások szorosan egymás mellett helyezkednek el, és mögöttük a hengeres tagozat tovább húzódik felfelé. Nepomuk esetében a legfőbb eltérést az jelenti, hogy a másfajta profilú bordák vezértaoazata a becsatlakozásnál a hengeres tagozathoz képest kiugrik, és visszametsződéssel végződik.

59 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 78, 87.

60 (Megjegyzés - Popup)

Mencl i. m. 83. és 27. kép.

61 (Megjegyzés - Popup)

Mindkét torony egyetlen csigalépcsőt tartalmazott, és csak belülről volt megközelíthető. A toronyba vezető egykori bejárat nyomai Sopronban ma is láthatók. A torony egykori tömege jól érzékelhető Lackner Kristóf 1610 körüli Sopron-látképén (képe a 17. jegyzetben idézett műemléktopográfia 158. oldalán: A barokk építkezés adatait l. uo. 233–234). A prágai megoldásra nézve vö. még Mencl i. m. 31, és 35. ábra, 30. kép; Sopronra Sedlmayer J.–Sallay M.: Sopron. Szent György-templom. Helyreállított műemlékeink 2. H. n., 1964, 4.

62 (Megjegyzés - Popup)

A Szt. György-templom boltozatrendszerét l. a 17. jegyzetben idézett műemléktopográfia II. tábla, 156–158. kép; Prágára vö. a 32–33. jegyzetben hivatkozott illusztrációkat.

63 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kozák i. m. 215; uo. további hivatkozás. A keltezés („XIV. század első fele”) véleményem szerint alaptalan. A bánfalvi templom szentélyének zárókövén 1427-es festett évszám látható; a boltozat – falsíkra metsződő bordáival – ennél sokkal korábbi nem lehet. Alighanem ugyanebből a periódusból származik a kisméretű homlokzati torony is.

64 (Megjegyzés - Popup)

IX. Bonifác pápa bullái. n. 1396–1404. Vatikáni magyar okirattár I/4. Bp., 1889, 71, XCV. sz.

65 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi i. m. 233; Csatkai i. m. (1971), 146.

66 (Megjegyzés - Popup)

Pillanatnyilag nem zárható ki, hogy a templom felépítésére csak a 90-es években került sor; azt azonban, hogy az építkezés egészen 1428-ig elhúzódott volna (Csatkai–Dercsényi i. m. 117. 233; Csatkai i. m., 1971, 146; Sedlmayer–Sallay i. m. 3), az említett stílustörténeti érvek birtokában gyakorlatilag lehetetlennek tartom. Az 1428-as számadásokról nem tűnik ki, hogy pontosan miféle építési tevékenységről van szó; nincs tehát akadálya annak, hogy az adatokat az épület utólagos kiegészítésére, vagy javítására vonatkoztassuk. Vö. Házi J.: Sopron szabad királyi város története. II/2. Sopron, 1931, 375–377.

67 (Megjegyzés - Popup)

D. Menclová: Hrad Zvolen. Bratislava, 1954, 34, és 23. kép.

68 (Megjegyzés - Popup)

Vö. pl.: Vajdahunyad (Hunedoara) várkapolna és lépcsőtorony ajtóí (Vatasianu i. m. 236, 237. kép) Brassó, Fekete templom déli kapuja (A magyarországi művészet története. I. Bp., 1964³, 138. kép).

69 (Megjegyzés - Popup)

A fülkék kökeretét a 60-as évek első felében Szakál Ernő és Sedlmayer János tárták fel; röviden

megemlékezik róluk Dávid F.: Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Bp., 1970, 114. Az épületet jelenleg Gergelyffy András kutatja.

70 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 18. jegyzet. Tágabb értelemben természetesen aligha lehet ilyen pontossággal meghatározni egy forma eltűnését: a művészeti termelés különböző szintjein és zónáiban a stílusváltás nyilván több évtizedes eltolódásokkal ment végbe. Egy városon és műfajon belül azonban az új formák feltűnése alighanem egyúttal a régiek eltűnését is jelenti: Sopronra vonatkoztatva tehát a Pozsonyi u. 3. sz. tanúságát mindenképpen elégségesnek érzem. Mivel pedig a szóban forgó emlékek az egykorú építészet legkonzervatívabb, részletformákkal alig dolgozó ágához tartoznak, számomra az sem látszik kevésbé kézenfekvőnek, hogy a XIV. század fordulója általánosságban is a háromkaréjos forma elterjedésének felső határát jelenti.

71 (Megjegyzés - Popup)

A sima élszedéssel tagozott háromkaréjos lezárás egyébként az említettnél sokkal archaikusabb környezetben is előfordul, pl. a XII. sz. közepére (!) keltezett gustorfi szentélyrekesztő-töredékeken (H. Weigert: Baukunst der Romanik in Europa. Frankfurt am Main, 1959⁵, 165. tábla). Megjegyzendő továbbá, hogy a háromkaréjos forma Budán is a legkorábbi ülőfülkékre jellemző, pl. a Dísz tér 4–5. sz. kapualjában legutóbb feltárt példányok (Beszámoló az Országos Műemléki Felügyelőség 1970–71. évben végzett munkáiról. Műemlékvédelem XVI, 1972, 194, 2. kép) kétségtelenül XIII. századiak; a Hess András tér 4. sz. alattiakat pedig Czagány I. (A budavári gótika építészeti tipológiája. I. Budapest régiségei XX, 1963, 99) mint speciális típus képviselőit az általa legkorábbiaknak tartott emlékcsoporttal közel egykorúaknak tekinti. Véleményem szerint azonban Czagány keltezése („Anjou-kor közepe tája”) indokolatlanul késői, annál is inkább, mert a Szentháromság u. 7. sz. korai jellegű, és a Hess András tér 4. sz. alattiakkal részben azonos formaképzésű (gömbcikkelyes tagozatmegállítás) ülőfülkéinek általa említett formai előzményei (vö. uo. 88–89) XIII. századiak. Eltekintve a 42. jegyzetben említett tervektől, a Hess András téri sediliák XIII. századi keltezését már csak azért is fölöttébb valószínűnek tartom, mert az éltagozat vállvonal fölötti körülvezetése nem egyszerűen „korai vonás”, mint Czagány állítja, hanem a XIII. század második negyedére, ill. közepére keltezhető emlékeken fordul elő, ha gazdagabb profilmegoldással is (vö. Tóth S.: XIII. századi építőműhely Veszprémben. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 6. sz. Veszprém, 1967, 2. kép és 174–175); valamint Pámer N.: A gyulafirátóti középkori premontrei monostor feltárása. Uo. 7., 12. kép, 239, 244).

72 (Megjegyzés - Popup)

A Fiatal régészek és történészek soproni konferenciáján, 1973. szept. 8-án tartott előadás.

73 (Megjegyzés - Popup)

A fogalmazó vagy az irodai személyzet nyilvánvaló elírása. Helyesen: „des Staatssekretärs für Äusseres”, mivel a „Staatskanzler” címet csak a kormányelnök viselte, az egyes központi hivatalok élén pedig államtitkárok állottak. (A miniszteri címek újrafelvételére később került sor.)

74 (Megjegyzés - Popup)

Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps, VIII. Band: Freiheitskämpfe

in Deutschösterreich. Berlin, 1942, 157, 3. sz. melléklet.

75 (Megjegyzés - Popup)

A dátumot a parancs kiadásánál vezették volna rá az ügyíratra, a végrehajtás azonban elmaradt.

76 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 158, 4. sz. melléklet.

77 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1971, 291–302.

78 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetközi jogi nonsens. A Pozsonyból Fiuméba vezető vasút vonala Dunántúlon Ligetfalu–Pándorfalu–Sopron–Szombathely–Nagykanizsa–Gyékényes, amelynek csak Köpcsénnytől Harka–Kópháza vasútállomásig terjedő szakasza került volna a saint-germaini és trianoni békeszerződés egybehangzó szövege szerint Ausztriához. Az attól délre menő vonalszakaszt az osztrákok nem igényelték!

79 (Megjegyzés - Popup)

Falk, Emmerich: Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Grossherrschaftspläne. Stuttgart, 1938, 74–75.

80 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Egész Kálmán: Tízéves a soproni Kempelen Farkas Gépipari Technikum. SSZ. 1961, 65–68.

81 (Megjegyzés - Popup)

Ssz. 1961, 1.

82 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1960, 361.

83 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1909. nov. 14.

84 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1910. jan. 26, 30.